

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

M.E. STORME, De invoering van de elektronische handtekening in ons bewijsrecht – Een inkadering van en commentaar bij de nieuwe wetsbepalingen 1505

Rechtspraak

Grondwet – Gelijkheid en niet-discriminatie – **Rechterlijke macht** – Vrederechters – Hervorming van de gerechtelijke kantons – Toegevoegde vrederechters – Onevenredig gevolg Arbitragehof 6 december 2000 1525

Afstamming – Erkenning van in overspel verwekt kind – Verklaring van naamswijziging – Termijn – Aanvang Cass. 10 februari 2000 (*met noot*) 1527

1. Onrechtmatige overheidsdaad – a) Fout – Belgische Staat – Niet of te laat uitbetalen van pensioen – b) Eigen fout van burger – Vermoeden van kennis van de wet – Parlementslied – **2. Onrechtmatige daad** – **Schade en schadeloosstelling** – Voordeelstoerekening – Belastingvoordeel – Bedrijfsvoorheffing Hof Antwerpen 20 december 1999 1528

Maatschappelijk welzijn – Openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn – Oplegkosten bij opname in een rustoord – Terugvordering bij de onderhoudsplichtigen van de opgenomen persoon – Mogelijkheid om van een terugvordering af te zien – Billijkheidsredenen – Rechterlijke toetsing – Interpretatie van billijkheidsredenen Rb. Brugge 7 april 2000 (*met noot van D. Simoens*) 1529

XXXIXe Congres Vlaamse Juristenvereniging te Leuven op 17 november 2000

Algemene inleiding, *door H. Van Houtte en S. Parmentier* 1531

Mediatie, de derde weg, *inleiding door S. Parmentier* 1531

Waar naartoe met mediatie?, *conclusies door H. Van Houtte* 1536

Verleden, heden en toekomst van de Vlaamse Juristenvereniging, *slotrede door J. Laenens* 1537

Verslagen:

R. Torfs, Verslag sectie A: Familierecht 1539

H. Van Gorp, Verslag sectie B: Fiscaal recht 1541

K. Vandekerckhove, Verslag sectie C: handelsrecht 1541

M. Partegas, Verslag sectie D: Procedurerecht 1542

J. Gekiere, Verslag sectie E: Publiek recht 1542

I. Vanfraeghem, Verslag sectie F: Strafrecht 1543

Boeken

B. Tilleman, I. Claeys, Ch. Coudron en K. Loontjens, *Dading (door Ph. Colle)* 1543

Ch. Backes, m.m.v. H.F.M.W. van Rijswijk, *Bedrijfsinterne milieuzorg en vergunningverlening in Nederland en Duitsland (door S. Ubachs)* 1544

Mededelingen

Doctoraat Rechten – U. Gent 1544

Doctoraat Rechten – K.U.Leuven 1544

Doctoraat Rechten – U. Maastricht 1544

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

Opgericht in 1931, verschijnt iedere week van september tot juni.

Hoofdredacteurs: René Victor (1931-1984), Edgar Boonen (1984-1993), Camiel Caenepeel (1993-1998)

Redactie: A. Van Oevelen (hoofdredacteur), E. Dirix, J. Laenens, J.R. Rauws, M. van Damme, A. Vandeplas

Redactiesecretaris: Mevr. C. Meeusen

Vaste medewerkers:

A. Alen, F. Aps, R. Boes, A. Carette, G. Debersaques, Gh. Dhaeyer, J. Erauw, M. Gelders, P. Humblet, W. Lambrechts, R. Leysen, J. Meeusen, H. Nys, I. Opdebeek, W. Pintens, P. Popelier, W. Rauws, D. Simoens, G. Suetens-Bourgeois, H. Vanhees, S. Van Overbeke, C. Van Schoubroeck, J. Wouters

Redactieadres: V.Z.W. Rechtskundig Weekblad
Mechelsesteenweg 210 bus 6
2018 Antwerpen
(redactiesecretariaat bereikbaar van 9 tot 12 uur)
Tel. 03/248.49.84
Fax 03/248.08.70

Abonnementen, advertenties: N.V. INTERSENTIA, Churchilllaan 108, 2900 Schoten
tel.: 03/680.15.50 - fax: 03/658.71.21
Abonnementsprijs: 4.950 f., Advocaten-stagiair: 4.650 f., Studenten: 2.950 f.

Richtlijnen voor de auteurs:

De teksten van hoofdartikelen en annotaties worden, samen met een diskette (WP of Word) toegezonden aan het redactiesecretariaat. Getypt op anderhalve interlinie bedraagt een hoofdartikel bij voorkeur niet meer dan 25 bladzijden, een annotatie niet meer dan 6 bladzijden. De redactie dankt bij voorbaat alle auteurs voor het in acht nemen van deze richtlijnen.

Nieuwe Intersentia-uitgaven op het gebied van sociaal recht

Nieuw

Grensoverschrijdende conflicten in het arbeidsrecht

Christian Deneve

2001; ISBN 90-5095-163-5; 179 blz.; 1.800 BEF; 98 NLG

Wordt u geconfronteerd met grensoverschrijdende conflicten in het arbeidsrecht? Dan spaart u vanaf nu heel wat tijd, want u hoeft geen speurtochten naar informatie meer te ondernemen. Bovendien kunt u vanaf nu trefzeker adviseren en bijstaan, want dit boek bevat betrouwbare, degelijke en actuele informatie. Deze uitgave bevat ook nog een handige samenvatting van rechtspraak én een uitgebreide bibliografie.

Het statuut van de beschermde werknemer. Een stand van zaken in het nieuwe millennium

Ed.: J. Goemans

2001; ISBN 90-5095-182-1; 124 blz.; 1.200 BEF; 66 NLG

Wanneer vangt de bescherming aan en wat houdt ze juist in? Hoe en wanneer neemt het mandaat een einde? Wat bij cumulatie van verschillende beschermingsstatuten? Wat is de draagwijdte van de bescherming van de vakbondsafgevaardigde in een onderneming zonder comité? Het antwoord op deze (en nog vele andere) vragen wordt de lezer aangereikt aan de hand van goed gesystematiseerde en rijkelijk met rechtsleer en met de meest recente rechtspraak gedocumenteerde teksten.

Bestellen kan ook meteen via de couponadvertentie achteraan in dit tijdschrift

Het statuut van de preventieadviseurs in interne en externe diensten

Le statut des conseillers en prévention dans les services internes et externes

Ed.: Veerle De Saedeleer

2001; ISBN 90-5095-172-4; 233 blz.; 1.950 BEF; 110 NLG

Dit handboek schenkt aandacht aan het statuut van deze preventieadviseurs via drie thema's: een vergelijkende analyse van het statuut van preventieadviseurs in interne en externe diensten, toetsing aan het gelijkheids- en discriminatiebeginsel; de aansprakelijkheid van de preventieadviseurs de impact van de overlegorganen op de aanstelling, het doen en laten van de preventieadviseurs. Per thema wordt naast de juridische benadering ook het standpunt van enkele praktijkmensen toegelicht.

Bestellen kan ook meteen via de couponadvertentie achteraan in dit tijdschrift

Worden zeer binnenkort verwacht:

Actuele problemen van het Arbeidsrecht - M. Rigaux (ed.)
ISBN 90-5095-178-3

Jaarlijkse vakantie - D. Ryckx en J. Nietvelt (eds)
ISBN 90-5095-179-1

Het statuut van de vakbondsafgevaardigde - M. Rigaux en P. Humblet (eds)
ISBN 90-5095-180-5

Handboek socialezekerheidsrecht - J. Van Langendonck en J. Put
ISBN 90-5095-181-3

Bestel nu!

03/680 15 50

bel

03/658 71 21

fax

mail@intersentia.be

Intersentia uitgevers
Churchillaan 108
2900 Schoten

DE INVOERING VAN DE ELEKTRONISCHE HANDTEKENING IN ONS BEWIJSRECHT – EEN INKADERING VAN EN COMMENTAAR BIJ DE NIEUWE WETSBEPALINGEN*

INLEIDING

1. Op 20 oktober werd de «Wet tot introductie van nieuwe telecommunicatiemiddelen in de gerechtelijke en de buiten-gerechtelijke procedure» (hierna te noemen: Wet-Bourgeois) afgekondigd, en binnenkort volgt de «Wet houdende vaststelling van bepaalde regels i.v.m. het rechtelijk kader voor elektronische handtekeningen en certificatediensten» (hierna te noemen «Wet certificatediensten»). Vóór 17 januari 2002 moet in beginsel nog een wet volgen tot omzetting van de Richtlijn elektronische handel.

De Wet-Bourgeois houdt een reeks niet te onderschatten wijzigingen in, zowel in het materiële privaatrecht als in het gerechtelijk recht. Deze bijdrage bespreekt slechts een enkele bepaling ervan, het nieuwe art. 1322, tweede lid, B.W., in werking getreden op 1 januari 2001 (d.i. tien dagen na publicatie in het *Belgisch Staatsblad*). In een volgende bijdrage zal ik de overige bepalingen van deze wet bespreken. De wet handelt namelijk over twee onderscheiden vraagstukken, in het oorspronkelijke voorstel enkel vragen van geldigheid van rechtshandelingen (wijzigingen aan het Ger.W. voor proceshandelingen, nieuw art. 2281 B.W. voor rechtshandelingen in het algemeen), die in mijn andere bijdrage zullen worden besproken, door latere toevoeging echter ook sommige vragen van bewijsrecht (wijziging van art. 1322 BW), met name de waarde van een elektronische handtekening (hierna verkort te citeren als «EH»), die het voorwerp vormt van deze bijdrage.

Aangezien het onderscheid tussen beide soorten vragen¹ minder voor de hand ligt, maar wel van belang is om de werking van de nieuwe bepalingen te begrijpen, wordt aan dat onderscheid in deze bijdrage ook een algemene be-

schouwing gewijd (onder I.), vooraleer nader in te gaan op de elektronische handtekening en het bewijsrecht (II. en v.).

2. De nieuwe wet lost zeker niet alle problemen op die met de behandelde communicatiemiddelen (vnl. fax en e-post) gepaard gaan; de ervaring leert dat het allicht jaren meer zou hebben geduurd indien men had gewacht op een meer-omvattende hervorming. Een aantal andere vragen wordt intussen geregeld door de Wet certificatediensten, die tezamen met art. 1322, tweede lid, B.W. bedoeld is als omzetting van Richtlijn 1999/93 «betreffende een gemeenschappelijk kader voor elektronische handtekeningen».² Naast deze bepalingen zullen er nog vele andere nodig zijn om het elektronisch rechtsverkeer (modieus en oppervlakkig «e-justice» en «e-government» genoemd) daadwerkelijk op grote schaal ingang te doen vinden; sommige van deze bepalingen komen in deze bijdrage zijdelings ter sprake.

I. HET ONDERSCHIED TUSSEN DE BEWIJSPROBLEMATIEK EN DE GELDIGHEIDSPROBLEMATIEK

3. Oorspronkelijk beoogde het voorstel-Bourgeois niet zozeer vragen van bewijsrecht (onder a) te regelen, maar wel vragen van geldigheid van rechtshandelingen (vormvereisten) (onder b). Het is eerst door de wijziging van art. 1322 BW dat de bewijsproblematiek ook rechtstreeks betroffen is (naast de onrechtstreekse weerslag van de andere wijzigingen). Strikt genomen gaat het niet helemaal om een onderscheid tussen bewijsrecht en geldigheidsvoorwaarden, maar veeleer om de vraag onder welke voorwaarden de ene partij zich jegens de andere op een bepaald stuk of een bepaalde mededeling kan beroepen.

(a) In het eerste geval gaat de betwisting over de *gebondenheid* (door een rechtshandeling) *van de persoon aan wie het stuk wordt toegerekend*. De *ontvanger* – de partij die het stuk of de mededeling ontvangen heeft – beroept zich daarop *tegen de afzender* (om er rechten uit af te leiden); de afzender (of zijn rechtsopvolger) betwist zijn gebondenheid (bv. door zijn handtekening te ontkennen).

(b) In het tweede geval gaat de betwisting over de *effectiviteit van een rechtshandeling of andere kennisgeving tegen de ontvanger*. De *afzender* (of zijn opdrachtgever) beroept zich erop door middel van het stuk of de mededeling een bepaalde rechtshandeling of andere kennisgeving te hebben gesteld en de *bestemming betwist* dat een dergelijke handeling op geldige wijze is gesteld (dat hij daardoor gebonden is) – bv. door te betwisten dat ze schriftelijk is gebeurd, dan wel ondertekend is, dan wel dat het een authentieke akte is (telkens waar dit vereist wordt), enz.³

³ De bestemming kan ook betwisten de kennisgeving ontvangen te hebben. In dat geval gaat het om een vraag van bewijs van een rechtsfeit (dat in ons recht in beginsel niet gereguleerd is).

* Met dank aan Rogier de Corte.

¹ Het onderscheid tussen beide vragen heb ik eerder uitgewerkt in een bijdrage betreffende het gebruik van de telefax in het procesrecht: M.L. STORME en M.E. STORME, «De telefax in het procesrecht», in *Liber amicorum Marcel Briers*, en in mijn bijdrage «De ontvangstleer bij derdenbeslag en andere kennisgevingen die de betalingsverplichting van een schuldenaar wijzigen, en de verzendingsleer bij rechtshandelingen die een termijn doen ingaan», *R.W.* 1999-2000, 1338 e.v., nr. 39.

² Te vinden op http://europa.eu.int/eur-lex/nl/lif/dat/1999/nl_399L0093.html. Voor een algemeen overzicht van de materies geregeld in deze richtlijn, zie M. ANTOINE & D. GOBERT, «La directive européenne sur la signature électronique. Vers la sécurisation des transactions sur l'Internet?», *J.T.D.E.* 2000, 73 v.; P. VAN EECHE, «Bewijsrecht en digitale handtekeningen: nieuwe perspectieven», in *Tendensen in het bedrijfsrecht 10: de elektronische handel*, Brussel, Bruylant, Antwerpen, Kluwer, 1999, 213 e.v. Deze richtlijn is op zijn beurt geïnspireerd door de UNCITRAL-modelwet Elektronische handel van 1996 (in 1998 aangevuld met art. 5bis), <http://www.uncitral.org/english/texts/electcom/ml-ecomm.htm>, en het Duitse *Informations- und Kommunikationsdienstegesetz* van 22 juli 1997 (waarvan het *Signaturgesetz* deel uitmaakt).

Regelen die op de eerste vraag (a) betrekking hebben, zijn regelen die gelden ter bescherming van de «verzender». Het zijn voornamelijk bewijsregels (vormen *ad probationem*), maar hieronder vallen ook regelen die vormvereisten opleggen *ad validitatem* mits de *ratio legis* erin bestaat de integriteit van de wil van de handelende partij te verzekeren.⁴ Zij worden onder II. besproken.

Regelen die op de tweede vraag (b) betrekking hebben, zijn regelen ter bescherming van de ontvanger of bestemmeling, soms ook van derden. Het zijn omzeggens altijd regels die bepaalde vormen *ad validitatem* voorschrijven, maar dan wel om de ontvanger te beschermen tegen een te gemakkelijke ingreep in zijn rechtssfeer. Deze regelen betreffen dan ook in de meeste gevallen eenzijdige rechtshandelingen, en voornamelijk rechtshandelingen die de uitoefening van een recht, meestal een zgn. «*Gestaltungsrecht*» uitmaken (bv. dagvaarding, ontslag, opzegging, enz.), betreffen. Zij worden in een andere bijdrage besproken.

4. Daarmee is niet gezegd dat beide vragen totaal gescheiden kunnen worden: vele rechtshandelingen brengen namelijk een zekere gebondenheid van beide partijen mee, en het is dan ook zinvol om te vermijden dat dit een *negotium claudicans* is, d.w.z. een handeling die wel door de ene partij tegen de andere kan worden ingeroepen, maar niet omgekeerd. In de andere genoemde bijdrage zal ik dan ook nagaan in hoever dit vraagstuk al dan niet wordt opgelost. Daarbij zullen we ook raken aan een derde soort vraag, waarbij vorm- of bewijsvereisten een rol spelen, namelijk die van de *legitimatie* van een persoon.

II. ENKELE BASISONDERSCHEIDINGEN IN ONS BEWIJSRECHT

5. Wenden we ons nu tot de eerste vraag. De enige uitdrukkelijke wijziging van ons bewijsrecht betreft de verruiming van het begrip «handtekening». Hoewel er plannen zijn geweest voor een verdergaande aanpassing van de bewijsregels in het B.W., is uiteindelijk alleen art. 1322 B.W. gewijzigd, door de toevoeging van een tweede lid dat het begrip «handtekening» en daarmee ook het begrip «akte» uitbreidt naar elektronische handtekeningen. De precieze werking van het nieuwe art. 1322, tweede lid, B.W. kan evenwel niet worden begrepen zonder enige voorkennis van de algemene opbouw van ons bewijsrecht.

Uit die structuur volgt namelijk dat er voor de bewijswaardering steeds minstens twee stappen vereist zijn.

A. Kwalificatie van het bewijsmiddel en toepassing van de bewijswaarde als twee stappen in de bewijswaardering

1° Eerste stap: de kwalificatie als een bepaald middel; uitwendige bewijskracht van sommige middelen

6. Ons stelsel van bewijsrecht is dusdanig dat elk mogelijk bewijsmiddel éérst moet worden *gekwalficeerd* als een be-

paald bewijsmiddel⁵ (zgn. authentieke akte, onderhandse akte, geschrift, getuigenverklaring, deskundigenbericht, aanwijzing waaruit een vermoeden kan worden afgeleid, enz.); een *numerus clausus* dus, zij het dat sommige bewijsmiddelen zeer «open» omschreven zijn.⁶ De bewijswaarde van een mogelijk bewijsmiddel verschilt namelijk naargelang de kwalificatie. Om een mogelijk bewijsmiddel te kwalificeren als een bepaald bewijsmiddel moet worden nagegaan of het voldoet aan de voor die kwalificatie voorgeschreven vorm- of andere voorwaarden. Dit vereist op een of andere wijze een zekere «*verificatie*» van het bewijsmiddel (hier in de algemene zin van het woord gebruikt).

7. Sommige bewijsmiddelen hebben daarbij reeds een zgn. «*uitwendige bewijskracht*»,⁷ de uitwendige vorm van het middel levert op zichzelf een voldoende bewijs op van de kwalificatie, en de rechter is verplicht om deze kwalificatie te erkennen. Bij andere middelen zal er een verificatie moeten plaatsvinden vooraleer de kwalificatie vaststaat. Indien het niet om een akte of ander geschrift gaat, zal daarbij in de meeste gevallen ook vereist worden dat het eerst op schrift wordt gesteld (bv. de getuigenverklaring, het plaatsbezoek, het deskundigenonderzoek, enz.),⁸ uitgezonderd de vermoedens.

Onder III. en volgende gaan we na aan welke eisen een mogelijk bewijsmiddel moet voldoen om een akte of een ander geschrift te kunnen zijn (aangezien het nieuwe art. 1322 B.W. neerkomt op een verruiming van deze begrippen).

2° Tweede stap: materiële bewijswaarde van dat middel

8. Na de kwalificatie kan de *bewijswaarde* van het middel worden bepaald, d.i. kan worden bepaald welke rechtsfeiten of rechtsgevolgen uit dat middel kunnen of moeten worden afgeleid (bv. gebondenheid aan de beschikking, juistheid van de verklaring tot tegenbewijs, vermoede feiten, enz.). Hieronder gaan we dus ook na welke de bewijswaarde is van een akte of ander geschrift, bewijswaarde die verschilt naargelang de aard van het *probandum*. Sommige bewijsmiddelen hebben voor bepaalde feiten een verplichte bewijswaarde (onder meer partij-akten en zgn. authentieke akten), andere slechts een vrije bewijswaarde.

⁵ Zie J. EGGENS, *N.K.F. Lands Verklaring van het burgerlijk wetboek, deel 6*: Boek IV, titel I-VI (bewijsrecht), Bohn Haarlem (2) 1933, o.m. p. 26 e.v.

⁶ Onze lijst van bewijsmiddelen is in wezen al zeer oud. Men vindt reeds een zeer gelijksoortige lijst bij Aristoteles. Deze onderscheidt in zijn Πητορικά I, 2 en 15 net dezelfde bewijsmiddelen, en onderscheidt de feiten die een rechterlijk vermoeden kunnen leveren dan nog in middelen tot ethisch bewijs of gezagsbewijs, middelen tot gevoelsbewijs, middelen tot voorbeelden, en middelen tot enthymemen vanuit εὐδοξῶν; beide laatste gevolgtrekkingen heten «logisch bewijs». Zie verder de τορικά I, 12 tot 14 en Πητορικά II van Aristoteles, de *Topica* van CICERO, en *De institutione oratoria* van Quintilianus. Een overzicht vindt men bij J. Ph. LEBY, «Les classifications des preuves dans l'histoire du droit», in *La preuve en droit*, Brussel, Bruylant, 1981, 27 e.v.

⁷ Zie bv. R.J. POTHIER, *Traité des obligations*, nr. 742; F. LAURENT, *Principes de droit civil* XIX, Brussel, 1878, nr. 130; W. VAN GERVEN, *Beginnels van Belgisch privaatrecht. Algemeen deel*, Antwerpen, 1969, nr. 118.

⁸ Vgl. E. CAUSIN, «La preuve et l'interprétation en droit privé», in *La preuve en droit*, (197), 200 e.v.

⁴ In sommige gevallen is een akte (en dus een handtekening) *ad validitatem* voorgeschreven – bv. art. 970 B.W. voor het eigenhandig testament, of art. 931 B.W. voor de schenking(sbelofte) –, maar dit verandert niets aan het situeren van het probleem. Vgl. M. VAN QUICKENBORNE, «Quelques réflexions sur la signature des actes sous seing privé», *R.C.J.B.*, 1985, (65) p. 67, nr. 3; mijn «Goede trouw in geding en bewijs», *T.P.R.* 1990, nr.s. 98 en 121.

3° Bewijsuitsluitingsregels

9. Sommige bewijsmiddelen hebben voor bepaalde feiten géén bewijswaarde. Ons bewijsrecht kent namelijk uitsluitingsregels, waardoor bepaalde soorten rechtsfeiten of rechtsgevolgen slechts met bepaalde bewijsmiddelen bewezen kunnen worden. Zo krijgt het schriftelijk bewijs (akte of ander geschrift) bijna een monopolie voor het bewijs van de meeste rechtshandelingen van niet-handelaars (behoudens uitzonderingen, zoals de onmogelijkheid zich een schriftelijk bewijs te verschaffen). Men spreekt hierbij vaak ook verwarrend van de «toelaatbaarheid» van bewijsmiddelen; verwarrend, omdat het hier niet om een procesrechtelijke vraag, maar om een materieelrechtelijke vraag gaat⁹ (het gaat niet over de toelaatbaarheid van een bepaalde vordering in rechte, i.h.b. een vordering van een bewijsmaatregel, maar om de vraag of een bepaald soort bewijsmiddel al dan niet tot bewijs van bepaalde feiten kan leiden).

4° Besluit

10. De kwalificatie van een mogelijk bewijsmiddel tot een bepaald bewijsmiddel kan dus tot gevolg hebben dat het middel verplicht bewijs oplevert van het betwiste (rechts)feit (dwingende bewijswaarde), dat het een bewijs ervan kan opleveren (vrije bewijswaarde) of dat het uitgesloten is voor het bewijs ervan. Het kan ook gevolgen hebben voor de middelen waarmee het tegenbewijs kan worden geleverd (vrij tegenbewijs of gereguleerd tegenbewijs).

Bij akten valt er veel te zeggen over de kwalificatie als akte, en is de regeling van de bewijswaarde betrekkelijk eenvoudig. Bij andere bewijsmiddelen, waar de kwalificatie minder streng is gereguleerd, is er meer aandacht nodig voor de bewijswaardering in enge zin.

B. Bewijs van rechtshandelingen en bewijs van rechtsfeiten

11. Voorts moet men er zich ook van bewust blijven dat er een groot verschil is tussen het bewijs van rechtshandelingen (en daardoor van aangegane verbintenissen) en dat van andere rechtsfeiten, en dit in twee opzichten.

In de eerste plaats is het eerste gereguleerd door de genoemde uitsluitingsregels. Wie zich op een rechtshandeling van een wederpartij niet-handelaar wil beroepen, d.i. wie aanspraken uit rechtshandeling verwoordt tegen zo'n partij – bv. om de uitvoering van een overeenkomst te eisen – moet zichzelf eerst een schriftelijk bewijs verschaffen. Het gaat hier om wat ik eerder al beschreven heb als een «materieelrechtelijke bewijslast (*Obliegenheit*)».¹⁰ Wie zich géén schriftelijk bewijs verschafft, kan achteraf de verklaringen van de wederpartij misschien wel als een feit invoeren waaruit bv. een aanspraak op schadevergoeding wegens onrechtmatige daad volgt, maar niet als een rechtshandeling waarmee de wederpartij vrijwillig verbintenissen is aangegaan, tenzij hij eerst bewijst dat hij in de onmogelijkheid verkeerde zich een schriftelijk bewijs te verschaffen (anders gezegd: dat hij verplicht was om de tegenpartij krediet te

geven vooraleer een akte te bemachtigen)¹¹ of als het om een handelaar gaat. Deze onmogelijkheid is natuurlijk nog niet aanwezig door het loutere feit dat men elektronisch contracteert: men verkeert dan immers helemaal niet in een toestand waarin men de andere partij willens nillens krediet moet geven.¹²

12. Maar er is een tweede, belangrijker verschil: het gaat in wezen om twee geheel verschillende zaken of een bewijsmiddel rechtstreeks een rechtshandeling bewijst, dan wel rechtsfeiten bewijst, waaruit verder eventueel rechtshandelingen kunnen worden afgeleid.

Op die grond moet men bij bewijsmiddelen in het algemeen, en bij akten (*instrumenta*) in het bijzonder, een fundamenteel onderscheid maken¹³ tussen:

– dispositieve of beschikkende akten of partijakten. Dit zijn *instrumenta* waarmee men een rechtshandeling aangaat¹⁴ (d.i. een handeling waarmee de ondertekenaar over zijn rechten of zijn vrijheid beschikt). De inhoud van een dergelijke akte kan niet worden herleid tot een «mededeling» van wat dan ook, maar houdt een beschikking in, waarmee men zich verbindt (tot bepaalde rechtsgevolgen: een verbintenis, een eigendomsoverdracht, een afstand, enz.).¹⁵ In

¹¹ Vgl. mijn ontleding van art. 1341 B.W. in «Het vertrouwensbeginsel in het Belgisch verbintenissenrecht», preadvies Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht in België en Nederland, *T.P.R.*, 1997, 1861 e.v., nr. 45.

¹² Tegen de redenering dat men zich bij elektronisch contracteren in zo'n toestand zou bevinden, zie o.m. ook M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, Brussel, Story, Namen, CRID, 1992, 207-208; E. MONTERO, «Internet et le droit des obligations conventionnelles», in *Internet sous le regard du droit*, Brussel, Jeune Barreau, 1997, p. 55, nr. 15, in hun kritiek op de Franse Wet van 12 juli 1980 tot wijziging van art. 1348 C.C.; G.L. BALLON, «Informatica in het licht van het contractenrecht», in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII, De jurist en de informatica-invasie*, Kluwer Antwerpen 1996, (3), 21; Y. POULLET, «Les transactions commerciales et industrielles par voie électronique. De quelques réflexions autour du droit de la preuve», eveneens in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII, De jurist en de informatica-invasie*, (39), 43; P. VAN EECKE, in *Tendensen in het bedrijfsrecht 10: de elektronische handel*, Brussel, Bruylant, Antwerpen, Kluwer, 1999, (213), 225. Soepeler nog L. CORNELIS en L. SIMONT, «Bewijsrecht en technologische evolutie: enkele overwegingen», in *Technologie en recht*, Antwerpen, Kluwer, 1987, 158.

¹³ Dat ook in art. 1320 B.W. is terug te vinden; zie mijn «Het vertrouwensbeginsel in het Belgisch verbintenissenrecht», *T.P.R.*, 1997, 1861 e.v., nr. 33. E. CAUSIN, «La preuve et l'interprétation en droit privé», in *La preuve en droit*, (197), 206 e.v. wijst erop dat het onderscheid ook leidt tot verschillende beginselen voor uitleg van de ene dan wel de andere akten; deze worden zo dadelijk aangegeven.

¹⁴ Natuurlijk weet ik dat men het *instrumentum* (bewijsmiddel) moet onderscheiden van het *negotium* (de rechtshandeling). De redenen daarvoor zijn dat 1° een rechtshandeling in beginsel geen akte vereist voor haar geldigheid (behoudens de «plechtige» rechtshandelingen), en 2° de akte niet voldoende is voor een rechtshandeling, aangezien er ook substantiële vereisten zijn waaraan moet zijn voldaan. Maar dit belet niet dat, indien er een akte wordt opgemaakt, het kunstmatig is om die te zien als het bewijsmiddel voor een reeds gestelde rechtshandeling: de ondertekening en terbeschikkingstelling van de akte is in dat geval de rechtshandeling. Zie ook M. VAN QUICKENBORNE, o.c., *R.C.J.B.*, 1985, p. 70, nr. 5.

¹⁵ Zie verder mijn «Het vertrouwensbeginsel in het Belgisch verbintenissenrecht», *T.P.R.* 1997, p. 1861 e.v., nr. 33.

⁹ Zie voor meer uitleg mijn «Goede trouw in geding en bewijs», *T.P.R.*, 1990, (353), 489 e.v., nrs. 95-96.

¹⁰ Zie mijn «Goede trouw in geding en bewijs», *T.P.R.*, 1990, (353), nrs. 116 en 124 e.v., in het bijzonder 126.

die zin gaat het om «performatief» taalgebruik.¹⁶ Het gaat hier niet om de «juistheid» van de akte, maar om de gebondenheid eraan (het *gelden* van de erin aangegane verbintenissen). Wat precies de inhoud van deze verbintenissen is, is een vraag van uitleg van de akte (*interpretatio ab probatione*), die moet geschieden volgens de regelen eigen aan rechtshandelingen van die aard.¹⁷ De bewijswaarde van deze akten is ten aanzien van de partijen een «onmiddellijke» (rechtsgevolgen, met name verbintenissen) en geen «middellijke (rechtsfeiten)».¹⁸ Het kan hier gaan om een onderhandse akte, dan wel om een zgn. authentieke akte, maar in het laatste geval gaat het enkel om het partij-gedeelte van die zgn. authentieke akte (wat de partijen ten overstaan van de notaris ondertekenen).

– enunciatieve (mededelende) of beschrijvende akten of proces-verbaal-akten. Dit zijn akten waarmee men bepaalde waarnemingen – zintuiglijk waarneembare feiten – vaststelt of meedeelt. Zoals verder wordt uiteengezet, hebben ze slechts een bijzondere bewijswaarde wanneer de vaststellingen zijn gedaan door een openbaar ambtenaar *ex propriis sensibus* binnen zijn bevoegdheid. Reproductieve akten¹⁹ (fotos, geluids- en beeldbanden e.d.m.) hebben dezelfde – beschrijvende – functie (maar slechts een vrije bewijswaarde).²⁰ Het gaat hier bij deze categorieën van stukken geenszins om «wilsverklaringen», maar om «wetensverklaringen». De auteur van de akte verbindt zich als zodanig niet tot een prestatie, maar kan wel aansprakelijk zijn indien de verklaring onjuist is.²¹ Voor zover deze stukken een bewijswaarde hebben, gaat het om een zgn. middellijke bewijswaarde: ze leveren het bewijs van feiten waaruit rechtsgevolgen kunnen worden afgeleid, maar geen bewijs van rechtsgevolgen. Wanneer deze akten moeten worden uitgelegd, gaat het dan ook om een *interpretatio ad probationem*, een uitleg om tot de vastgestelde feiten te komen; deze uitleg geschiedt helemaal niet volgens de uitlegeregels voor rechtshandelingen, maar in beginsel letterlijk (volgens de normale betekenis), gecorrigeerd door de regels van de historische kritiek.

De uitdrukking «schriftelijk bewijs» is misleidend door zijn dubbelzinnigheid: er is namelijk een hemelsbreed verschil tussen enerzijds een *schriftelijk bewijs van het feit dat iemand iets verklaard heeft*,²² en anderzijds *het bewijs dat*

iemand iets schriftelijk heeft verklaard. Het tweede vormt namelijk schriftelijk bewijs van een rechtshandeling, het eerste in het geheel niet (en levert enkel dwingend bewijs op wanneer het om een verklaring in rechte gaat en niet om een buitengerechtelijke verklaring; in het laatste geval gaat het ten aanzien van die rechtshandeling zelfs niet om een begin van schriftelijk bewijs,²³ maar louter om een getuigenverklaring).

13. Hieronder bespreken we voor de verschillende soorten documenten achtereenvolgens de kwalificatie als bewijsmiddel en de bewijswaarde van het bewijsmiddel.

Om te beseffen wat de nieuwe wetgeving precies gewijzigd heeft, wordt eerst nagegaan welke de regelen betreffende de uitwendige bewijskracht en de materiële bewijswaarde van traditionele geschriften zijn en welke vragen daarbij rijzen, waarbij we overeenkomstig het hierboven aangegeven onderscheid afzonderlijk de dispositieve documenten (onder IV.) en de beschrijvende (en reproductieve) documenten (onder III.) bespreken. Daarna pas behandelen we de elektronische documenten (onder V.).

III. DE UITWENDIGE BEWIJSKRACHT EN (FORMELE OF MIDDELLIJKE) BEWIJSWAARDE VAN NIET-ELEKTRONISCHE BESCHRIJVENDE DOCUMENTEN

A. Authentieke akten

14. Terwijl het onderscheid tussen authentieke partij-akten en onderhandse partij-akten minimaal is (zie verder nr. 30), wordt in ons recht aan niet-dispositieve documenten over het algemeen slechts een bijzondere bewijswaarde gegeven wanneer het gaat om een zgn. authentieke akte, d.i. een akte waarmee een openbaar ambtenaar binnen zijn bevoegdheid bepaalde vaststellingen doet *ex propriis sensibus*.²⁴ Deze vaststellingen kunnen betrekking hebben op het feit dat bepaalde partijen, van wie de identiteit al dan niet is nagegaan, bepaalde verklaringen hebben afgelegd of bepaalde dingen hebben gedaan (bv. hun handtekening hebben gezet onder een document), of op andere waarneembare feiten. Het kan ook gaan om een proces-verbaal van een getuigenverhoor, e.d.m.

trucage), maar des te meer op de zagezegde wettelijkheid van de opname zelf, d.i. op uitwendige kenmerken (niet op tegenspraak opgenomen, enz.). Zie over deze discussie reeds L. CORNELIS en L. SIMONT, in *Technologie en recht*, (135) i.h.b. 159 e.v.

²¹ In sommige gevallen wordt een wetensverklaring evenwel met een wilsverklaring gelijkgesteld. De regel vinden we ten dele reeds in art. 1320 B.W. Meer in het algemeen wordt een verklaring omtrent het voorwerp van een overeenkomst uitgelegd als een impliciete waarborg van de juistheid ervan. Zie bv. art. 6:101 PECL (Beginselen van Europees overeenkomstenrecht): «A statement made by one party before or when the contract is concluded is to be treated as giving rise to a contractual obligation if that is how the other party reasonably understood it in the circumstances».

²² Bv. een gerechtsdeurwaardersexploot waarin mondelinge verklaringen worden opgenomen.

²³ Cass.fr. 10 april 1986, *Bull.civ.* III, nr. 40 p. 31. Vgl. J. RONSE, *Wisselbrief en orderbriefje*, nrs. 1980 e.v. Ten onrechte veeleer anders H. DE PAGE, *Traité*, III, 892 p. 913-914; L. CORNELIS en L. SIMONT, in o.c., *Technologie en recht*, nr. 14.

¹⁶ Vgl. J.H. NIEUWENHUIS, *Drie beginselen van contractenrecht*, 24 e.v.

¹⁷ Zie voor de algemene regel art. 1157 e.v. B.W. en in de Beginselen van Europees overeenkomstenrecht art. 5:101 PECL.

¹⁸ Zie A. PITLO m.m.v. T.R. HIDMA, *Het Nederlands burgerlijk wetboek, deel 4, Bewijs en verjaring*, Gouda Quint Arnhem (6), 1981, 44.

¹⁹ De terminologie komt van J. SIMONS, «Photographie, cinéma et télévision: l'avenir de la preuve par l'image», *J.T.* 1988, 613 e.v.

²⁰ Zij hebben op de eerste plaats geen uitwendige bewijskracht, d.w.z. hun «echtheid» (niet gemanipuleerd zijn) kan worden betwist (tenzij ze gemaakt zijn door een ambtenaar in de uitoefening van zijn ambt); staat de echtheid vast, dan is het moeilijk om de ermee vastgestelde waarnemingen te ontkennen – wel kan men betogen dat de waargenomen beelden, geluiden e.d. uit hun context zijn gehaald (er kan dus inhoudelijke manipulatie zijn op een ander vlak ...). Opvallend is echter dat de discussies bij de bewijswaardering van reproductieve stukken zelden betrekking hebben op de realiteit van de gereproduceerde feiten, op de intrinsieke waarde van de reproductie (bv. op de datum van de opname, op mogelijke

Om te bepalen of een bewijsmiddel een dergelijke zgn. authentieke akte is, mag in beginsel op de uitwendige verschijningsvorm ervan worden voortgegaan: een akte die er uitziet als een authentieke akte van een openbaar ambtenaar, door hem ondertekend lijkt en op het eerste gezicht geen tekenen van uitwendige vervalsing vertoont, geldt ook als authentieke akte van die ambtenaar tot tegenbewijs van (materiële) valsheid. Zij heeft uitwendige bewijskracht tot tegenbewijs. Het gaat hier om een vermoeden van echtheid (*Echtheit*). Voor de uitwendige bewijskracht van kopies verwijs ik naar de bespreking daarvan hieronder bij de dispositieve documenten.

In zoverre de openbare ambtenaar daarin bepaalde vaststellingen relateert die hij zelf heeft waargenomen (inbegrepen de datum), zijn die vaststellingen «authentiek» in een geheel andere betekenis, niet van «echt», maar van «verzekerd»: deze akte heeft een inhoudelijke bewijswaarde – namelijk een dwingende bewijswaarde tot tegenbewijs van valsheid (in dit geval gaat het niet om materiële maar om intellectuele valsheid). Hier gaat het niet om een vermoeden van echtheid van het bewijsmiddel, maar van – intellectuele – juistheid van de inhoud (*Richtigheit*).

B. Andere akten

15. Schriftelijke verklaringen van beschrijvende aard of reproductieve documenten die uitgaan van privé-personen (geen openbaar ambtenaar) hebben geen bijzondere bewijswaarde. Het zijn in beginsel ook geen akten, omdat dergelijke stukken maar akten zijn indien ze een beschikkende inhoud hebben (inbegrepen een verklaring die een erkenning inhoudt). Bewijsrechtelijk gaat het om «aanwijzingen» die een vermoeden kunnen opleveren. Bovendien kan de auteur in beginsel steeds gevraagd worden zijn verklaring als getuige te bevestigen, in welk geval het een getuigenverklaring oplevert.

Sommige van dergelijke verklaringen, meer bepaald wanneer het gaat om verklaringen waarbij de auteur uitdrukkelijk bepaalde feiten «certificeert», hebben daarnaast wel materieelrechtelijke gevolgen: zij kunnen bv. een aansprakelijkheidsgrond vormen wanneer de gecertificeerde feiten onjuist blijken te zijn. Verderop, bij de bespreking van de elektronische akten, zullen we meer in het bijzonder een bepaald soort certificaat (het certificaat van elektronische handtekening) bespreken.

IV. DE UITWENDIGE BEWIJSKRACHT EN (MATERIËLE OF ONMIDDELLIJKE) BEWIJSWAARDE VAN NIET-ELEKTRONISCHE DISPOSITIEVE DOCUMENTEN

A. De uitwendige bewijskracht

16. Bij dispositieve documenten spelen vier bestanddelen een rol in het antwoord op de vraag of een niet-elektronisch document een partijakte is of niet, dus voor de bepaling van de uitwendige bewijskracht van zo een document: (1) het document moet minstens impliciet een «beschikking» inhouden, en dus niet louter een beschrijving van feiten bevatten; om een beschikking te kunnen inhouden, moet er sprake zijn van woorden of andere tekens waarmee men zich in het maatschappelijk verkeer engageert, en die leesbaar zijn; (2) het document moet over het algemeen rechtens bestemd zijn voor de persoon die er zich op beroept; (3) het moet kunnen worden toegerekend aan de persoon tegen wie men het inroept, en (4) het moet sinds dat toerekeningsmoment inhoudelijk ongewijzigd zijn.²⁵

1° Leesbare tekens waarmee men zich in het maatschappelijk verkeer engageert

17. Toegankelijkheid of leesbaarheid is een eis die voor elk geschrift geldt. Dit sluit niet uit dat het geschrift gecodeerd kan zijn, mits de sleutel voor ontcijfering voorhanden is.

Dat het gaat om woorden of andere tekens waarmee men zich in het maatschappelijk verkeer engageert, sluit aan bij het bijzondere kenmerk van dispositieve akten, waarop hierboven reeds werd gewezen. Dit is een eis die niet enkel voor akten geldt, maar voor elk geschrift dat voor het bewijs van een rechtshandeling wordt gebruikt. In ons recht is men hiervoor niet beperkt tot het gebruik van bepaalde woorden (zoals «*spondeo*» – ik beloof – in de Romeinse *stipulatio*), zolang het maar om «performatief» taalgebruik gaat.

2° Het rechtens voor de ontvanger bestemd zijn (finaliteit)

18. De «finaliteit» van de akte vloeit niet voort uit de handtekening zelf, maar uit de omstandigheden waarin deze werd toegevoegd.²⁶ Finaliteit is immers geen eis die aan de handtekening wordt gesteld; de handtekening doet juist de

²⁴ In het gebruik van het woord «authentiek» heeft er een betekenisverschuiving plaatsgevonden. Oorspronkelijk betekende het immers «eigenhandig», en meer algemeen «echt» of «origineel»; de akte waarvan de eigenhandigheid door een derde is verzekerd, is veeleer een geauthentificeerde akte. Nadat men deze ook «authentiek» is gaan noemen, is men later elke door een openbaar ambtenaar opgestelde akte «authentiek» gaan noemen, ook al gaat het niet meer om een akte waarin de authenticiteit van een verklaring of handtekening van een partij wordt gecertificeerd, maar een akte waarvan de authenticiteit van de handtekening van de ambtenaar zelf *prima facie* vaststaat. Een omgekeerde etymologie geeft daarentegen J.F. TAYMANS, «Recueillir et authentifier le consentement : l'expérience notariale confrontée à la certification électronique», in *Le consentement électronique*, (347), 349.

²⁵ Het tweede en derde bestanddeel zijn een herverwoording van wat traditioneel de identificatie- en de afsluitingsfunctie van de handtekening worden genoemd, het vierde bestanddeel betreft veeleer de functie van de drager (het papier). Terecht heeft de recente rechtsleer ook het vierde bestanddeel beklemtoond (bv. D. GOBERT en E. MONTERO, «La signature dans les contrats et les paiements électroniques : l'approche fonctionnelle», *DAOR* 2000, nr. 53, p. (17), 23 e.v. («La vérification de l'intégrité»)) (ook verschenen in *Le consentement électronique, Actes du Colloque de Bruxelles des 23 et 24 septembre 1999*, B. De NAYER en J. LAFFINEUR (red.), Louvain la Neuve, Centre de droit de la consommation, Brussel, Bruylant, 2000, p. 275 v. en in *Commerce électronique : le temps des certitudes*, Namen, Cahiers du CRID, Brussel, Bruylant, 2000, 53 e.v.); Y. POULLET en M. ANTOINE, «Vers la confiance ou comment assurer le développement du commerce électronique», in *Authenticiteit en informatica*, Congres Koninklijke Federatie Belgische Notarissen, Kluwer/Bruylant, 2000, (345) 349 e.v.

finaliteit vermoeden,²⁷ tenzij de ondertekende akte in het bezit is gebleven van de ondertekenaar (of zijn lasthebber). Indien de ondertekening op zichzelf nog geen bezorging aan de wederpartij inhoudt (en dat is bij papieren documenten normaal nog niet het geval, tenzij die het papier als het ware vasthoudt terwijl de ondertekenaar tekent), is er nog iets meer vereist om de instemming van de ondertekenaar (en dus de rechtshandeling) te bewijzen, namelijk dat de akte ook vrijwillig uit handen is gegeven. Zo vormen zelfs ondertekende stukken in beginsel geen bewijskrachtige akten (d.i. akten met de daaraan verbonden bijzondere bewijswaarde) tegen de auteur of ondertekenaar ervan, zolang ze in diens bezit zijn gebleven.²⁸ Men zou kunnen zeggen dat het bezorgen van de akte deel uitmaakt van de rechtshandeling zelf en aldus de eigenlijke «afsluiting» ervan vormt.

Omgekeerd levert de afgifte van een geschrift aan een wederpartij, of het akte laten nemen van een verklaring door een notaris in een openbare akte, evenmin een bewijskrachtige akte op tegen de auteur ervan, zolang hij ze niet op rechtstreekse wijze²⁹ heeft ondertekend (zodat er een «fysieke» band is tussen de ondertekening en het gehele document). Zonder handtekening wordt het geschrift geacht gebeurlijk geen definitief karakter te hebben, maar slechts een ontwerp te zijn.³⁰ Maar eigenlijk is daartoe beide vereist (handtekening en terbeschikkingstelling).

Een document verkrijgt zijn bijzondere juridische waarde dus eerst door het publiek verlijden (bij zgn. authentieke akten) c.q. de (rechtstreekse) ondertekening én afgifte (bij onderhandse akten),³¹ waarbij men in het laatste geval bijkomend rekening moet houden met de voorwaarden die art. 1325 en 1326 B.W. opleggen voor bepaalde soorten rechtshandelingen³² (maar die wel vervangen kunnen worden door

het gebruik van een aan de wederpartij gerichte brief of andere vormen).³³ Deze regelen vormen de bewijsrechtelijke tegenhanger van de ontvangstleer in het overeenkomstenrecht. Een uitzondering op die eis van afgifte geldt dan ook slechts in de uitzonderlijke gevallen waarin de handeling niet «ontvangstbehoevend»³⁴ is, zoals het testament (waar dan andere bijkomende vormvereisten gelden; zie art. 970 B.W.). Bij het ontbreken van het ene en/of het andere kan het document slechts als een begin van schriftelijk bewijs gelden, mits op een andere wijze kan worden aangetoond dat het «uitgaat» van de partij tegen wie men het inroept, of dat deze het zich «eigen» heeft gemaakt,³⁵ behoudens bijzondere gevallen (m.n. de boekhouding of huishoudelijke papieren tegen de auteur ervan, zie art. 1330 tot 1332 B.W.).

19. De partij die zich op een akte beroept, moet dus in beginsel die akte in haar bezit hebben, dan wel kunnen aanwijzen onder de minuten van een openbaar ambtenaar, dan wel kunnen aantonen dat de (onderhandse) akte publiek is gemaakt.³⁶

Heeft zij de akte in bezit, dan wordt tot tegenbewijs wel vermoed dat zij rechtmatig in dat bezit is gekomen. Een nadere «verificatie» van het rechtmatige karakter van het bezit door middel van een of andere techniek bestaat niet.

Uitdrukkelijke regelen in dit verband kennen we in ons recht voor toonderpapieren, omdat daar de eigendom van het papier (die vermoed wordt in de persoon van de bezitter) een verstrekkender betekenis heeft (nl. dat het ook de begunstiging – het recht – overdraagt op een nieuwe rechtshabende). Maar dit vermoeden geldt algemeen. Het is de partij tegen wie het wordt ingeroepen die gebeurlijk zal moeten bewijzen, ofwel dat zij onvrijwillig buiten bezit van het stuk is gesteld (verloren of gestolen of per vergissing verzonden), ofwel dat de tegenpartij misbruik van vertrouwen heeft gepleegd. Men mag er immers van uitgaan dat men een stuk slechts ondertekent wanneer men zich inderdaad ook wil verbinden (wanneer er een «*Erklärungswille*» bestaat, te onderscheiden van de «*Geschäftswille*» of vraag of men wel die rechtsgevolgen heeft gewild die uit die verklaring voortvloeien).³⁷

³³ Zie onder meer H. DE PAGE, *Traité*, III, nrs. 804 A, 3°, 809, 845 e.v.; R. VANDEPUTTE, *De overeenkomst*, p. 396; P. VAN OMMESLAGHE, o.c., *R.C.J.B.* 1975, nr. 130 en *R.C.J.B.* 1988, nr. 248; Hof Bergen 19 maart 1980, *Rev. Not.B.*, 1980, 257 met noot Jean SACE; R. MOUGENOT, *La preuve*, in *Répertoire notarial*, Brussel, Larcier, (2) 1997, p. 155, nr. 133; N. VERHEYDEN-JEANMART, *Droit de la preuve*, Brussel, Larcier, 1991, p. 245, nr. 519 en p. 295, nr. 639.

³⁴ *Nicht empfangsbedürftig, acte non réceptice*. Bij een testament is de rechtshandeling geheel belichaamd in het stuk zelf en vereist ze geen verdere veruitwendiging (verzending of overhandiging).

³⁵ Vgl. Cass. 19 januari 1939, *Pas.*, 1939, I, 37, verwerping; DE PAGE, *Traité*, III, nr. 894 B, 3°; P. VAN OMMESLAGHE, *R.C.J.B.* 1988 nr. 240. Een interessante toepassing vinden we in Hof Gent 28 juni 1973 en Cass. 6 juni 1975, *Pas.* 960 (verwerping) m.b.t. een verslag van een technisch raadgever van een partij van wie de advocaat in zijn conclusies de juistheid erkende.

³⁶ Dit laatste vinden we in het bijzonder wanneer het gaat om een belofte aan het publiek.

³⁷ Bij dwaling of bedrog is er een probleem met de «*Geschäftswille*»: men heeft weliswaar een verklaring willen afleggen, maar deze is aangetast door een wilsgebrek; wanneer men een akte ondertekent maar nog niet de bedoeling heeft ze af te geven, is er nog geen «*Erklärungswille*».

²⁶ F. STEVENS, «IT en burgerlijk recht : rechtshandelingen via elektronische weg», in *Advocaten, spits technologen?* Advocatendag Vereniging van Vlaamse balies 5 mei 2000, (50) 58.

²⁷ Vgl. B. VUYLSTEKE, «Het voorontwerp van wet over de herziening van het bewijsrecht», in *Recente ontwikkelingen in informatica- en telecommunicatierecht*, J. DUMORTIER (red.), Brugge, Die Keure, 1999, (27), 50.

²⁸ Vgl. R.J. POTHIER, *Traité des obligations* nr. 748 («les actes sous seing privée ne font pas foi contre celui qui les a souscrits, lorsqu'ils se trouvent en sa possession»); vgl. o.m. R. DEMOGUE, *Traité des obligations en général*, Parijs, Rousseau, 1923-1933, II, 540bis en 553ter; J. EGGENS, *N.K.F. Lands Verklaring van het burgerlijk wetboek* (bewijsrecht), 81; A. PITLO, *Bewijs en verjaring*, 40-41; P. VAN OMMESLAGHE, «Examen de jurisprudence. Les obligations», *R.C.J.B.* 1975, nr. 130 en *R.C.J.B.* 1986, nr. 56.

²⁹ Een handtekening doorgedrukt door middel van een carbonpapier biedt dan ook niet dezelfde waarborg en het aldus ondertekende papier is geen onderhandse akte (zie Cass. 28 juni 1982, *Arr. Cass.*, 1982, 1367; *R.C.J.B.* 1985, 57 met noot M. VAN QUICKENBORNE, i.h.b. nr. 30).

³⁰ Vgl. M. VAN QUICKENBORNE, o.c., *R.C.J.B.*, 1985, (57), 69-70; M. VOLKKOMMER, *Formenstrenge und prozessuale Billigkeit*, 260-268. Men spreekt ook van de «valideringsfunctie» (W. WILMS, «Van handtekening naar elektronische notaris – de validering van elektronische communicatie», *R.W.* 1995-96, (837) 839 e.v.).

³¹ Traditioneel wordt onvoldoende de band gelegd tussen deze twee vereisten, die allebei te maken hebben met de finaliteitsfunctie van de handtekening.

³² Waaruit men soms afleidt dat een geschrift slechts een akte is indien het ook is opgemaakt in een vorm die tot bewijs strekt.

20. Of het stuk dat men rechtmatig bezit een origineel is of een kopie, is geen vraagstuk van bestemdheid, maar van conformiteit, welke vraagstuk hieronder ter sprake komt. Zo bv. voldoet een per fax ontvangen stuk niet minder aan de eis van bestemdheid als een per post ontvangen stuk. Integendeel zal bij een ontvangen fax vaak juist met grotere zekerheid kunnen worden bepaald dat deze inderdaad voor de ontvanger bestemd was, aangezien het ontvangen hebben van de fax zelf een bijzondere wijze van verzending ervan bewijst, en veelal aan de hand van de faxhoofding dan wel het journaal van de ontvanger de afzender (althans zijn toestel) kan worden vastgesteld.³⁸ Indien de verzender de juistheid van het journaal van de ontvanger betwist, dient hij dit in beginsel slechts te kunnen door zijn eigen journaal daartegenover te plaatsen, zodat beide kunnen worden vergeleken. Faxjournaals kunnen overigens beschouwd worden als een moderne variatie op de «kerfstokken», waarmee volgens art. 1333 B.W. leveringen in het klein – en zijn telefaxen dat niet? – kunnen worden bewezen, wanneer het om een gebruikelijk middel gaat.³⁹

Hiertegen kan niet worden opgeworpen dat de verzending per telefax meer mogelijkheden van misbruik zou openlaten dan de verzending per brief. Het gevaar dat een reeds ondertekende akte tegen de wil in van de ondertekenaar verzonden zou worden, is bij een brief wezenlijk hetzelfde als bij een telefax. In ieder geval dient het risico daarvoor bij de ondertekenaar te liggen, die een ontwerp eerst en vooral heeft ondertekend en bovendien ook nog laat rondslingeren. Hij heeft minstens de schijn veroorzaakt dat de akte definitief werd meegedeeld, en is daardoor gehouden aan de akte jegens derden die daar rechtmatig op vertrouwd⁴⁰ (wat wil zeggen dat zij de vergissing niet hadden moeten inzien).

3° Toerekening (identificatie)

21. Naast de finaliteit moet als derde vereiste ook de oorsprong van het stuk en/of de handtekening kunnen worden vastgesteld. Het stuk moet uitgaan van de persoon tegen wie men het inroept (art. 1347, tweede lid, B.W.) en voor de kwalificatie als akte moet het ook daadwerkelijk

³⁸ Los van de functie van het origineel, heeft de ontvangen fax dus eventueel een bijkomende bewijswaarde van materiële feiten, nl. op welk ogenblik en vanaf welk toestel het document werd verzonden.

³⁹ Alleen al om deze reden zou het pedagogisch niet verantwoord zijn art. 1333 B.W. op te heffen. Over de geschiedenis van de kerfstok, zie C. WYFFELS, «De kerfstok in onze gewesten», in *Academiae analecta*, 50. Mededelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, 1988, nr. 1.

⁴⁰ Vgl. met de rechtspraak inzake schijnverteenwoordiging, nl. het arrest-*Cuivre-et-Zinc*, Cass. 20 juni 1988, *R.W.*, 1989-90, 1425, met noot A. VAN OEVELEN en Cass. 20 januari 2000, *Arr. Cass.*, 2000, nr. 54.

⁴¹ Behalve in de uitzonderlijke gevallen waarin de wet een gedrukte of gestempelde handtekening aanvaardt, bv. art. 466 W. Venn.

⁴² Vgl. de – al bij al vrij beperkende – opvatting van Cass. 7 januari 1955, *Ann. not.* 1955, 307, besproken door M. VAN QUICKENBORNE, *o.c.*, *R.C.J.B.* 1985, p. 73, nr. 10. De Franse rechtspraak is sinds lang een stuk ruimer: Cass. fr. 24 juni 1952, *S.J.* 7179, met noot P. VOIRIN, *D.* 1952, 513; *R.T.D.C.* 1952, 531 met noot R. SAVATIER, dat model heeft gestaan voor de criteria die worden vereist voor de elektronische handtekening.

ondertekend zijn geworden door de persoon aan wie men het toerekent. Het gaat hier om de oorspronkelijke echtheid (ten tijde van het opmaken van het stuk). Onder ondertekening verstaat men een handschrift⁴¹ dat verwijst naar de naam of een naam waarmee de betrokkene zichzelf gewoonlijk identificeert⁴² (het kan dus ook een pseudoniem zijn).

Veelal kan de oorsprong op een technische manier worden geverifieerd, nl. door schriftonderzoek. Er bestaan natuurlijk ook minder gebruikelijke methoden om een identificatie aan te brengen op een document, zoals een vingerafdruk of een ander biometrisch gegeven, maar zij gelden niet als handtekening, omdat zij naar algemeen gebruik geen aanduiding vormen voor de «finaliteit» van het stuk.⁴³

22. In de meeste gevallen zal een technische verificatie evenwel niet nodig zijn.

1° Indien in een zgn. authentieke akte (die niet materieel vals is) door een openbaar ambtenaar is vastgesteld dat een persoon de voor hem verleden (partij)akte heeft ondertekend, staat de ondertekening van die (partij)akte door die persoon – dus de echtheid van de handtekening – vast (tot tegenbewijs van intellectuele valsheid van die authentieke akte),⁴⁴ zoals ook vaststaat dat die akte «finaal» is. Het gaat hier om die gevallen waarin eenzelfde akte zowel een beschikking door een of meer partijen bevat, die deze ondertekend hebben (partijgedeelte), als vaststellingen van de openbare ambtenaar zelf (ambtelijk gedeelte). Het ambtelijk gedeelte kan overigens ook andere vaststellingen bevatten dan enkel het feit van de ondertekening door een bepaalde persoon (bv. andere attributen van die persoon die eveneens geverifieerd werden door de openbare ambtenaar, het feit dat de ondertekenaar geïnformeerd of gewaarschuwd is geworden voor de ondertekening, enzovoort).

2° Indien een document er *prima facie* uitziet als een door een bepaalde persoon ondertekende (partij)akte, maar de echtheid van die handtekening niet door een openbaar ambtenaar is vastgesteld in een zgn. authentieke akte, is de persoon aan wie ze wordt toegeschreven volgens art. 1323 B.W. «verplicht zijn schrift of handtekening op stellige wijze ter erkennen of te ontkennen. Zijn erfgenamen of rechtverkrijgenden kunnen volstaan met te verklaren dat zij het schrift of de handtekening van hun rechtsvoorganger niet kennen». Bij ontkenning *c.q.* verklaring van niet kennen ligt de bewijslast van de echtheid van de handtekening bij diegene die zich op de akte beroept. Het bewijs van die echtheid wordt normaal geleverd door middel van een schriftonderzoek (art. 1324 B.W.). Maar het feit van de ondertekening door die partij is een feit dat met alle middelen mag worden bewezen, ook al wordt de akte ingeroepen om een rechtshandeling te bewijzen voor het bewijs waarvan getuigen en vermoedens zouden zijn uitgesloten.⁴⁵

⁴³ Vgl. M. VAN QUICKENBORNE, *o.c.*, *R.C.J.B.*, 1985, p. 85, nr. 25.

⁴⁴ De uitwendige bewijskracht (materiële echtheid) en de dwingende bewijswaarde (intellectuele juistheid) van een authentieke akte werden hierboven (III.) besproken.

⁴⁵ M. VAN QUICKENBORNE, *R.C.J.B.* 1985, p. 68 en noot 5 met verwijzingen. Deze regel wijst er m.i. nogmaals op dat de ondertekening van een akte niet als iets zuiver bewijsrechtelijks mag worden gezien, maar nauw verbonden is met het materiële recht inzake totstandkoming van rechtshandelingen.

Bij gebreke aan handtekening zal een document nog een geschrift kunnen zijn, mits men kan aantonen dat het geschreven is door, of minstens uitgaat van, de persoon tegen wie men het inroept.⁴⁶ De bewijslast rust op de partij die het stuk inroept, en dat bewijs kan met alle middelen worden geleverd.

4° Blijvende integriteit (betrouwbaarheid)

a) Algemeen: origineel en kopie; integriteit en stabiliteit

23. Naast de finaliteit en de toerekening (identificatie) kan ten slotte ook de oorspronkelijkheid (originaliteit) in een andere zin, nl. die van integriteit van het stuk, betwist zijn. Hier gaat het om de vraag of het stuk bij of sedert de ondertekening niet werd vervalst, of de inhoud nog volledig en ongewijzigd is.

24. De vraag kan op de eerste plaats rijzen wanneer het origineel zelf wordt voorgelegd. Het is immers denkbaar dat het stuk na de ondertekening werd gemanipuleerd, wat ook een vorm van materiële vervalsing is. Het is ook om deze reden dat andere stukken dan papieren stukken traditioneel géén akten kunnen vormen,⁴⁷ maar hooguit een begin van schriftelijk bewijs (dat dan wel zo ruim geïnterpreteerd wordt dat het bv. ook geluids- of beeldbanden kan omvatten⁴⁸ – als kerfstokken geschriften zijn in de zin van art. 1316-1317 B.W., dan zijn bandopnames, foto's en films dat ook) – dit laatste op voorwaarde dat het uitgaat van de partij tegen wie het wordt aangevoerd of dat die partij het zich eigen heeft gemaakt.

25. Bij akten rijst deze vraag meestal slechts wanneer niet het origineel wordt geproduceerd, maar een «kopie», d.w.z. een stuk waarvan wordt aangevoerd dat het dezelfde inhoud heeft als een ander stuk, maar niet de handtekening draagt van dezelfde persoon.⁴⁹ Heel vroeger ging het daarbij letterlijk om afschriften, waarbij een derde de inhoud van de akte overschrijft (zonder de handtekening); daar heeft de mogelijke twijfel betrekking op de betrouwbaarheid van de kopiist. Tot voor enkele jaren ging het daarbij meer bepaald om kopies die door fotografische middelen *s.l.* werden gemaakt (foto, fotokopie, microfilm of microfiche), later ook om magnetische kopieën, sinds enige jaren kan het ook om een elektronische of digitale kopie gaan (niet grafisch opgeslagen op een of andere vorm van papier of kunststof, maar in elektronische vorm, dus «ingescaand»). Ook in deze gevallen bestaan er natuurlijk manipulatiemogelijkheden.

⁴⁶ Art. 1347, tweede lid, B.W.

⁴⁷ Er bestaan natuurlijk ook andere dan papieren dragers, die slechts eenmaal beschreven kunnen worden (bepaalde types platen en CD's en andere schijven); het probleem daar is niet de integriteit van de drager, maar wel de ondertekening. Voor de kwalificatie als akte zal er dan ook een elektronische handtekening vereist zijn, en die heeft tot gevolg dat niet langer de drager maar de inhoud ervan als «akte» wordt gekwalificeerd.

⁴⁸ J. SIMONS, *o.c.*, *J.T.* 1988, 613 v.; M. FONTAINE, «La preuve des actes juridiques et les techniques nouvelles», in *La preuve en droit*, Colloque UC Louvain-la-Neuve 12-13 maart 1987, p. 8 en 27; M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 101; N. VERHEYDEN-JEANMART, *Droit de la preuve*, p. 168.

⁴⁹ Is een «kopie» getekend, dan is het immers een origineel (bv. N. VERHEYDEN-JEANMART, *Droit de la preuve*, nr. 417).

26. Naast de integriteit in enge zin kan men ook de eis van stabiliteit vermelden. Algemeen gesproken kan een kopie slechts bewijskracht hebben wanneer de drager van de kopie zich in een voldoende stabiele toestand bevindt. Wanneer de drager totaal onbetrouwbaar is geworden (zoals het oude thermische faxpapier na enige jaren),⁵⁰ voldoet het document niet meer aan de eisen van integriteit, ook al zou het nog leesbaar zijn en werden er sinds de ondertekening geen wijzigingen aan aangebracht. Instabiliteit van de drager leidt tot de noodzaak om een nieuw exemplaar op te maken, dat dan – zo het niet door dezelfde personen ondertekend is (akten) of van dezelfde persoon uitgaat (andere geschriften) – geen origineel is.

b) Bijzondere bepalingen

27. De wetgever heeft in een aantal gevallen aan kopies dezelfde bewijskracht gegeven als originelen, zoals de notariële afschriften in de gevallen van art. 1335, 1° en 2°, B.W., kopies van stukken gemaakt door de Post,⁵¹ door kredietinstellingen of verzekeringsondernemingen,⁵² door effectenbeurzen of bemiddelaars,⁵³ en door een reeks overheidsdiensten⁵⁴ en socialezekerheidsinstellingen.⁵⁵ Veelal zijn er een aantal nadere voorwaarden bepaald, zoals onder meer dat de kopie voor eensluidend is afgestempeld. Het begrip «kopie» wordt in al die recente of relatief recente wetten wel telkens ruim omschreven.⁵⁶

In al deze gevallen gaat het erom dat een betrouwbaar geachte persoon of instelling verklaart dat de kopie eensluidend is met het origineel (d.i. het ondertekende exemplaar of het exemplaar dat «uitgaat» van de partij tegen wie het wordt ingeroepen), dus de conformiteit «certificeert». Deze eensluidendverklaring heeft op dit punt dezelfde functie als een zgn. authentieke akte (zij het daarom nog niet precies dezelfde waarde).⁵⁷ Het is jammer dat de wetgever niet de

⁵⁰ Zie in dat verband Kh. Dendermonde, afd. St-Niklaas, 29 september 1992, *T.G.R.*, 1993, p. 64, nr. 35 met noot D. HEIRBAUT en V. PICAUVET, «De duurzaamheid van de dagvaarding».

⁵¹ Art. 19 Postchequewet van 2 mei 1956.

⁵² Art. 196 van de wet van 17 juni 1991 op de kredietinstellingen, als gewijzigd bij de wet van 22 juli 1991.

⁵³ Art. 103bis Beurswetboek als ingevoegd bij de wet van 28 juli 1992.

⁵⁴ Onder meer de Dienst tegemoetkoming gehandicapten (art. 18bis wet van 27 februari 1987 ingevoegd bij wet van 22 december 1989) en de kinderbijslaginstellingen (art. 173ter Kinderbijslagbesluit van 19 december 1939, gewijzigd bij wet van 29 december 1990).

⁵⁵ Art. 8 wet van 22 maart 1993.

⁵⁶ Voor een kritische bespreking, zie J.P. BUYLE, «Nouvelles règles en matière de preuve par copie de documents», *J.T.* 1993, 197 e.v.

⁵⁷ De door een notaris voor echt verklaarde fotokopie van een onderhandse akte werd echter slechts als een vermoeden beschouwd door Cass. 8 mei 1980, *Pas.* 1980, I, 1111; *R.W.* 1981-82, 252; *J.T.* 1980, 577 (verwerping van een voorziening tegen Hof Luik 5 december 1978) wat *in casu* bewijs kon opleveren op grond van art. 1348, 4°, B.W. (hetgeen precies in het middel betwist werd). Het bestreden arrest had veeleer gesteld dat de door de notaris voor echt verklaarde kopie (volledige) bewijskracht had omdat de handtekening erkend werd en de kopie niet van valsheid werd beschuldigd, wat o.i. als motivering te verkiezen is.

voorkeur heeft gegeven aan een algemene bepaling in het B.W., zoals in art. 1348 Luxemburgs B.W.⁵⁸

28. In alle andere gevallen mag men toch niet vergeten dat een kopie dezelfde bewijskracht heeft als het origineel waarvan het als kopie wordt ingeroepen, zolang die conformiteit niet wordt betwist,⁵⁹ waarbij doorgaans ook nog wordt aanvaard dat die betwisting ook gemotiveerd moet worden. Het komt aan de rechter toe te oordelen of de betwisting ernstig kan worden genomen, en aldus de uitwendige bewijskracht (d.w.z. de kwalificatie als een bepaald bewijsmiddel) te bepalen.

c) De telefax

29. Een heel bijzondere vorm van kopie, waarvan de bewijswaarde tot dusver niet wettelijk geregeld is, is de *telekopie of telefax*⁶⁰ (de geldigheid van handelingen per fax daarentegen is door de wet van 20 oktober 2000 wel wettelijk geregeld; dit vraagstuk komt, zoals gezegd, in een andere bijdrage aan bod).

Vergeleken met de gewone kopie zijn de kansen op vervalsing bij een telefax die van de betrokkene afkomstig is, evenwel juist geringer. En het feit zelf van de verzending door die betrokkene is, zoals hierboven gezegd, vaak beter te bewijzen dan bij een «originele» brief. De telefax is helemaal niet een kopie, die na het gemaakt zijn ervan wordt verzonden, en nog veel minder een kopie die door de ontvanger van een stuk zou zijn gemaakt, het is integendeel *een kopie die eerst door de verzending van het origineel wordt geproduceerd*.⁶¹ En zoals hierboven gezegd, is de verzending juist een deel van de rechtshandeling, zodat er geen onderscheid zou mogen worden gemaakt tussen akten die in origineel worden verzonden én aankomen en akten die in origineel worden verzonden en per fax aankomen. Bij de fax is er weliswaar geen openbaar ambtenaar of andere door de wet aangeduide derde die de conformiteit van het ontvangen document met het verzonden document certificeert, maar het is wel met redelijke zekerheid bewijsbaar dat de kopie door

de verzender werd gemaakt én voor de ontvanger werd bestemd.

Wanneer de fax is verzonden door de ondertekenaar ervan, dient de uitwendige bewijskracht van de fax dan ook anders te worden beoordeeld dan bij een andere soort kopie: de ondertekenaar-afzender kan de gelijkstelling van de fax met het/een origineel enkel gemotiveerd betwisten. Hij zal moeten bewijzen dat de fax na ontvangst werd gemanipuleerd⁶² dan wel aannemelijk maken dat hij voor de verzending werd vervalst. En hoewel het nieuwe art. 2281 B.W., zoals gezegd, deze vraag niet uitdrukkelijk regelt (en de fax ook niet onder de definitie van de elektronische handtekening valt, zie art. 1322, tweede lid, B.W.), is de gelijkstelling – door de wetgever – van een gefaxte kennisgeving met een schriftelijke kennisgeving, toch wel een ernstig argument om ook in het bewijsrecht de fax tot tegenbewijs gelijk te stellen met een origineel. En zelfs indien de fax niet zou kunnen gelden als onderhandse akte, gaat het minstens om een geschrift dat uitgaat van de verzender en dus een «begin van schriftelijk bewijs» tegen hem vormt.⁶³

B. De materiële bewijswaarde

30. Zoals hierboven reeds gezegd, gaat het bij een dispositive of partijakte niet om een stuk waaruit het bewijs van bepaalde rechtsfeiten wordt afgeleid, waaruit dan verder aan de hand van rechtsregels bepaalde rechtsgevolgen zouden kunnen worden afgeleid; partijakten hebben een onmiddellijke materiële bewijswaarde: zij bewijzen de aangegane verbintenissen, de inhoud van de contractuele regeling. Er is niet nog eens een ander rechtsfeit dan de ondertekende akte zelf nodig om tot dat besluit te komen. Wat de materiële bewijswaarde betreft, is er in beginsel ook géén verschil tussen een authentieke en een onderhandse partijakte.

Bij deze akten kan er dus wel een vraag rijzen van materiële valsheid (*Unechtheit*), zoals hierboven besproken, maar niet van intellectuele valsheid (*Unrichtigkeit*): wanneer iemand een belofte doet en een verbintenis aangaat, gaat het er niet om of zijn verklaring waar is of niet, maar of hij eraan gebonden is en welke precies de verbintenissen zijn die men eruit kan afleiden (vgl. hierboven het verschil tussen de *interpretatio ad probationem* en de *interpretatio ab probatione*).

Deze «materiële» bewijswaarde is een dwingende bewijswaarde: de rechter is verplicht – behoudens tegenbewijs met daartoe geëigende bewijsmiddelen – om de in de akte opgenomen verbintenissen of contractuele regeling als jegens de ondertekenende partij bewezen te erkennen.

⁶² De mogelijkheid daartoe wordt groter wanneer de fax per computer wordt ontvangen en niet via een toestel dat rechtstreeks telefaxen uitprint.

⁶³ De kwalificatie als geschrift werd bv. erkend door Cass.fr. (com.), 2 december 1997, *D.* 1998, 192, ook besproken door W. ROSCH en H. KLINGENFUSS, «Sessionsakzept per telefax ? Schriftform- und Zugangsproblematik bei Willenserklärungen im französischen Recht», *ZEuP* 2000, 310 e.v. (het betrof hier inderdaad een bewijsvraag). Voor Belgische rechtspraak, zie bv. Kh. Doornik, 7 oktober 1997, *J.T.* 1998, 11 (geschrift); voor een telex, zie bv. Rb. Turnhout 21 mei 1987, *T.B.B.R.* 1989, 171.

⁵⁸ Krachtens welk micrografische of elektronische reproducties tot tegenbewijs geacht worden conform te zijn aan het origineel indien dit laatste vernietigd werd in het raam van een regelmatig gevolgde werkwijze die beantwoordt aan de maatstaven vastgelegd in een groothertogelijk uitvoeringsbesluit. Vgl. voor de bespreking van gelijksoortige bepalingen B. VUYLSTEKE, in *Recente ontwikkelingen in informatica- en telecommunicatierecht*, (27), 36 e.v.

⁵⁹ Vgl. Cass 21 februari 1964, *Pas.*, 1964, I, 664, verwerping; Hof Brussel 6 juni 1973, *J.T.* 1973, 498; L. CORNELIS en L. SIMONT, o.c., *Technologie en recht*, p. 152-153, nr. 16, 2; G.L. BALLON, «Het bewijs en de moderne technieken», *D.A.O.R.*, nr. 14, p. 92, randnr. 63; uitdrukkelijk art. 2712 Italiaanse C.C. De regel dat een kopie dezelfde bewijswaarde heeft als het origineel, zolang de conformiteit niet wordt betwist, wordt door sommige auteurs over het hoofd gezien.

⁶⁰ Reeds besproken door onder meer B. AMORY en X. THUNIS, «Aspects juridiques de l'utilisation du télécopieur», *D.A.O.R.* 1988 nr. 7, 47 e.v. en *Dr. Inform.* 1988 / 4, 35 e.v.; G.L. BALLON, *D.A.O.R.*, nr. 14, p. 93, randnr. 64; M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 97 e.v.

⁶¹ Vgl. in die zin ook P. EBNET, «Rechtsprobleme bei der Verwendung von Telefax», *N.J.W.* 1992, (2985) 2986 : de verzending is geen kopie van de wilsverklaring maar de wilsverklaring zelf.

C. De middellijke bewijswaarde voor rechtsfeiten – de vaste datum

31. De contractuele regeling die tussen partijen is overeengekomen, is ten aanzien van derden een rechtsfeit. Zo een akte een onmiddellijke materiële bewijswaarde heeft tussen partijen, d.w.z. dat er (hoofdzakelijk) verbintenissen mee worden bewezen, dan is het ontstaan van die verbintenissen ten aanzien van derden een rechtsfeit dat evenzeer bewezen is; in die zin heeft een dispositieve akte ook een middellijke bewijswaarde. Aangezien het hier om een rechtsfeit gaat, kan het tegenbewijs door derden wel met alle middelen worden geleverd.

Het tijdstip van dit rechtsfeit wordt ten aanzien van derden evenwel niet door de eenvoudige onderhandse akte bewezen. Hier is immers een intellectuele valsheid (*Unrichtigheid*) mogelijk. Ik herinner aan art. 1328 B.W., volgens welk onderhandse akten jens derden eerst een vaste datum verkrijgen door de «registratie» ervan dan, wel het overlijden van een van de ondertekenaars, dan wel de vaststelling van hun bestaan (met overname van de hoofdinhoud) in een «authentieke» akte.

V. DE UITWENDIGE BEWIJSKRACHT EN DE BEWIJSWAARDE VAN ELEKTRONISCHE DOCUMENTEN

A. De uitwendige bewijskracht

1° Inleiding

32. Tot vóór de inwerkingtreding van het nieuwe art. 1322 B.W. kon een elektronisch document in ons recht niet als een akte gelden, wegens de beperkende definitie van de handtekening.⁶⁴ In het raam van gesloten netwerken kon men zich behelpen door aan bepaalde elektronische gegevens contractueel de waarde van een handtekening te geven (EDI-overeenkomsten, vgl. verder). Een wettelijke regeling van de waarde van een EH in het licht van bewijs- of vormvoorschriften is vooral noodzakelijk geworden door de opkomst van «open» netwerken (zoals internet).

Door de genoemde Europese Richtlijn 1999/93 betreffende een gemeenschappelijk kader voor elektronische handtekeningen werd een juridisch kader uitgewerkt waarmee ook elektronische documenten als (onderhandse)⁶⁵ akten dan wel als andere geschriften kunnen worden gekwalificeerd, met de bewijswaarde *c.q.* verbindende kracht die daaruit voortvloeit. De genoemde richtlijn heeft er – terecht – voor gekozen om de EH ook op een positieve wijze te regelen (en niet alleen door een versoepeling van bewijsuitsluitingsregels, zoals sommige wetgevers eerder hadden gedaan). De wet van 20 oktober 2000 heeft met het nieuwe art. 1322, tweede lid, B.W. een eerste stap gezet in de omzetting van de richtlijn en dus verwezenlijking van dit kader. Complementaire bepalingen, die de Richtlijn voor het overige omzetten, zijn opgenomen in de Wet certificatie-

diensten, die niet alleen de bewijswaarde van elektronische handtekeningen regelt, maar ook nadere regelen omvat voor het functioneren van een EH als legitimatiemiddel en een reeks aanverwante vragen (zoals de aansprakelijkheid van certificatedienstverleners).

Art. 1322, tweede lid, B.W. bepaalt namelijk: «*Kan, voor de toepassing van dit artikel, voldoen aan de vereiste van een handtekening, een geheel van elektronische gegevens dat aan een bepaalde persoon kan worden toegerekend en het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aantoonst*». Deze toevoeging maakt de gelijkstelling van een EH met een gewone handtekening – en daarmee van een elektronisch document met een akte – mogelijk, maar ze bepaalt nog niet op beslissende wijze onder welke voorwaarden deze gelijkstelling ook daadwerkelijk plaatsvindt en welke verificatietechnieken daarvoor worden gebruikt. Het is de Wet certificatediensten die daarvoor de nadere regelen bevat. Ingevolge die regelen hangt de waarde van een EH bij afwezigheid van een contractuele regeling op de eerste plaats af van de «geavanceerdheid» van die handtekening en verder onder meer van het gecertificeerd zijn ervan door een derde.⁶⁶

33. Net zoals bij niet-elektronische documenten, bespreken we hier voornamelijk dispositieve akten. Overigens hebben de richtlijn en de nieuwe wetsbepalingen rechtstreeks enkel betrekking op dispositieve akten.

Ook hier spelen voor de beantwoording van de vraag of een elektronisch document een (dispositieve) akte is (of een ander dispositief geschrift) of niet, vier elementen een rol: 1) de leesbaarheid (en voor een partijakte een dispositieve inhoud) (onder 2°), 2) de identificatie van de ondertekenaar (onder 3°), 3) het behoud van de integriteit van het document (onder 4°), en 4) de «finaliteit» van de ondertekening (onder 5°). Bij het eerste punt bespreken we ook de techniek van de elektronische handtekening.

De gelijkstelling met een akte geldt zowel wanneer de akte *ad validitatem* is voorgeschreven als wanneer ze slechts *ad probationem* wordt gebruikt. De EH vervangt evenwel niet gebeurlijke andere – bijkomende – vormvereisten die zijn opgelegd opdat een akte kan worden ingeroepen tegen de ondertekenaar (al rijst er wel de vraag of die bijkomende vereisten niet strijdig zijn met andere regelen van gemeenschapsrecht, zie verder).

2° De eis van leesbaarheid of toegankelijkheid

34. Voor de gelijkstelling van tekens of gegevens met een akte of ander geschrift is algemeen gesproken minstens vereist dat het om visualiseerbare tekens gaat, die in een taal zijn gesteld of kunnen worden omgezet.^{67, 68} Een onmiddellijke leesbaarheid is immers niet vereist om van een geschrift te kunnen spreken.⁶⁹ Het gebruik als bewijsmiddel veronderstelt daarenboven natuurlijk dat de tekens ook bewaard zijn (zij het niet noodzakelijk in onmiddellijk ge-

⁶⁴ Een bijzondere bepaling was wel te vinden in art. 16bis van de wet van 15 januari 1990 Kruispuntbank sociale zekerheid

⁶⁵ De elektronische onderhandse akte is *de lege lata* nog steeds uitgesloten. Zie hierover B. VUYLSTEKE, «Op weg naar elektronische authenticiteit», *Not.Fisc.M.* 1999, 235 e.v.

⁶⁶ Dit laatste maakt dat het onderscheid tussen «open» en «gesloten» netwerken toch niet zo scherp is: een EH gebaseerd op een certificaat veronderstelt immers dat er een overeenkomst is tussen de certificaathouder en de certificaatuitgever; het is immers omdat de certificaathouder zich krachtens de overeenkomst met de certificaatuitgever verbindt (zie verder), dat aan zijn EH door de wet een uitwendige bewijskracht wordt gegeven.

⁶⁷ Vgl. de definitie van geschrift in art 6 UNCITRAL-modelwet Elektronische handel.

visualiseerde vorm). Voor de gelijkstelling met een partijakte is voorts natuurlijk ook vereist dat de inhoud van de akte een beschikking is, dus bestaat uit woorden of andere tekens waarmee men zich in het maatschappelijk verkeer engageert (vgl. hierboven voor niet-elektronische documenten).

Leesbaarheid sluit niet uit dat een bestand geëncrypteerd is (versleuteld), mits de sleutel om het te ontcijferen voorhanden is. De «ondertekening» van elektronische documenten geschiedt overigens in beginsel door middel van een bepaalde vorm van cryptografie, die zo dadelijk beschreven wordt.

3° Identificatie of toerekening – De techniek van de elektronische handtekening in het algemeen

a) De techniek van de digitale handtekening

35. Het «ondertekenen» van een document met een elektronisch bestand, dat enerzijds leesbaar moet zijn voor de ontvanger, maar anderzijds niet namaakbaar mag zijn (slechts maakbaar door één persoon), is mogelijk gemaakt door de techniek van de asymmetrische cryptografie. Deze werd oorspronkelijk ontwikkeld om precies het tegenovergestelde vraagstuk op te lossen, dat rijst bij de vercijfering (encrypteren) van berichten om ze onleesbaar te maken voor iedereen, behalve de bestemming. Daar is het immers zo dat het gecodeerde bestand eventueel door iedereen moet kunnen worden gemaakt, maar enkel door de bestemming gelezen. Wanneer de ontcijfering met dezelfde sleutel kan gebeuren als de vercijfering,⁷⁰ blijft het vraagstuk dat men de sleutel zelf op een veilige manier moet kunnen meedelen aan de wederpartij (het vraagstuk van de «sleutelbeheersing»). De asymmetrische cryptografie lost dit vraagstuk op door te werken met twee verschillende sleutels (sleutelpaar). Daarbij wordt aan het publiek, d.i. mogelijke verzenders van een bericht, een «sleutel» gegeven (een datacombinatie) waarmee men een bericht kan vercijferen – de zgn. publieke sleutel – dat slechts door middel van een tweede, geheim gehouden sleutel – de zgn. private sleutel –

kan worden ontcijferd. Deze sleutel kan maar geheim zijn indien hij onmogelijk afgeleid kan worden van de publieke sleutel,⁷¹ terwijl omgekeerd de publieke sleutel wel kan worden afgeleid van de private sleutel. De verhouding tussen beide sleutels is asymmetrisch, vandaar de benaming «asymmetrische cryptografie».⁷²

36. Bij de zgn. digitale handtekening (d.i. een bepaalde techniek van EH) wordt de asymmetrische cryptografie in omgekeerde richting gebruikt: daar wordt de private sleutel gebruikt om het bericht te vercijferen – wat dus slechts door één persoon kan –, terwijl eenieder het bericht kan ontcijferen met de publieke sleutel van de ondertekenaar, die van die private sleutel is afgeleid, en waardoor men de zekerheid heeft dat het bericht inderdaad aan de hand van die specifieke private sleutel is aangemaakt.⁷³

Meer bepaald is het zo dat aan het te ondertekenen elektronisch document een kleiner elektronisch bestand wordt gehecht, dat een afgeleide is van het te ondertekenen document en ervan een unieke kenmerking vormt, de *hashingcode* of «digitale vingervadruk» van het document. Elke wijziging van het bestand resulteert na *hashing* in een andere code, zodat aan de hand van die code ook kan worden nagegaan of het bestand sinds de *hashing* ongewijzigd is. De «ondertekening» met een digitale handtekening bestaat vervolgens in de versleuteling van dit aangehechte bestand aan de hand van een «private sleutel» (ook de «aanmaakgegevens» genoemd) door middel van een geconfigureerd computerprogramma of apparaat (ook «aan-

⁷² Een standaardwerk over de geschiedenis van de cryptografie, waarin ook de ontwikkeling van de asymmetrische cryptografie uitvoerig en begrijpelijk wordt uiteengezet is S. SINGH, *The code book* (London 1999), ook verschenen in Nederlandse vertaling (*Code : de wedloop tussen makers en brekers van geheime code en cijferschrift*, Amsterdam, Arbeiderspers, 1999) en in Franse vertaling (*Histoire des codes secrets*, Lattès, 1999).

⁷³ De algemene techniek van de elektronische handtekening is ook in onze rechtsleer reeds herhaaldelijk beschreven. Zie onder meer M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 27 e.v.; W. WILMS, o.c., R.W. 1995-96, (837) 840 e.v.; Y. POULLET, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII, De jurist en de informatica-invasie*, (39), 48 e.v.; B. VAN OPSTAL, «Is er een notaris op het Internet», *Not.Fisc.M.*, 1998, nr. 6 p. 139 e.v.; M. ANTOINE en D. GOBERT, «Pistes de réflexion pour une législation relative à la signature digitale et au régime des autorités de certification», *T.B.B.R.* 1998, 292 e.v.; B. VUYLSTEKE, o.c., *Not.Fisc.M.* 1999, 235 e.v.; J. DUMORTIER en P. VAN EECHE, «De nieuwe wetgeving over digitale en elektronische handtekening», in *Recente ontwikkelingen in informatica- en telecommunicatierecht*, J. DUMORTIER (red.), Brugge, Die Keure, 1999, 1 e.v.; F. STEVENS, in *Advocaten, spitstechnologen? Advocatendag Vereniging van Vlaamse balies 5 mei 2000*, (50), 60 e.v.; J. DUMORTIER, *Informatica- en telecommunicatierecht, syllabus 2000*, <http://www.law.kuleuven.ac.be/icri/papers/doctrine/syllabus2000.pdf>; Y. POULLET en M. ANTOINE, in *Authenticiteit en informatica*, (345), 350 e.v.; E. MONTERO en A. WALLEMACQ, «La responsabilité du notaire comme auteur, récepteur ou utilisateur du document informatique», eveneens in *Authenticiteit en informatica*, (425), 439 e.v. Vgl. ook M. HOGG, «Secrecy and signatures – Turning the legal spotlight on encryption and electronic signatures», in L. EDWARDS en Ch. WAELDE (red.), *Law & the internet. A framework for electronic commerce*, Oxford, Hart, 2000, 37 e.v. en «Law reform of electronic signatures and encryption – A Scottish perspective», in *European private law. Articles on International commercial contracts and intellectual property, e-commerce issue*, Molengrafica 1999/2000, Lelystad, Vermande, 2000, 25 e.v.

⁶⁸ Dit zou op termijn tot moeilijkheden aanleiding kunnen geven indien men na verloop van tijd niet meer over de apparatuur en programmatuur zou beschikken nodig om vele jaren eerder aangemaakte bestanden te openen. Vgl. J.L. SNYERS, «De notariële certificatie en de elektronische authentieke akte», in *Authenticiteit en informatica*, Congres Koninklijke Federatie Belgische Notarissen, Kluwer/Bruylant, 2000, (383) 406 v.; B. VUYLSTEKE, «Cyber-notary», eveneens in *Authenticiteit en informatica*, (453) 472 e.v.

⁶⁹ Vgl. M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 40; en de nadere bespreking door G.L. BALLON, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII, De jurist en de informatica-invasie*, (3), 16 e.v.

⁷⁰ De vercijfering of versleuteling gebeurt immers aan de hand van een algoritme (een procedure) en een sleutel (datacombinatie) waarmee men deze procedure in werking zet).

⁷¹ Met onmogelijk wordt bedoeld: niet met de bestaande of binnen afzienbare tijd te ontwikkelen middelen. Maar in werkelijkheid zijn er niveaus van veiligheid, naargelang de complexiteit van de versleuteling; dat is de reden waarom de uitgever van een certificaat vaak ook de maximumwaarde aangeeft waarvoor de handtekening wordt gecertificeerd, naargelang het veiligheidsniveau. Deze mogelijkheid is uitdrukkelijk opgenomen in Bijlage I van de Richtlijn en van de Wet certificatediensten. Vgl. reeds E. DAVIO, «Preuve et certification sur Internet», *T.B.H.* 1997, (660), 669.

maakmiddel» genoemd) (het bestand wordt dus in beginsel niet in zijn geheel versleuteld). Men heeft dus zowel de sleutel nodig als de programmatuur (of apparatuur) om met die sleutel te kunnen ondertekenen. Indien de sleutel waarmee «ondertekend» wordt een unieke datacombinatie is, kan men door de ontsleuteling of ontcijfering van het aangehechte bestand (aan de hand van de publieke sleutel) bovendien ook met zekerheid bepalen aan de hand van welke sleutel het bestand versleuteld is, dus van wie het afkomstig is. Op die manier kan, behalve de integriteit van het document, ook de identiteit van de ondertekenaar worden geverifieerd. Aangezien beide elementen ook wel «authenticiteit» worden genoemd⁷⁴ (naamauthenticiteit *c.q.* inhoudsauthenticiteit), noemt men dit bijkomend bestand ook een middel voor «authenticatie» (d.i. verificatie van de authenticiteit).

Beide technieken van asymmetrische cryptografie kunnen ook worden gecombineerd, dit om zowel de confidentialiteit als de «authenticiteit» te garanderen (dit is bv. wat gebeurt met het programma *Pretty Good Privacy* (PGP)).⁷⁵

b) Nieuw wettelijk kader – Een functionele definitie van de handtekening

37. Het nieuwe wettelijk kader⁷⁶ houdt een regeling in van de «elektronische handtekening» op twee vlakken:

- de «geavanceerde elektronische handtekening, gerealiseerd op basis van een gekwalificeerd certificaat en aangemaakt door een veilig middel» (hierna door mij verkort aan te duiden als «gekwalificeerde EH»), die verplicht met een gewone handtekening wordt gelijkgesteld (besproken onder 3°), en
- elke andere elektronische gegevensverzameling die wordt gebruikt als middel voor «authenticatie» (van de identiteit

⁷⁴ Zoals hierboven gezegd, is het woord «authentiek» hier zelfs correcter gebruikt dan in het begrip «authentieke akte», en is de notarieel verleden partijakte veeleer een «geauthenticeerde» akte, d.i. een akte waarvan de authenticiteit geverifieerd of gecertificeerd is.

⁷⁵ Het gebruik van cryptografie is onbetwist vrij in België sedert 1 januari 1998 (art. 109ter F Overheidsbedrijvenwet 21 maart 1991, ingevoegd bij art. 79 wet van 19 december 1997).

⁷⁶ Met name art. 5 Richtlijn 1999/93 en de omzetting daarvan in enerzijds art. 1322, tweede lid, B.W. en anderzijds art. 4, § 4 en 5, Wet certificatediensten.

⁷⁷ Een functionele omschrijving vindt men ook in de UNCITRAL-modelwet Elektronische handel, art. 7. Deze verruiming van het begrip «handtekening» beantwoordt aan de stelling die eerder al door een deel van de rechtsleer werd verdedigd op grond van de bestaande teksten, door aan art. 1322 e.a. een «functionele» interpretatie te geven. Zo bv. M. ANTOINE & M. ELOY, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 64 e.v.; Y. POULLET, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII, De jurist en de informatica-invasie*, (39) 44 e.v.; D. GOBERT & E. MONTERO, *DAOR* 2000, nr. 53, p. 17 e.v. met eerdere verwijzingen in voetnoot 8; en rechtsvergelijkend C. HULTMARK, «Requirements of writing and signature in relation to electronic means of communication», in *European private law. Articles on International commercial contracts and intellectual property, e-commerce issue*, *Molengrafica* 1999/2000, 45 e.v. Zie over de voordelen van een functionele omschrijving o.m. ook B. VUYLSTEKE, in *Recente ontwikkelingen in informatica- en telecommunicatierecht*, (27) 42 e.v.

en integriteit), die eventueel met een gewone handtekening kan worden gelijkgesteld (besproken onder d).

Het nieuwe art. 1322, tweede lid, B.W. maakt het inderdaad mogelijk om een elektronisch document als een «akte» (d.i. een ondertekend geschrift) te beschouwen, mits er een EH aan is «vastgehecht». Wat een elektronische handtekening is, wordt in art. 1322 B.W. «functioneel omschreven» als een geheel van elektronische gegevens dat aan een bepaalde persoon kan worden toegerekend en het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aantoonst. Art. 1322, tweede lid, B.W. is bedoeld als de omzetting van art. 5, § 2, richtlijn 1999/93, die een mogelijke erkenning bevat zodra het gaat om «elektronische gegevens die zijn vastgehecht aan of logisch geassocieerd zijn met andere elektronische gegevens en die worden gebruikt als middel voor authenticatie», dus eveneens een «functionele» omschrijving.⁷⁷ Door deze functionele omschrijving wordt het begrip EH dus niet noodzakelijk beperkt tot de digitale handtekening, d.i. de bewerking van een document gebaseerd op asymmetrische cryptografie, zoals hierboven beschreven, en worden andere bestaande of nieuwe technische ontwikkelingen niet *a priori* uitgesloten (onder meer de reeds bestaande biometrische authenticatiemethoden). Wel is het zo dat de digitale handtekening op dit ogenblik de enige vorm van EH is die ook beantwoordt aan de definitie van «geavanceerde elektronische handtekening», die hieronder nader wordt toegelicht.

c) De «gekwalificeerde EH»

38. De «geavanceerde elektronische handtekening gerealiseerd op basis van een gekwalificeerd certificaat en aangemaakt door een veilig middel» wordt door de wet⁷⁸ verplicht gelijkgesteld met een handgeschreven handtekening, en het ermee ondertekende bestand dus met een onderhandse akte (en levert aldus dwingend bewijs op *c.q.* voldoet aan het vormvereiste van een akte). De verschillende hierbij genoemde elementen worden in de richtlijn en de Wet certificatediensten uitvoeriger gedefinieerd en uitgewerkt.

(i) De geavanceerde elektronische handtekening

39. Een EH wordt «geavanceerd» genoemd indien zij:
- op unieke wijze aan de ondertekenaar is verbonden;
 - het mogelijk maakt de ondertekenaar te identificeren
 - totstandkomt met middelen die de ondertekenaar onder zijn uitsluitende controle kan houden; en
 - op zodanige wijze aan de gegevens waarop zij betrekking heeft verbonden is, dat elke wijziging achteraf van de gegevens kan worden opgespoord.⁷⁹

Zoals gezegd, vinden we een dergelijke handtekening vandaag enkel in de op asymmetrische cryptografie gebaseerde digitale handtekening. Door de «ondertekening» met een dergelijke handtekening (die dus de toevoeging inhoudt van een bestand dat «elektronische handtekening» wordt genoemd) is het mogelijk nadien na te gaan 1° door wie het document is «ondertekend» en 2° of het sinds de onder-

⁷⁸ Art. 5, eerste lid, Richtlijn 1999/93, omgezet in art. 4, § 4, Wet certificatediensten.

⁷⁹ Art. 2, 2, Richtlijn 1999/93 en art. 2, 2, 2°, Wet certificatediensten.

tekening al dan niet gewijzigd is. Deze verificatie achteraf geschiedt, zoals gezegd, door middel van de zgn. «publieke sleutel» van de ondertekenaar, die een afgeleide is van de private sleutel, aan de hand waarvan de digitale handtekening werd aangemaakt.

(ii) *De certificatie van de handtekening*

40. Om een échte verificatie kan het maar gaan als men er zich ook van kan verzekeren dat de publieke sleutel inderdaad «gekoppeld» is aan de desbetreffende persoon. Het is deze verzekering nu die wordt gegeven door een gespecialiseerde derde – de certificatie-autoriteit of uitgever van het certificaat – door middel van een (elektronisch) «certificaat», d.i. een elektronisch gegeven waarmerk of bevestiging.⁸⁰ Dit certificaat of waarmerk maakt de verbinding tussen de publieke sleutel en de identiteit van de certificaathouder. Indien de aan de gegevens verbonden EH verwezenlijkt is op grond van een certificaat, dan kan de ontvanger naderhand aan de hand van dat certificaat, en meer bepaald de daarin opgenomen «publieke sleutel», de oorsprong van de EH verifiëren, d.i. vaststellen of ze aan een bepaalde persoon is «verbonden», in die zin dat ze is aangemaakt met gegevens die zijn toevertrouwd⁸¹ aan die persoon als «certificaathouder», namelijk met diens «private sleutel». De ontvanger kan met name verifiëren of de publieke sleutel waarmee hij het bericht kan decoderen, inderdaad de sleutel van de beweerde verzender is, waardoor komt vast te staan dat het daarmee gedecodeerde bericht slechts met de private sleutel van die persoon kan zijn aangemaakt. Het certificaat wordt normaal door de ondertekenaar meegezonden met het elektronisch ondertekende bestand. Bovendien houdt de certificaatuitgever een consulteerbaar bestand van de uitgegeven certificaten, waarin ook de geldigheidsduur en de gebeurlijke herroeping van de certificaten wordt vermeld. De «publieke» identiteit van zowel de werkelijke naam zijn als een pseudoniem.⁸²

41. Het certificaat wordt als een «gekwalificeerd certificaat» erkend indien het aan een reeks voorwaarden voldoet, opgesomd in Bijlage I van de richtlijn en van de Wet certificatie-diensten (zo moet het de ondertekenaar identificeren, gegevens bevatten om die identificatie te verifiëren (d.i. de publieke sleutel), een geldigheidsduur vermelden en zelf

elektronisch ondertekend zijn door de uitgever ervan en deze identificeren), en is afgegeven door een certificatie-autoriteit die eveneens aan een reeks eisen voldoet, opgesomd in Bijlage II van de richtlijn en van de Wet certificatie-diensten.⁸³

De certificatie-autoriteit mag een dergelijk certificaat (met sleutelpaar) maar afgeven nadat hij de identiteit van de certificaathouder, die hij certificeert, ook daadwerkelijk is nagegaan.⁸⁴ Voor zover het enkel om de identiteit gaat, kan dit bv. gebeuren met de medewerking van de gemeente waar de persoon is ingeschreven, of van een notaris als «registratie-autoriteit». Worden ook attributen gecertificeerd (zie daarover verder meer), dan zal dit allicht moeten gebeuren in samenwerking met de overheid die voor de erkenning daarvan instaat (zo bv. zal de orde van advocaten aan de certificaatuitgever bevestigen dat een bepaalde persoon als advocaat is ingeschreven bij die orde, zodat de uitgever een certificaat met een dergelijk attribuut kan uitgeven).

De certificatie-autoriteit speelt bij elektronische documenten dus een gedeeltelijk gelijksoortige rol als de notaris bij papieren documenten: hij bevestigt de identiteit (en gebeurlijk andere attributen) van de ondertekenaar. Onder c) zal erop worden gewezen dat hij ook de conformiteit bevestigt van het aangekomen document met het verzonden document. Anderzijds heeft hij geen informerende of waarschuwendende rol.

Het gekwalificeerd certificaat is zelf een (elektronische) beschrijvende akte; het gaat hier natuurlijk om een verklaring en niet om een partijakte. Aangezien de akte van een derde uitgaat, gaat het hier om een soort schriftelijke getuigenverklaring van bepaalde feiten, op de eerste plaats het feit dat een bestand is aangemaakt met de private sleutel van een bepaalde persoon.

(iii) *Het «veilige aanmaakmiddel»*

42. Om de vertrouwelijkheid van de private sleutel te verzekeren, wordt die natuurlijk niet in een rechtstreeks «leesbare» vorm meegedeeld of opgeslagen, en kan aan de hand ervan slechts ondertekend worden mits een «aanmaakmiddel» te gebruiken, namelijk een apparaatje (*hardware*) of een computerprogramma (*software*). De sleutel kan onder meer worden opgeslagen op een computer of op een chipkaart, en het gebruik ervan – de toegang ertoe – zal op zijn beurt worden beveiligd door middel van een toegangscode (pincode, paswoord, eventueel een biometrisch gegeven, zoals een vingerafdruk).

Om als een «veilig» aanmaakmiddel te worden beschouwd, dient de programmatuur of apparatuur waarmee de EH wordt aangemaakt (aan de hand van de private sleutel) volgens Bijlage III minstens te waarborgen dat: – de gegevens voor het aanmaken van handtekeningen in de praktijk slechts een keer kunnen voorkomen (uniciteit) en de vertrouwelijkheid daarvan redelijkerwijs gegarandeerd is; – de gegevens voor het aanmaken van handtekeningen, met redelijke zekerheid, niet kunnen worden afgeleid en dat de handtekening beschermd is tegen vervalsing met de thans beschikbare technieken (i.h.b. mag men aan de hand van de publieke sleutel niet op de private sleutel kunnen komen); en

⁸⁰ Zie de omschrijving van certificaat in art. 2, 3 Richtlijn en in art. 2, 2, 3°, Wet certificatie-diensten: «een elektronische bevestiging die de gegevens voor het verifiëren van de handtekening (publieke sleutel) koppelt aan een natuurlijke persoon of een rechtspersoon en de identiteit van die persoon bevestigt»

⁸¹ Het kan zowel gebeuren dat de certificaathouder zelf het sleutelpaar aanmaakt, en de publieke sleutel meedeelt aan de certificatie-autoriteit, als dat deze laatste het sleutelpaar maakt. In het laatste geval is het hem verboden de private sleutel op te slaan (Bijlage II, j. van de Richtlijn en Wet certificatie-diensten).

⁸² Mogelijkheid die uitdrukkelijk wordt aangegeven door art. 8, derde lid, Richtlijn 99/93 en onrechtstreeks in art. 5, § 2, Wet certificatie-diensten.

⁸³ Art. 2, 4, Richtlijn en 2, 2, 4° Wet certificatie-diensten. Bijlage II legt aan de dienstverlener onder meer op om betrouwbare systemen en producten te gebruiken, de identiteit van de certificaathouder met passende middelen te controleren, alle relevante informatie over een gekwalificeerd certificaat gedurende dertig jaar te bewaren om een certificatiebewijs te kunnen voorleggen, e.d.m.

⁸⁴ In de praktijk hanteren de certificaatuitgevers verscheidene niveaus van controle, naargelang de beperkingen (in geldsom) van het aangevraagde certificaat.

– de gegevens voor het aanmaken van handtekeningen door de legitieme ondertekenaar op betrouwbare wijze kunnen worden beschermd tegen gebruik door anderen (beveiligingsmogelijkheid).

De beste beveiliging of bescherming van de private sleutel bestaat uit biometrische gegevens (wat de handgeschreven handtekening in zekere zin ook is). Vandaar wordt er ook gedacht aan aanmaakmiddelen die dergelijke gegevens vereisen (vingerafdruk of stem). De digitalisering daarvan is vooralsnog vrij duur en ingewikkeld. Voorlopig moeten we het doen met een paswoord of pincode.

(iv) *Gevolgen voor de uitwendige bewijskracht (kwalificatie als akte)*

43. Terwijl het risico op eigenlijke vervalsing van de handtekening bij gebruik van «veilige» aanmaakmiddelen omzeggens uitgeschakeld is, komt in de plaats daarvan natuurlijk het risico op onbevoegd «plaatsen van de handtekening» (door het bemachtigen van het paswoord of een andere toegangscode), of doordat de certificaaathouder een «intelligente elektronische agent» (*software agent*) heeft ingeschakeld.⁸⁵ En hiervoor bestaat er géén verificatiemogelijkheid. Het risico voor onbevoegd gebruik (misbruik) van een geavanceerde elektronische handtekening gebaseerd op een gekwalificeerd certificaat ligt krachtens de wet dan ook bij de «certificaaathouder», d.i. de persoon aan wie het certificaat is afgegeven. Deze is alleen verantwoordelijk voor de vertrouwelijkheid van de private sleutel,⁸⁶ en de aan de hand daarvan op basis van het certificaat gerealiseerde handtekening wordt dan ook aan de certificaaathouder toegerekend.⁸⁷

De juridische grondslag hiervan is een toepassing van het vertrouwensbeginsel, zeer vergelijkbaar met die van de toerekening van handelingen gesteld door een schijnvertegenwoordiger.⁸⁸ Het gaan om een objectieve gebondenheid, zonder dat *in concreto* een fout van de certificaaathouder moet worden aangetoond. In de hierboven aangegeven voorwaarden is er, zoals bij schijnvertegenwoordiging, sprake van een rechtmatig vertrouwen van de ontvanger, dat aan de certificaaathouder kan worden toegerekend. Deze

⁸⁵ Zie over dit vraagstuk M. VAN HUFFEL, «Le droit communautaire», in *Le consentement électronique*, (23), 30-31; Y. POULLET, «La conclusion du contrat par un agent électronique», in *Commerce électronique : le temps des certitudes*, 129 e.v.; J. PRINS en S. GIJATH, *Privaatrechtelijke aspecten van elektronische handel*, Zwolle, Tjeenk Willink, 2000, 127 e.v.; en over *software agents* in het algemeen bv. Jeffrey M. BRADSHAW, *Software Agents*, 1997; en de informatie op <http://agents.www.media.mit.edu/groups/agents/projects/>, <http://www.agentbase.com/survey.html>, en <http://www.jura.uni-muenster.de/ecip/forum/1st/electronicagents.htm>, meer bepaald E. WEITZENBOECK, «Electronic Agents and the Formation of Contracts».

⁸⁶ Art. 19, § 1, Wet certificatediensten.

⁸⁷ Kritisch over deze risicoverdeling onder meer B. DE NAYER, «Evolution technique des systèmes probatoires et transformation de la relation de consommation», in *Le consentement électronique*, 325 e.v., i.h.b. 333 e.v.

⁸⁸ Zie daarvoor het arrest-*Cuivre-et-Zinc*, Cass. 20 juni 1988, R.W. 1989-90, 1425 met noot A. VAN OEVELEN, en Cass. 20 januari 2000, Arr. Cass., 2000, 54. Voor de vergelijking, zie bv. reeds G.L. BALLON, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII*, (3), 11; Y. POULLET, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII*, (39), 52.

heeft immers de mogelijkheid om op elk ogenblik de herroeping van zijn certificaat aan te vragen bij de uitgever ervan.⁸⁹

Het risico voor ondertekeningen voortgebracht door een «elektronische agent» (*software agent*) dient evenzeer te berusten bij diegene die deze «agent» heeft ingezet; dit wordt niet uitdrukkelijk geregeld, maar volgt evenzeer uit de aangegeven redenering (toepassing vertrouwensbeginsel, schijnvertegenwoordiging).⁹⁰

44. De certificaatuitgever waarborgt voorts de juistheid van de door een gekwalificeerd (of anderszins gewaarborgd) certificaat bevestigde gegevens (waaronder de identiteit van de certificaaathouder en de integriteit van het elektronisch ondertekende bestand), althans behoudens bewijs van gebrek aan fout.⁹¹ Hij is ook aansprakelijk bij niet-registratie van de herroeping van het certificaat, eveneens althans behoudens bewijs van gebrek aan fout.⁹² De dienstverlener kan wel gebruiksbeperkingen aanbrengen op het certificaat zelf, waaronder ook een maximumbedrag, en is natuurlijk niet aansprakelijk voor zover die beperkingen enerzijds herkenbaar zijn en anderzijds overschreden zijn.⁹³

Er zijn met andere woorden de volgende mogelijkheden:

- ofwel gaat het om de eigen verantwoordelijkheid van de certificaaathouder, nl. wanneer de ondertekening inderdaad met zijn unieke private sleutel is gebeurd, en vooraleer zijn certificaat werd herroepen, en dan is hij eenvoudigweg gebonden;
- ofwel klopt het gekwalificeerd of gewaarborgd certificaat niet of was de herroeping ervan niet geregistreerd, en dan is de certificaaathouder niet gebonden en de certificaat-uitgever jegens de ontvanger aansprakelijk voor het beschaamde vertrouwen, tenzij bewijs van overmacht;
- de ontvanger ten slotte draagt het risico wanneer hij het certificaat of de gebruiksbeperkingen ervan niet in acht heeft genomen (niet goed heeft gelezen), wanneer hij voortgaat op een *niet* gekwalificeerd noch gewaarborgd certificaat, alsook in geval van overmacht van de certificatie-autoriteit.

⁸⁹ Art. 12, § 1, Wet certificatediensten. Ter vergelijking kan men wijzen op de regelen die het risico van misbruik van kredietkaarten e.d. verdelen, zoals art. 81 Wet Consumentenkrediet 12 juni 1991 (in beginsel is het risico voor de kaarthouder tot aan de kennisgeving van verlies of diefstal, maar beperkt tot een bepaald bedrag (6000 fr.), vergelijkbaar met de vrijstelling bij een verzekering, behoudens bij zware fout (hogere limiet, tot kennisgeving) of bedrog door de consument (onbeperkt, ook na kennisgeving).

⁹⁰ Zie Y. POULLET, in *Commerce électronique : le temps des certitudes*, (129) 141 e.v. Zie ook VAN ESCH, *Electronic Data Interchange en het vermogensrecht*, Deventer, Kluwer, 1999, 45 e.v.; KUHN, *Rechtshandlungen mittels EDV und Telekommunikation. Zurechenbarkeit und Haftung*, München 1991, 69 e.v. Dit wordt wel uitdrukkelijk geregeld in de reeds genoemde UNCITRAL-modelwet elektronische handel, art. 13 (2): «As between the originator and the addressee, a data message is deemed to be that of the originator if it was sent (b) by an information system programmed by, or on behalf of, the originator to operate automatically».

⁹¹ Art. 14, § 1, Wet certificatediensten, art. 6, eerste lid, Richtlijn 1999/93.

⁹² Art. 14, § 2, Wet certificatediensten, art. 6, tweede lid, Richtlijn 1999/93.

⁹³ Art. 14, § 3 en 4, Wet certificatediensten, art. 6, derde lid en art. 4 Richtlijn 1999/93; zie ook Bijlage I punten i. en j.

45. De praktische vraag is natuurlijk op welke wijze in geval van geschil kan worden vastgesteld dat het door de ontvanger aangevoerde certificaat inderdaad een gekwalificeerd certificaat is en dat de gecertificeerde handtekening inderdaad met een veilig middel is aangemaakt. Daarom bepalen de richtlijn zowel als art. 17 en 18 Wet certificatie diensten dat de overheid «accreditaties» kan toekennen, waarmee wordt bevestigd dat aan alle eisen van Bijlage I, II en III is voldaan. Bij gebreke aan accreditatie wordt het moeilijker. Of aan de eisen voor een «gekwalificeerd certificaat» is voldaan, is wel redelijk gemakkelijk na te gaan, aangezien het hier in wezen gaat om een reeks vermeldingen die het certificaat moet bevatten, en bovendien de uitgever/verlener van het certificaat alle terzake liggende informatie gedurende dertig jaar moet opslaan.⁹⁴ Die informatie bevat ook de gegevens over het gebruikte aanmaakmiddel. Of dit middel ook «veilig» is in de zin van de wet, wordt verondersteld (en moet dus niet nader beproven worden) wanneer het aan de Europese normen voldoet,⁹⁵ en kan voorts ook blijken uit een bevestiging door de door de nationale overheid (in België het Ministerie van Economische Zaken) aangewezen «bevoegde instelling»,⁹⁶ maar is daarbuiten natuurlijk niet eenvoudig aantoonbaar.

46. De hierboven aangegeven risicoverdeling heeft natuurlijk haar weerslag op de mogelijkheid tot ontkenning van handtekening, die in deze context natuurlijk een heel andere invulling moet krijgen dan die van art. 1323 en 1324 B.W. bij manuele handtekeningen.⁹⁷

1° De certificaathouder die zijn certificaat niet herroepen heeft, kan namelijk niet inroepen dat iemand anders van zijn private sleutel gebruik heeft gemaakt. Ontkennen dat men zelf zijn handtekening heeft gebruikt, heeft dus geen gevolg ten aanzien van de wederpartij (de certificaathouder zal zich zelf moeten keren tegen de persoon die misbruik heeft gemaakt van zijn private sleutel).

2° Heeft de betwisting daarentegen betrekking op de vraag of het stuk met zijn EH (dus door middel van zijn private sleutel) werd ondertekend, dan speelt art. 1323 B.W. nog wel. Er dient aan de certificaatuitgever te worden gevraagd een certificatiebewijs voor te leggen, bij gebreke waarvan de aansprakelijkheid van de certificaatuitgever zelf in het gedrang komt. Zelfs indien de certificaatuitgever geaccrediteerd is, bewijst het certificaat niet op «authentieke» wijze dat het document met de handtekening van de certificaathouder is ondertekend in de zin waarin «authentieke akten» dat doen: de geaccrediteerde certificaatuitgever is nog niet gelijkgesteld met een notaris of een ambtenaar van de burgerlijke stand (het gecertificeerde is overigens niet zintuiglijk – *de visu et auditu, ex propriis sensibus* – vastgesteld). Maar m.i. moet het certificatiebewijs van de geaccrediteerde certificaatuitgever wel gelden tot tegenbewijs (enkel is daartoe geen valsheidsprocedure vereist). De geloofwaardigheid van de derde die het certificaat heeft afge-

geven, maakt dat de certificaathouder, met wiens sleutel het bestand is ondertekend, niet meer kan ontkennen dat er een akte is die uiterlijk zijn handtekening draagt in de zin van art. 1322 B.W.⁹⁸ (met andere woorden: een dergelijk certificaat geeft aan de EH een «uitwendige bewijskracht»). Hij heeft enkel nog het recht door middel van een «ontkenning van handtekening» in de zin van art. 1323 B.W. een gerechtelijk onderzoek in de zin van art. 1324 B.W. uit te lokken over de vraag of die handtekening al dan niet met zijn private sleutel is aangemaakt.⁹⁹ Volgens de memorie van toelichting¹⁰⁰ zou het hier moeten gaan om een schriftonderzoek volgens de procedure van art. 883 e.v. Ger.W., wat evenwel, gezien de aard van de betwisting, praktisch onmogelijk is en dus absurd is.

Wordt de veiligheid van de EH na het aanmaken ervan aanvaard, dan ligt het risico dus wel geheel bij de certificaathouder, welke risicoverdeling slechts aanvaardbaar is omdat de certificaathouder van zijn kant het certificaat ook op eenvoudige wijze kan herroepen.

d) Alle andere elektronische gegevensverzamelingen die worden gebruikt als middel voor authenticatie van de identiteit

47. Uit art. 4, § 4, Wet certificatie diensten zou men – ten onrechte – *a contrario* kunnen afleiden dat alle andere elektronische handtekeningen niet voldoen aan de definitie van handtekening in art. 1322 B.W. In het licht van andere bepalingen is deze uitleg onjuist (zie onder ii), en bovendien is er in heel wat gevallen een conventionele regeling (i).

(i) Conventionele regeling

48. Allereerst is het natuurlijk zo dat tot op heden, bij gebreke aan wettelijke regeling, het gebruik van elektronische handtekeningen en de bewijswaarde ervan, vaak contractueel werden vastgelegd (overeenkomsten voorafgaand aan EDI – *Electronic Data Interchange*). Dit gebeurt zelfs met elektronische gegevens die geen elektronische handtekening vormen, omdat ze niet «vastgehecht aan of logisch geassocieerd zijn» met het bestand dat ermee wordt ondertekend, zoals de pincode van een bankkaart.

Zo wordt bij afgifte van een kaart met een elektronische functie bedongen dat elk gebruik ervan (behoudens na aanvraag tot blokkering) aan de kaarthouder wordt toegerekend: de door middel van een dergelijke kaart aangegane verbintenissen (bv. meer bepaald de debitering van een rekening) verbinden krachtens die overeenkomst de kaarthouder, ook wanneer het niet gaat om een geavanceerde elektronische handtekening, waarvan elk gebruik door een derde (de certificaatuitgever) wordt geregistreerd en de be-

⁹⁴ Bijlage II (Richtlijn en Wet certificatie diensten) punt i.

⁹⁵ Zie art. 6 Wet certificatie diensten, Art. 3, vijfde lid, Richtlijn 99/93.

⁹⁶ Zie art. 7 Wet certificatie diensten, Art. 3, vierde lid, Richtlijn 99/93.

⁹⁷ Vgl. hierover ook F. STEVENS, in *Advocaten, spijstechnologen?* Advocatendag Vereniging van Vlaamse balies 5 mei 2000, (50), 103 e.v.

⁹⁸ Hoewel de rechtshandeling door middel van een ondertekening plaatsvindt, is het feit zelf dat er een elektronische handtekening is geplaatst met een bepaalde private sleutel, een rechtsfeit, dat dus met getuigen en vermoedens mag worden bewezen. Vgl. *supra*.

⁹⁹ Voor een overzicht van de mogelijke zwakheden van digitale handtekeningen, zie F. STEVENS, in *Advocaten, spijstechnologen?* Advocatendag Vereniging van Vlaamse balies 5 mei 2000, (50), 59 e.v.

¹⁰⁰ Memorie van toelichting, amendement nr. 6, *Parl. St. Kamer* 1999-2000, nr. 0038/6, p. 12.

veiliging dan ook vaak rudimentair is (bezit van de kaart plus pincode).

Partijen kunnen immers contractueel aan een EH die niet aan art. 4, § 4, certificatediensten voldoet, een dwingende bewijswaarde toekennen.¹⁰¹ In dat geval dient de rechter niet te oordelen of aan de eisen van art. 1322, tweede lid, B.W. is voldaan, maar wel of aan de contractuele voorwaarden voor die bewijswaarde is voldaan.¹⁰² Daartoe zal in geval van betwisting natuurlijk eerst wel dienen te worden bewezen dat die bewijswaarde overeengekomen is. Dit onderstelt dus in beginsel dat partijen voordien een daartoe bestemde al dan niet elektronische akte hebben ondertekend.

(ii) Wettelijke regeling

49. Art. 1322, tweede lid, B.W. houdt in dat andere elektronische handtekeningen (dan gekwalificeerde in de hierboven aangegeven betekenis) *in concreto* door de rechter kunnen worden erkend als een handtekening, met de bijzondere bewijswaarde die daaruit voortvloeit. Deze andere elektronische handtekeningen hebben evenwel niet automatisch dezelfde «uitwendige bewijskracht»; zolang niet *in concreto* is geoordeeld dat deze handtekening aan de tegenpartij kan worden toegerekend (en het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aantoon), kan deze partij zich in beginsel beperken tot een algemene betwisting en is zij niet verplicht over te gaan tot een formele ontkenning van handtekening in de zin van art. 1323 B.W. Met andere woorden: de uitwendige bewijskracht is vrij (niet geregeld), maar eenmaal dat die vaststaat, is de materiële bewijswaarde dwingend.

Het is dus niet zo dat andere elektronische handtekeningen nooit als een handtekening in de zin van art. 1322 B.W. kunnen worden erkend. Art. 4, § 5, Wet certificatediensten¹⁰³ bepaalt juist uitdrukkelijk, zoals art. 5,

¹⁰¹ Het beginsel wordt ook uitgesproken in overweging 16 van Richtlijn 1999/93. Vragen bij de geldigheid van dergelijke bewijs-overeenkomsten kunnen enkel rijzen wanneer in verbruikersovereenkomsten een beding wordt opgenomen dat bepaalde middelen (voor tegenbewijs) uitsluit (zie art. 32, 18° Handelspraktijkenwet 1991).

¹⁰² Zie over dit alles onder meer reeds D. SYX, «Naar nieuwe vormen van handtekening?», *Computerrecht* 1986, 153; J.P. BUYLE, «La carte de paiement électronique», in *La banque dans la vie quotidienne*, Brussel, Jeune Barreau, 1986, 471; H. CROZE, «Informatique, preuve et sécurité», *D.* 1987 C. XXXI, (165) nr. 6-24; M. FONTAINE, in *La preuve en droit*, 37 e.v.; X. THUNIS en M. SCHAUS, *Aspects juridiques du paiement par carte*, Cahiers du Centre de Recherches Informatique et Droit, Brussel, Story-Scientia, 1988; M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 104 e.v.; G.L. BALLON, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII*, (3) 18 e.v.; Y. POULLET, in *Tendensen in het bedrijfsrecht VII*, (39), 58 e.v.; D. GOBERT en E. MONTERO, *DAOR* 2000, nr. 53, p. (17) 19 e.v.

¹⁰³ Art. 4, § 5, werd eerst ingevoegd na evocatie door de Senaat (amendement nr. 13, *Parl. St.*, Senaat, 2000-2001, nr. 2-662/3).

¹⁰⁴ Deze regel uit de richtlijn wordt wegens zijn onzekerheid bekritiseerd door M. ANTOINE en D. GOBERT, *J.T.D.E.* 2000, (73), p. 75, nr. 8, hernomen door D. GOBERT en E. MONTERO, «L'ouverture de la preuve littérale aux écrits sous forme électronique», *J.T.* 2001, p. (114), 116. Criteria voor deze waardering vinden we onder meer opgesomd in de Gids bij de UNCITRAL-modelwet 1996, p. 38-39.

tweede lid, richtlijn 1999/93, dat aan andere elektronische handtekeningen niet om die reden alleen rechtsgeldigheid of gebruik als bewijsmiddel kan worden ontzegd,¹⁰⁴ en moet dus krachtens de beginselen van het Europese gemeenschapsrecht «richtlijnconform» worden uitgelegd. Art. 1322 B.W. eist wel voor de gelijkstelling met een handtekening dat de EH aan een bepaalde persoon kan worden toegerekend en het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aantoon, wat er eigenlijk op neerkomt dat enkel de «geavanceerde elektronische handtekening» als een handtekening kan worden beschouwd.¹⁰⁵

50. In geval van betwisting zal ook hier eventueel een technisch onderzoek moeten worden bevolen. Dit onderzoek naar de uitwendige bewijskracht in geval van betwisting is nodig zodra het gaat om een EH in de zin van art. 2.1. Richtlijn 1999/93 en art. 2, tweede lid, 1°, Wet certificatediensten, namelijk «elektronische gegevens die zijn vastgehecht aan of logisch geassocieerd zijn met andere elektronische gegevens en die worden gebruikt als middel voor authenticatie». Dit leidt tot de volgende mogelijkheden:

aa) Uit de overgelegde stukken kan zonder nader onderzoek worden afgeleid dat de EH voldoet aan de normen van art. 1322 B.W. (nl. ze kan aan die persoon worden toegerekend en toont het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aan), bv. omdat de handtekening gebaseerd is op een certificaat dat is uitgegeven door een geloofwaardige certificaatuitgever, en de rechter dit als een voldoende bewijs van de ondertekening aanvaardt. Dan is er uitwendige bewijskracht. Een verder onderzoek is dan ook slechts nodig na een formele ontkenning van handtekening in de zin van art. 1323 B.W. Het risico van misbruik van de private sleutel ligt bij de certificaathouder. Tenzij het nader onderzoek na een formele ontkenning tot een ander besluit zou leiden, is het document een onderhandse akte in de zin van art. 1322 B.W. en heeft het ten gevolge daarvan precies dezelfde (wettelijk dwingende) bewijswaarde als elke andere onderhandse akte.

bb) De EH is betwist en voldoet *prima facie* niet aan de eisen van art. 1322 B.W., zodat een nader onderzoek nodig wordt geacht, en hieruit wordt *in concreto* afgeleid dat de EH aan die persoon kan worden toegerekend (misbruik van de private sleutel geleverd door de uitgever van een certificaat blijft ook hier voor rekening van de certificaathouder, maar dat geldt niet meer indien de handtekening niet op een certificaat is gebaseerd) en het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte is aangetoond. Ook hier is het document een onderhandse akte in de zin van art. 1322 B.W. en heeft het precies dezelfde (wettelijk dwingende) bewijswaarde als elke andere onderhandse akte.

cc) De EH is betwist en de rechter komt tot het besluit dat de elektronische gegevens *in concreto* niet voldoen aan de

¹⁰⁵ Art. 1322, tweede lid, B.W. lijkt daardoor strenger te zijn dan art. 5, tweede lid, Richtlijn, waardoor twijfel is geuit over de conformiteit ervan met de richtlijn (door Y. POULLET en M. ANTOINE, in *Authenticiteit en informatica*, (345) 358). Art. 5, tweede lid, sluit echter niet uit dat men die eisen stelt, want het bepaalt enkel dat ook een EH zonder gekwalificeerd certificaat of zonder een *a priori* veilig aanmaakmiddel *in concreto* moet worden gewaardeerd. In die zin lijkt er geen strijd te zijn tussen beide bepalingen.

eisen gesteld door art. 1322, tweede lid, B.W.¹⁰⁶ Daarmee komt vast te staan dat het daarmee «ondertekend» stuk bewijsrechtelijk geen «(onderhandse) akte» is in de zin van art. 1322 B.W. Als het uitgaat van de persoon tegen wie men het inroept en toch voldoet aan redelijke eisen van integriteit of conformiteit (ongewijzigd zijn), kan het nog steeds als een louter geschrift, of, in de terminologie van het B.W., een «begin van schriftelijk bewijs», worden aanvaard. Is ook dat niet het geval, dan is het document uitgesloten voor het bewijs van die rechtshandelingen waarvoor het bewijs door getuigen en vermoedens niet mogelijk is.

e) De toerekening aan een rechtspersoon – Elektronische handtekening van rechtspersonen

51. Zonder dat dit op een rechtstreekse wijze wordt bepaald, voert de Wet certificatediensten ook de elektronische handtekening van rechtspersonen in. Art. 2, 5° en 8 bepalen immers dat certificaten ook kunnen worden afgegeven aan en gehouden door rechtspersonen. Art. 4, § 4, van dezelfde wet bepaalt dat bij de gekwalificeerde elektronische handtekening geen onderscheid wordt gemaakt naargelang deze van een natuurlijke of rechtspersoon is. Uit het geheel van de bepalingen volgt wel dat er slechts sprake kan zijn van een «ondertekening» door een rechtspersoon indien de handtekening is gebaseerd op een certificaat dat aan die rechtspersoon is uitgegeven. In een dergelijk geval is het dus de rechtspersoon die volgens de hierboven reeds beschreven regelen aan de handtekening gebonden is.

52. De vraag rijst hoe het gebruik van die handtekening door een natuurlijke persoon kan worden gekwalificeerd. Niet dat de idee zelf van een ondertekening door een rechtspersoon een breuk zou vormen met onze opvattingen over de rechtspersoonlijkheid. Men mag immers niet vergeten dat de ondertekening een rechtshandeling is,¹⁰⁷ zodat de ondertekening, zoals elke rechtshandeling, inderdaad in beginsel door elke persoon kan worden gesteld, ook door een rechtspersoon. Het waren enkel de «manuele» vormvereisten die dit tot nu toe dit praktisch onmogelijk maakten. Maar de vraag rijst natuurlijk hoe een natuurlijke persoon, door ondertekening met de handtekening van de rechtspersoon, zich als rechtspersoon kan uitgeven in het rechtsverkeer.

Art. 3, eerste lid, Wet certificatediensten zegt uitdrukkelijk dat geen afbreuk wordt gedaan aan de regelen inzake bevoegdheid tot het stellen van rechtshandelingen. Art. 66 W. Venn. bepaalt nu dat «de vennootschappen handelen door hun organen waarvan de bevoegdheden worden vastgesteld door dit wetboek, het doel en de statuten». Deze organen kunnen daarnaast natuurlijk ook volmachten geven

¹⁰⁶ Een voorbeeld vinden we in een arrest van het Hof van beroep van Besançon van 20 oktober 2000, betreffende een document voorzien van een afdruk van een ingescande handtekening, becommentarieerd door E. WERY op http://www.droit-technologie.org/fr/1_2.asp?actu_id=-1911002492 en door J.L. TAGLIAMONTE op http://www.droit-technologie.org/fr/1_2.asp?actu_id=1303057641.

¹⁰⁷ Ik misken hiermee niet dat er een verschil is tussen *negotium* en *instrumentum*, maar het feit dat er een rechtshandeling kan zijn zonder ondertekening, sluit niet uit dat de ondertekening ofwel de manifestatie is van een rechtshandeling die men daardoor stelt ofwel de bevestiging van een reeds eerder gestelde rechtshandeling.

voor het stellen van rechtshandelingen als lasthebber (in naam van de rechtspersoon). Het verlenen van de mogelijkheid om te ondertekenen aan een natuurlijke persoon die geen orgaan is, dient inwendig als een volmacht(verlening) te worden beschouwd. In de uitwendige verhouding rijst echter wel de vraag of een orgaan dan wel een lasthebber in naam van een rechtspersoon kan handelen zonder zijn persoonlijke identiteit bekend te maken. Wat de ondertekening betreft, zou men in het gemene recht een negatief antwoord kunnen afleiden uit een ouder Frans cassatiearrest¹⁰⁸ betreffende een geval waarin een lastgever zijn secretaris opdracht had gegeven om in zijn plaats zijn naam (d.i. die van de lastgever) te plaatsen onder een akte (*in casu* van borgtocht): de ontkenning van handtekening werd aanvaard, maar de lastgever werd wel aansprakelijk gesteld wegens het veroorzaken van een ongeldige akte. Het is echter ook zo dat er dagelijks door anonieme lasthebbers rechtshandelingen worden gesteld in naam van een rechtspersoon (bestelling op naam van een firma bv.). Ook is een persoon gebonden wanneer hij blanco ondertekent met opdracht aan een lasthebber om het document aan te vullen en te overhandigen.¹⁰⁹ Bij het laten gebruiken van de handtekening van de rechtspersoon lijkt het dus wel zo te zijn dat de nieuwe wet aanvaardt dat een orgaan of lasthebber, die zich als vertegenwoordiger van de rechtspersoon – of misschien kan men zeggen als «handtekeningsbevoegde» – kan legitimeren, niet ook nog eens zijn persoonlijke identiteit bekend moet maken.

Wel volgt uit de definitieve versie van art. 8, § 3, Wet certificatediensten (na evocatie door de Senaat) dat er per natuurlijke persoon die de rechtspersoon vertegenwoordigt, een afzonderlijk certificaat moet worden uitgegeven, en dat de certificaatuitgever een register moet bijhouden waarin de identiteit van deze natuurlijke persoon kan worden achterhaald. De eerdere bepaling dat dit register enkel toegankelijk is op verzoek van een rechter, werd geschrapt.

4° Het behoud van de integriteit van het document

53. Behalve de identiteit van de ondertekenaar moet volgens art. 1322, tweede lid, B.W. voor de gelijkstelling van een elektronisch document met een akte ook – het behoud van – de integriteit van het document kunnen worden geverifieerd.

Bij een gevanceerde EH is dit geen vraagstuk, aangezien deze per definitie een EH is die onder meer «op zodanige wijze aan de gegevens is verbonden, dat elke latere wijziging van de gegevens kan worden opgespoord».¹¹⁰ De digitale handtekening staat los van de drager en is het resultaat van een verwerking van de inhoud van de akte, zodat een document met zo'n handtekening noodzakelijk een «origineel» is.¹¹¹ Indien ze gerealiseerd is op grond van een gekwalificeerd certificaat, kan men aan de hand van dat cer-

¹⁰⁸ Cass. fr. 22 februari 1922, *D.P.* I, 201 met noot SAVATIER; *S.*, I, 108, besproken door M. VAN QUICKENBORNE, *R.C.J.B.*, 1985, 84, nr. 24.

¹⁰⁹ Zie M. VAN QUICKENBORNE, *R.C.J.B.*, 1985, p. 101-102, nr. 44.

¹¹⁰ Art. 2, tweede lid, 2°, d, Wet certificatediensten.

¹¹¹ Memorie van toelichting, amendement nr. 6, *Parl. St. Kamer* 1999-2000, nr. 0038/6; D. GOBERT en E. MONTERO, *J.T.* 2001, (114) 127.

tificaat (wat de hulp van de certificatie-autoriteit vereist, die immers de gegevens moet opslaan) ook de integriteit van de gegevens verifiëren (nl. door na het decrypteren van het aangehecht bestand met de digitale vingerafdruk van het document (de *hashingcode*), die *hashingcode* opnieuw te laten uitrekenen; bij vele internettoepassingen doet het programma dat automatisch). Bij een gekwalificeerd certificaat is het de certificaat-uitgever die als gespecialiseerde derde de conformiteit/integriteit van het document bevestigt. Terwijl het behoud van de integriteit van het document bij papieren documenten niet door de handtekening wordt verzekerd, maar door het papier (en eventueel door een bijkomende verzegeling en/of een bijkomend origineel), wordt zij bij elektronische documenten dus verzekerd door de «verzegeling» van de digitale vingerafdruk (de *hashingcode*) met de handtekening.

54. Bij andere elektronische gegevensverzamelingen die worden gebruikt als middel voor authenticiteit van de identiteit, zal in geval van betwisting *in concreto* moeten worden nagegaan of de integriteit van het bestand gevrijwaard is.

55. Een vraag van originaliteit rijst wel wanneer de data dienen te worden omgezet om met latere software leesbaar te blijven.¹¹²

5° De finaliteit van het document

56. Net zoals bij papieren documenten, is er voor de verbindende kracht ervan ook een «*Erklärungswille*» vereist, de bedoeling een wilsverklaring af te leggen. Opnieuw is het niet uitsluitend de ondertekening die daarvan bewijs oplevert, maar spelen de omstandigheden van ondertekening een rol. Zoals hierboven gezegd, vloeit het «finale» karakter van de akte niet voort uit de handtekening zelf, maar uit die omstandigheden. Ook hier doet de handtekening de finaliteit vermoeden,¹¹³ tenzij de ondertekende akte nooit vrijwillig «verzonden» of afgegeven is.

Er kan natuurlijk nog een probleem met de *Erklärungswille* rijzen indien de ondertekenaar beweert niet te hebben beseft dat hij ondertekende en verzond. Een dergelijke bewering kan steekhoudend zijn indien de constellatie misleidend was. Om die reden gelden bij overeenkomsten op afstand bijkomende verplichtingen, die hieronder kort ter sprake komen.

6° Bijkomende vormvereisten voor bepaalde types van overeenkomsten

a) Algemeen

57. Art. 1 Richtlijn 1999/93 bepaalt: «Deze richtlijn heeft geen betrekking op aspecten die verband houden met de totstandkoming of geldigheid van contracten of andere wettelijke verbintenissen waarvoor het nationale of het Gemeenschapsrecht vormvereisten voorschrijven en laat de regels en beperkingen onverlet die het nationale of het Ge-

meenschapsrecht voorschrijven voor het gebruik van documenten». Dat betekent dat art. 5 Richtlijn op zichzelf geen afbreuk doet aan bijkomende vormvereisten of zelfs bewijsvereisten, andere dan de ondertekening.

De vraag moet echter ook worden gesteld of deze bijkomende eisen de toets kunnen doorstaan van de intussen eveneens uitgevaardigde Richtlijn 2000/31 («richtlijn inzake elektronische handel»),¹¹⁴ die vóór 17 januari 2002 moet worden omgezet. Art. 9, eerste lid, van die Richtlijn verplicht de lidstaten ervoor te zorgen «dat de regels met betrekking tot de totstandkoming van contracten geen belemmering vormen voor het gebruik van langs elektronische weg gesloten contracten» (art. 9, eerste lid). Deze versoepeling is volgens art. 9, tweede lid, niet verplicht voor:

- contracten die rechten doen ontstaan of overdragen ten aanzien van onroerende zaken, andere dan huurrechten,
- contracten voor persoonlijke en zakelijke zekerheden welke gesteld worden door personen die handelen voor doeleinden buiten hun handels- of beroepsactiviteit, en
- contracten die onder het familierecht of het erfrecht vallen (bv. testament).

Daarnaast kan een lidstaat nog altijd de tussenkomst van een rechtbank, overheid of beroepsgroep die een publieke taak uitoefent (*in casu* notariaat) – dus een authentieke akte – eisen, maar hij moet dit wel kunnen verantwoorden tegenover Europa.¹¹⁵

Vanaf 17 januari 2002 is er dus voor alle andere overeenkomsten een versoepeling vereist, en vanaf die datum dient het bestaande recht zoveel als mogelijk richtlijnconform te worden uitgelegd.

b) Toepassing wanneer een zgn. authentieke akte wordt vereist

58. De huidige tekst van art. 1322 B.W. sluit een elektronische notariële partijakte niet langer uit; op grond van de bepalingen van de notarijswet kan deze vooralsnog evenwel enkel op (zegel)papier worden aangemaakt.¹¹⁶ Daaraan wordt op dit ogenblik noch door de nieuwe bepalingen, noch door Richtlijn 1999/93, noch door Richtlijn 2000/31 afbreuk gedaan.¹¹⁷

Overigens zou de afschaffing van het papiervereiste nog niet inhouden dat daarmee ook de vereiste persoonlijke verschijning voor de notaris is afgeschaft; ook in andere landen waarin de notariële akte reeds elektronisch kan worden gemaakt, is die vereiste – terecht – behouden.¹¹⁸

¹¹² Vgl. J.L. SNYERS, in *Authenticiteit en informatica*, (383) 407 e.v.; B. VUYLSTEKE, eveneens in *Authenticiteit en informatica*, (453), 472 e.v.

¹¹³ Vgl. B. VUYLSTEKE, in *Recente ontwikkelingen in informatica- en telecommunicatierecht*, (27), 50.

¹¹⁴ Te vinden op http://europa.eu.int/eur-lex/nl/lif/dat/2000/nl_300L0031.html.

¹¹⁵ Vijfjaarlijkse verslaglegging, art. 9, derde lid, Richtlijn 2000/31.

¹¹⁶ Zie voor details J.L. SNYERS, in *Authenticiteit en informatica*, (383), 398 e.v.

¹¹⁷ Zie art. 1, laatste zin van Richtlijn 1999/93 en art. 9, tweede lid, b), van Richtlijn 2000/31 en de commentaar hierboven.

¹¹⁸ Zie voor details J.L. SNYERS, in *Authenticiteit en informatica*, (383) 402 v. Zie in dit verband ook over de rol van de notaris J.F. TAYMANS, in *Le consentement électronique*, (347), 355 e.v.

c) *Toepassing t.a.v. de bepaling van 1326 B.W.*

59. Ook de bepaling van art. 1326 B.W. – volgens welk een document dat een eenzijdige verbintenis tot betaling van een geldsom of waardeerbare zaak inhoudt, geheel met de hand van de ondertekenaar moet zijn geschreven, dan wel een handgeschreven «goed voor» met het bedrag in letters moet bevatten om een onderhandse akte te vormen¹¹⁹ (en dus dwingend bewijs op te leveren) – wordt niet terzijde gesteld. Deze bepaling zal wel vóór 17 januari 2002 moeten worden aangepast aan de Richtlijn elektronische handel, voor zover zij betrekking heeft op andere overeenkomsten dan de hierboven genoemde. De belangrijkste gevallen zijn de borgtocht, de pandbelofte en de hypotheekbelofte in het raam van een niet-commerciële beroepsbedrijvigheid.¹²⁰ Voorts zou het nog kunnen gaan om een bruikleenbelofte, een schuldbekentenis wegens lening of bewaargeving, een belofte tot inbreng in een V.Z.W., of een belofte tot kosteloze dienstverlening. Zou de bepaling van art. 1326 B.W. niet tijdig aangepast zijn, dan dient ze richtlijnconform te worden uitgelegd.

d) *Toepassing t.a.v. de bepaling van art. 1325 B.W.; andere vereisten bij overeenkomsten op afstand*

60. Noch de Wet-Bourgeois, noch de Wet certificatie-diensten wijzigt iets aan art. 1325 B.W., dat bij wederkerige overeenkomsten voor de kwalificatie als onderhandse akte vereist dat ze is opgemaakt in evenveel originelen als partijen met een onderscheiden belang en het aantal originelen vermeldt. Evenwel is sinds lang aanvaard dat art. 1325 B.W. niet van toepassing is bij overeenkomsten die totstandkomen op afstand, door middel van de verzending van aanbod c.q. aanvaarding.¹²¹ Bij elektronische handel zal alle twijfel worden weggenomen vanaf 17 januari 2002, aangezien een richtlijnconforme interpretatie van art. 1325 B.W. in ieder geval tot de niet-toepasselijkheid ervan bij elektronische handel zal leiden (behoudens de uitzonderingen hierboven vermeld).¹²² Ook geldt art. 1325 B.W. niet wanneer het bewijsstuk door een onpartijdige derde wordt bewaard;¹²³ zoals de bepaling niet geldt voor een voor een notaris verleden akte die onder de minuten wordt bewaard, kan ze ook niet gelden voor een elektronisch ondertekend document dat door de certificaatuitgever, die de handtekening heeft gecertificeerd, elektronisch is opgeslagen.

¹¹⁹ De akte zal toch als onderhandse akte gelden ondanks het ontbreken ervan, wanneer ze uitgaat van kooplieden, ambachtslieden, landbouwers, wijngaardeniers, dagloners of dienstboden (art. 1326, tweede lid, B.W.).

¹²⁰ Voor personen die handelen buiten hun handels- of beroepsbedrijvigheid staat art. 9, tweede lid, Richtlijn 2000/31 immers een uitzondering toe, en voor handelaars geldt art. 1326 B.W. ook nu al niet.

¹²¹ Zie hierboven randnr. 18 en voetnoot.

¹²² Er zijn weliswaar bepalingen betreffende een orderbevestigingsplicht, die zo dadelijk ter sprake komen, maar die vereisen niet dat de overeenkomst in verscheidene originelen is opgemaakt.

¹²³ Vgl. N. VERHEYDEN-JEANMART, *Droit de la preuve*, 249; M. ANTOINE, M. ELOY en J.F. BRAKELAND, *Le droit de la preuve face aux nouvelles technologies de l'information*, 54, maar anders op p. 190; E. DAVIO, o.c., T.B.H. 1997, (660), 666.

61. Bij op afstand gesloten overeenkomsten komen er in de plaats van art. 1325 B.W. andere vereisten die ten dele dezelfde *ratio legis* hebben, maar een materieelrechtelijke sanctie hebben (en niet door de elektronische akte die niet aan de voorwaarden zoals die van art. 1325 B.W. voldoet, als bewijsstuk te weren) (niet-nakoming kan voorts ook de gelding of inhoud van de overeenkomst beïnvloeden). Deze verplichtingen, die we nu reeds vinden voor de meeste verbruikersovereenkomsten in art. 78 en 79 Handelspraktijkenwet in uitvoering van Richtlijn 97/7,¹²⁴ zullen in uitvoering van Richtlijn 2000/31 een ruimer toepassingsgebied krijgen. Zij zijn dwingend t.o.v. consumenten, en onder Richtlijn 2000/31 ook suppletief t.a.v. niet-consumenten:

1° Enerzijds gaat het om een vrij klassiek gegeven, nl. een voorcontractuele informatieplicht over de inhoud van het aanbod (art. 4 Richtlijn 97/7 en art. 78 Handelspraktijkenwet bij consumentenverkoop op afstand. Bij elektronische handel bepaalt art. 10, eerste lid, b), Richtlijn 2000/31 in het algemeen dat de dienstverlener de afnemer moet inlichten omtrent de vraag of het afgesloten contract door de dienstverlener zal worden gearchiveerd en of het toegankelijk zal zijn.

Voorts bevat art. 79 Handelspraktijkenwet nog een vormvereiste, in die zin dat het herroepingsrecht of ontbreken ervan op opvallende wijze (vetgedrukt in een kader) moet worden aangegeven (de sanctie op de miskennis van dit vormvereiste is dat de herroepingstermijn eerst na drie maanden en zeven dagen verstrijkt in plaats van na 7 dagen).¹²⁵

2° Anderzijds gaat het om een contractuele bevestigingsverplichting, die betrekking heeft op zowel het order als op de inhoud ervan en de door de prestatieverlener verstrekte informatie betreffende de prestatie.¹²⁶ Art. 5 Richtlijn 97/7 en art. 79, § 1, Handelspraktijkenwet bepalen dat deze informatie «schriftelijk of op een andere duurzame drager, te zijner beschikking staand en voor hem toegankelijk» moet worden ontvangen.¹²⁷ Art. 11 Richtlijn 2000/31 schrijft bij elektronische handel een elektronische orderbevestiging voor¹²⁸ wanneer een order niet door individuele communi-

¹²⁴ Als gewijzigd bij wet van 25 mei 1999 tot omzetting van Richtlijn 97/7 van 20 mei 1997 betreffende de bescherming van de consument bij op afstand gesloten overeenkomsten.

¹²⁵ Richtlijn 97/7 bepaalt enkel dat de informatie over het herroepingsrecht op duidelijke en begrijpelijke wijze moet worden verstrekt (art. 4).

¹²⁶ L. CORNELIS en P. GOETHALS, «Contractuele aspecten van e-commerce», in *Tendensen in het bedrijfsrecht nr. 10, De elektronische handel*, Brussel, Bruylant, Antwerpen, Kluwer, 1999, (1), 15 e.v., spreken van een «informatiebevestigingsplicht»; het gaat daarnaast ook om een orderbevestigingsplicht.

¹²⁷ Er is een uitzondering voor informatiele diensten, d.i. diensten die bij de aankoop onmiddellijk elektronisch worden verstrekt (bv. het afladen van informatie of van computerprogrammatuur).

¹²⁸ Zie over deze discussie M. VAN HUFFEL, in *Le consentement électronique*, (23) 32 e.v. In Art. 2:201 PECL (Beginselen van Europees overeenkomstenrecht) wordt wel een eenvormige definitie van het aanbod voorgesteld, geïnspireerd op het Weens Kooprecht, maar met de aanvulling dat «(3) A proposal to supply goods or services at stated prices made by a professional supplier in a public advertisement or a catalogue, or by a display of goods, is presumed to be an offer to sell or supply at that price until the stock of goods, or the supplier's capacity to supply the service, is exhausted».

catie (zoals elektronische post) is geplaatst (maar bv. door het invullen van een webformulier). Bij verzending per elektronische post beschikt de verzender immers over het origineel van zijn zending. Bij het invullen van een webformulier daarentegen bestaat de mogelijkheid iets te ondertekenen zonder dat men over een exemplaar beschikt.¹²⁹

B. De materiële bewijswaarde van het als dispositieve akte gekwalificeerde elektronisch document

62. Eenmaal dat een elektronisch document als een dispositieve of partijakte is gekwalificeerd op grond van de hierboven besproken regelen, heeft het precies dezelfde dwingende bewijswaarde als een manueel ondertekende akte.¹³⁰ Het bewijst rechtstreeks de aangeane verbintenissen, de inhoud van de contractuele regeling. Zoals gezegd, rijzen er daarbij ook geen vragen van intellectuele valsheid (*Unrichtigheid*).

C. De middellijke bewijswaarde van elektronische documenten, waaronder het elektronisch certificaat – De certificatie van «attributen»

63. In het oorspronkelijk voorstel van richtlijn was bepaald dat de orderbevestiging een totstandkomingsvereiste was, en het order dus slechts een aanbod van de afnemer aan de dienstverlener vormde. In de uiteindelijke richtlijn is aan het lidstatelijk recht overgelaten of het order reeds de aanvaarding is van een aanbod van de dienstverlener, dan wel slechts een aanbod van de afnemer aan de dienstverlener.

1° De middellijke bewijswaarde van partijakten – De vaste datum

63. Ook de bewijswaarde ten aanzien van de overeenkomst als een rechtsfeit ten aanzien van derden is dezelfde als bij niet-elektronische onderhandse akten. Alleen bestaat er nog geen middel om aan een elektronische akte een vaste datum te verlenen door registratie, zoals art. 1328 B.W. vereist. Daartoe moet de akte eerst nog eens manueel ondertekend worden (en geregistreerd) of authentiek worden verleden. Ook hieraan wijzigt de Wet certificatediensten niets, hoewel het technisch volmaakt mogelijk is om de datum van een elektronisch document te laten certificeren (al dan niet door een openbaar ambtenaar of een openbare dienst). En al is deze toestand niet in strijd met de Richtlijn certificatediensten, zij komt wel in strijd met het reeds genoemde art. 9, eerste lid, van de Richtlijn elektronische handel (behoudens de types overeenkomsten waarvoor deze versoepeling volgens art. 9, tweede lid, van die richtlijn niet verplicht is). De wetgever zal hieraan dus vóór 17 januari 2002 een oplossing moeten geven, en de mogelijkheid moeten scheppen van een elektronische registratie van de datum van een elektronisch document. Aan de Richtlijn zou reeds

¹²⁹ De Wet certificatediensten vereist om te kunnen spreken van een «veilig aanmaakmiddel» dat de te ondertekenen tekst voor de ondertekening aan de ondertekenaar wordt «voorgelegd» – zie Bijlage III, art. 2 c) -, maar niet dat deze over een exemplaar ervan beschikt.

¹³⁰ Kritisch hierover B. DE NAYER, in *Le consentement électronique*, (325), 336 e.v. en 340 e.v.

voldaan zijn indien men de mogelijkheid schept van elektronische certificatie door een notaris.¹³¹ Maar het valt toch te overwegen om ook aan een «tijdstempel», zoals die nu reeds wordt verschaft door certificatedienstverleners,¹³² minstens als deze geaccrediteerd is, dezelfde waarde te geven.

2° De bewijswaarde van het elektronisch certificaat en de aansprakelijkheid van de uitgever – De certificatie van attributen

64. Daarmee komen we bij de bewijswaarde van het elektronisch certificaat als een *species* van een mededelend elektronisch document. Het gekwalificeerd elektronisch certificaat van handtekening is het enige mededelend elektronisch document dat in ons bewijsrecht een bijzondere plaats inneemt. De bewijswaarde ervan werd hierboven reeds besproken, aangezien ze zich volledig bevindt op het vlak van de «uitwendige bewijskracht»: het gekwalificeerd certificaat bewijst namelijk, binnen het hierboven aangegeven kader, de identiteit van de ondertekenaar met de EH. Strikt genomen heeft het certificaat op zichzelf nog niet die bewijswaarde, aangezien het een element is dat slechts tezamen met bepaalde andere tot die kwalificatie leidt.

Net als niet-elektronische certificaten hebben elektronische certificaten voornamelijk waarde op materieelrechtelijk vlak: zij kunnen een aansprakelijkheidsgrond vormen wanneer de gecertificeerde feiten onjuist blijken te zijn. De uitgever van het certificaat «belooft» niets, maar engageert zijn aansprakelijkheid tegenover derden die door de onterechte afgifte van het certificaat schade hebben geleden wanneer de gecertificeerde gegevens onjuist blijken te zijn.

65. De Wet certificatediensten bevat trouwens enkele zeer interessante aanzetten voor de elektronische certificatie van een aantal voor het rechtsverkeer belangrijke of nuttige rechtsfeiten, meer bepaald zogenaamde «attributen» van de ondertekenaar. Dit is een belangrijke vernieuwing: de niet-elektronische certificatie wordt in ons recht immers als zodanig niet geregeld (wel zijn er een reeks bijzondere regelen in verband met bepaalde soorten certificaten in bepaalde sectoren van het economisch recht), tenzij dan de «certificatie» door een openbaar ambtenaar in een authentieke akte.

De meest voor de hand liggende toepassing van certificatie van attributen betreft trouwens die «attributen» die in een authentieke partijakte door de notaris worden geverifieerd, eveneens op straffe van aansprakelijkheid, namelijk naast de identiteit van partijen ook hun geboortedatum, handelingsbekwaamheid, e.d.m.

Hoewel dit nergens expliciet is voorgeschreven, moet de uitgever van een certificaat van EH verifiëren of de certificaathouder op het tijdstip van de afgifte van het certificaat handelingsbekwaam was. Hij garandeert evenwel niet het voortduren van de handelingsbekwaamheid op het ogenblik waarop het certificaat wordt gebruikt. De vragen die hier rijzen zijn gelijksoortig als die bij het wegvallen van de bekwaamheid van de lastgever, die in de inwendige verhouding de vertegenwoordigingsbevoegdheid beëindigt, maar waarbij deze beëindiging slechts werkt tegenover derden die er

¹³¹ J.L. SNYERS, in *Authenticiteit en informatica*, (383), 393.

¹³² W. WILMS, o.c., R.W. 1995-96, (837), 842.

kennis van moesten hebben (zie art. 2008-2009 B.W.). Naar analogie dient de certificaathouder dan ook gebonden te zijn door het gebruik van het certificaat, zolang het niet herroepen is, tenzij de wederpartij niet te goeder trouw is.

66. De certificatie van een attribuut zal normaal niet strekken tot bewijs tegen de ondertekenaar, maar wel daartoe, dat de ondertekenaar voldoet aan door de ontvanger gestelde eisen voor bv. legitimatie (toegang tot bepaalde diensten). Daarnaast bewijst het certificaat alleen dat de ondertekenaar iets verklaard heeft; is die verklaring onjuist, dan kan de ondertekenaar daarvoor aansprakelijk zijn; daarnaast kan ook de certificaat-uitgever aansprakelijk zijn, indien hij het attribuut niet heeft geverifieerd. Certificatie van attributen is een alternatief voor publicatie van dergelijke attributen in elektronisch raadpleegbare openbare registers, meer bepaald wegens de beperkingen die aan het laatste zijn opgelegd door de privacywetgeving; zonder die

¹³³ Over de meerwaarde die meer bepaald het notariaat kan bieden t.a.v. andere certificatie dienstverleners, zie J.L. SNYERS, in *Authenticiteit en informatica*, (383), 386 e.v.

¹³⁴ Zie hierover M. ANTOINE, D. GOBERT, A. SALAÜN, «Le développement du commerce électronique : les nouveaux métiers de la confiance», in *Droit des technologies de l'information. regards prospectifs*, Brussel, Bruylant, Namen, CRID, 1999, (3) 11 e.v., Th. VERBIEST en E. WERY, *Le droit de l'internet et de la société de l'information*, Brussel, Larcier, 2001, 557 e.v., en de stukken van de Workshop on Codes of Conduct and Labels as Tools for Consumer Protection in E-Commerce, Palma de Mallorca 23 februari 2001, via <http://www.jura.uni-muenster.de/eclip/workshop/6th/consumerprotection.htm>.

beperkingen zou men openbare registers kunnen inrichten waarin bv. de handelingsbekwaamheid of solvabiliteit van de wederpartij elektronisch raadpleegbaar zijn (elektronische burgerlijke stand e.d.).¹³³

67. Certificatie van attributen kan zeer uiteenlopende vormen aannemen. Zo kan een certificatie-autoriteit ook de kwaliteit van een leverancier, een webstek e.d. certificeren («labelling», keurmerken voor diensten).¹³⁴ Een dergelijk certificaat kan het recht geven om onmiddellijke betaling te vragen, terwijl dit anders bij verkoop op afstand niet is toegestaan (zie art. 80 Handelspraktijkenwet).

VI. SLOTBESCHOUWING

68. Een aantal traditionele regelen van ons bewijsrecht zijn in belangrijke mate gewijzigd door de invoering van de EH. Ons bewijsrecht is geen rustig bezit meer. De concrete regelen zullen de komende jaren zeker nog meermaals moeten worden aangepast. Maar een aantal basisstructuren en basisbegrippen van ons bewijsrecht zullen hoe dan ook nuttige instrumenten blijven om deze boeiende tak van ons recht te beoefenen. Een commentaar bij het nieuwe art. 1322 B.W. dient m.i. dan ook deze bepaling te confronteren met die basisstructuren en basisbegrippen.

Matthias E. STORME

Hoogleraar K.U. Leuven

Hoofddocent Universiteit Antwerpen (UFSIA en UIA)

Advocaat te Brussel

RECHTSPRAAK

ARBITRAGEHOF

6 DECEMBER 2000

Voorzitter: de h. Melchior

Rapporteurs: mevr. Delruelle en de h. De Groot

Advocaten: mrs. Brewaeys en Wijnants loco Peeters

Grondwet – Gelijkheid en niet-discriminatie – Rechterlijke macht – Vrederechters – Hervorming van de gerechtelijke kantons – Toegevoegde vrederechters – Onevenredig gevolg

Art. 22, § 3, vierde en zesde lid, van de wet van 25 maart 1999 betreffende de hervorming van de gerechtelijke kantons schendt de artikelen 10 en 11 van de Grondwet. Het Hof stelt vast dat de wetgever twee methodes heeft aangewend in het geval van verschillende vrederechters in een kanton waarvan het rechtsgebied is gewijzigd. In het ene geval blijft de vrederechter vrederechter, bevoegd voor het volledige grondgebied van het kanton, in andere gevallen wordt hij toegevoegd rechter. De omstandigheid dat die vrederechter toegevoegd vrederechter wordt, heeft een onevenredig gevolg, zeker nu in de vergelijkbare situatie van verschillende titularissen, bedoeld

in art. 22, § 2, voorzien is in een overgangsmaatregel die niet datzelfde gevolg heeft.

Arrest nr. 130/2000

Onderwerp van de beroepen

Bij verzoekschriften ingediend door verschillende personen werd beroep tot vernietiging ingesteld van art. 22, § 3, derde en vierde lid, van de wet van 25 maart 1999 betreffende de hervorming van de gerechtelijke kantons (bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 22 mei 1999).

...

In rechte

...

Ten aanzien van de bestreden bepalingen

B.1. Art. 22 van de wet van 25 maart 1999 betreffende de hervorming van de gerechtelijke kantons bepaalt:

«§ 1. De vrederechter die, op het ogenblik van de inwerkingtreding van deze wet, titularis is van een gerechtelijk kanton dat wordt gehandhaafd, wordt rechter van dit kanton, zelfs indien het rechtsgebied ervan is gewijzigd, de zetel ervan wordt verplaatst of de benaming ervan wordt gewijzigd.

Het vorige lid is ook van toepassing op de vrederechters die meerdere kantons bedienen die ingevolge deze wet worden samengevoegd tot een kanton.

§ 2. Wanneer ingevolge de bepalingen van deze wet, door de samenvoeging van de kantons, en ongeacht eventuele wijzigingen van hun rechtsgebied, meerdere vrederechters titularis worden van eenzelfde kanton, dan zijn deze vrederechters bevoegd voor het volledige rechtsgebied van dit kanton. De verdeling van de dienst en de leiding berust bij de oudstbenoemde. Wanneer ingevolge ambtsbeëindigingen een vrederechter overblijft wordt deze, zonder dat artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek van toepassing is, titularis van dit kanton zonder nieuwe eedaflegging.

§ 3. Wanneer twee of meerdere kantons die op het ogenblik van de inwerkingtreding van deze wet worden bediend door eenzelfde titularis, ingevolge de bepalingen ervan, autonome kantons worden of blijven, ongeacht eventuele wijzigingen van hun rechtsgebied, laat deze vrederechter binnen zes maand na de inwerkingtreding van deze wet via de minister van Justitie aan de Koning weten welk kanton hij verkiest. Hij wordt, zonder dat artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek van toepassing is, in het kanton van zijn keuze benoemd zonder nieuwe eedaflegging.

Wanneer twee of meerdere kantons die op het ogenblik van de inwerkingtreding van deze wet, worden bediend door eenzelfde titularis, ingevolge de bepalingen ervan, worden gesplitst waarbij een kanton autonoom wordt en de andere eventueel worden toegevoegd aan bestaande kantons, ongeacht eventuele wijzigingen van hun rechtsgebied, wordt deze vrederechter zonder dat artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek van toepassing is, titularis van het kanton dat autonoom wordt en dit zonder nieuwe eedaflegging.

Wanneer twee of meerdere kantons die op het ogenblik van de inwerkingtreding van deze wet, worden bediend door eenzelfde titularis, ingevolge de bepalingen ervan, worden gesplitst waarbij deze kantons of gedeelten ervan met andere kantons of gedeelten ervan worden samengesmolten, ongeacht eventuele wijzigingen van hun rechtsgebied, wordt deze vrederechter zonder dat artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek van toepassing is, titularis van het kanton waarvoor geen titularis beschikbaar is en dit zonder nieuwe eedaflegging.

Indien er een titularis is, wordt de in het vorig lid bedoelde vrederechter ten persoonlijke titel toegevoegd vrederechter bij de betrokken kantons. Bij ambtsbeëindiging van een in het vorige lid bedoelde titularis, wordt de toegevoegde rechter, zonder toepassing van artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek, titularis van het kanton zonder nieuwe eedaflegging.

Wanneer een kanton, ingevolge de bepalingen van deze wet, wordt gesplitst waarbij gedeelten van dit kanton worden samengesmolten met andere kantons of gedeelten ervan, ongeacht eventuele wijzigingen van hun rechtsgebied, wordt de vrederechter van dit kanton zonder dat artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek van toepassing is, titularis van het kanton waarvoor geen titularis beschikbaar is en dit zonder nieuwe eedaflegging.

Indien er een titularis beschikbaar is, wordt de in het vorig lid bedoelde vrederechter ten persoonlijke titel toegevoegd vrederechter bij de betrokken kantons. Bij ambtsbeëindiging van een in het vorig lid bedoelde titularis, wordt de toegevoegde rechter, zonder toepassing van artikel 287 van het Gerechtelijk Wetboek, titularis van het kanton zonder nieuwe eedaflegging.

...»

Ten aanzien van de omvang van de beroepen

B.3.1. Het Hof moet de omvang van de beroepen bepalen op basis van de inhoud van de verzoekschriften. Het onderzoek van de beroepen is beperkt tot de bepalingen waartegen de verzoekers grieven formuleren.

B.3.2. De verzoekers verwijten art. 22, § 3, derde, vierde, vijfde en zesde lid, en § 4, van de bestreden wet de artikelen 10 en 11 van de Grondwet te schenden. Uit de uiteenzetting van hun middelen blijkt dat de grief geformuleerd ten aanzien van die bepalingen erin bestaat een aantal vrederechters «terug te zetten» in de rang van toegevoegd vrederechter. Enkel het vierde en het zesde lid van paragraaf 3 van art. 22 zijn dan ook in het geding. Het Hof beperkt het onderzoek van die beroepen tot die bepalingen.

Ten gronde

B.4. De verzoekende partijen klagen het verschil in behandeling aan tussen de vrederechters die, zoals zijzelf, op grond van de aangevochten bepalingen actief kunnen blijven, maar dan als toegevoegd vrederechter, in tegenstelling tot de vrederechters die titularis blijven.

B.5. De grondwettelijke regelen van de gelijkheid en de niet-discriminatie sluiten niet uit dat een verschil in behandeling tussen categorieën van personen wordt ingesteld, voor zover dat verschil op een objectief criterium berust en het redelijk verantwoord is.

Het bestaan van een dergelijke verantwoording moet worden beoordeeld, rekening houdende met het doel en de gevolgen van de betwiste maatregel en met de aard van de terzake geldende beginselen; het gelijkheidsbeginsel is geschonden wanneer vaststaat dat er geen redelijk verband van evenredigheid bestaat tussen de aangewende middelen en het beoogde doel.

B.6. Uit de parlementaire voorbereiding van de wet van 25 maart 1999 betreffende de hervorming van de gerechtelijke kantons blijkt dat de wetgever de gerechtelijke kantons heeft willen laten overeenstemmen met de gemeentegrenzen zoals die zijn vastgelegd na de samenvoeging van gemeenten van 1975 (*Parl. St.*, Senaat, 1998-99, nr. 1-1139/1, p. 2). Dat optreden van de wetgever was noodzakelijk geworden vanwege de problemen die de verschillende territoriale afbakeningen stelden voor de rechtzoekenden, voor het parket en voor de politiediensten, vooral na de politiehervorming en de plaats toegekend aan de interpolitiezones (*Parl. St.*, Kamer, 1998-99, nr. 1891/9, p. 2). De wetgever heeft overigens in een aantal gevallen een meer evenwichtige verdeling van de werklast mogelijk willen maken (*ibid.*, p. 2 en 3).

De bestreden bepalingen maken deel uit van de overgangsmaatregelen betreffende de toewijzing van de nieuwe kantons aan de magistraten. De wetgever is uitgegaan van een continuïteitsprincipe volgens welk de vrederechter-titu-

laris van een gerechtelijk kanton titularis blijft, zelfs indien het rechtsgebied van dat kanton enigszins is gewijzigd, het een andere benaming heeft gekregen of nog wanneer de zetel ervan is overgeplaatst (*Parl. St.*, Senaat, 1998-99, nr. 1-1139/1, p. 2). De wetgever heeft ook ernaar gestreefd te verzekeren dat een vrederechter zich niet in een situatie zonder functie zou bevinden in geval van samenvoeging of splitsing van kantons (*ibid.*, p. 22).

B.7. De situaties die worden geregeld bij het vierde en het zesde lid van art. 22, § 3, van de bestreden wet, zijn verschillend zowel van die waarin een vrederechter titularis is van een kanton dat wordt gehandhaafd (art. 22, § 1) als van die waarin verscheidene vrederechters titularis worden van eenzelfde kanton als gevolg van een samenvoeging van kantons (art. 22, § 2).

B.8.1. De wetgever vermocht te oordelen dat het aangegeven was de indeling van de gerechtelijke kantons beter aan te passen aan de indeling van de gemeenten na de fusie van gemeenten, en een meer evenwichtige verdeling van de werklast mogelijk te maken (*Parl. St.*, Senaat, 1998-99, nr. 1-1139/1, p. 2 en 18, nr. 1-1139/4, p. 1 en 2, en Kamer, 1998-99, nr. 1891/9, p. 2 en 3).

B.8.2. Vanwege het verschil in situaties, waarop is gewezen in B.7, kan het objectief en redelijk worden verantwoord dat specifieke overgangsmaatregelen zijn genomen voor de vrederechters van wie het kanton niet is behouden (art. 22, §§ 2 en 3). Er moet evenwel nog worden nagegaan of de aangeklaagde maatregelen niet onevenredig zijn in hun gevolgen, rekening houdende met de in geding zijnde beginselen.

B.9.1. De verzoekende partijen zijn van oordeel dat hun aanwijzing in een ander statuut dan dat van vrederechter-titularis in strijd is met de artikelen 10 en 11 van de Grondwet, gelezen in samenhang met art. 152 van de Grondwet, dat bepaalt:

«De rechters worden voor het leven benoemd. Zij worden in ruste gesteld op de bij de wet bepaalde leeftijd en genieten het bij de wet bepaalde pensioen.

Geen rechter kan uit zijn ambt worden ontzet of worden geschorst dan door een vonnis.

De overplaatsing van een rechter kan niet geschieden dan door een nieuwe benoeming en met zijn toestemming.»

B.9.2. Die grondwetsbepaling kan niet in die zin worden opgevat dat zij de wetgever verhindert over te gaan tot een nieuwe afbakening van het rechtsgebied van de gerechtelijke kantons die wordt verantwoord door de redenen van goede rechtsbedeling die in de parlementaire voorbereiding zijn vermeld.

De omstandigheid dat een vroeger zelfstandige vrederechter, als gevolg van een dergelijke reorganisatie, krachtens een objectieve regel wordt onderworpen aan het gezag van een van zijn collega's wat de verdeling en de leiding van de dienst betreft, maakt geen inbreuk op de waarborgen van onafhankelijkheid waarover hij moet beschikken in de zaken die hij zal moeten behandelen. Bovendien kan de situatie van de betrokken vrederechters niet worden beschouwd als een overplaatsing bedoeld in art. 152 van de Grondwet.

B.10. Het Hof stelt vast dat de wetgever twee methodes heeft aangewend in het geval van verschillende vrederechters in een kanton waarvan het rechtsgebied is gewijzigd. In het ene geval blijft de vrederechter vrederechter (bevoegd voor het volledige grondgebied van het kanton), in andere ge-

vallen wordt hij toegevoegd rechter. De omstandigheid dat die vrederechter toegevoegd vrederechter wordt, heeft een onevenredig gevolg, zeker nu in de vergelijkbare situatie van verschillende titularissen, bedoeld in art. 22, § 2, voorzien is in een overgangsmaatregel die niet datzelfde gevolg heeft.

B.11. De middelen zijn gegrond.

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 10 FEBRUARI 2000

Voorzitter: de h. Boes

Rapporteur: de h. Waûters

Openbaar ministerie: de h. Bresseleers

Advocaten: mrs. Houtekier en Bützler

Afstamming – Erkenning van in overspel verwekt kind – Verklaring van naamswijziging – Termijn – Aanvang

Wanneer een gehuwde vader een kind erkent dat hij heeft verwekt bij een andere vrouw dan zijn echtgenote, begint de termijn van een jaar waarbinnen de ouders in een door de ambtenaar van de burgerlijke stand opgemaakte akte kunnen verklaren dat het kind de naam van de vader zal dragen, te lopen vanaf de dag volgend op die waarop het vonnis van homologatie van die erkenning is ingeschreven in de rand van de akte van erkenning.

F. t/ G. en L.

Gelet op het bestreden arrest, op 24 maart 1999 gewezen door het Hof van Beroep te Antwerpen;

...

Overwegende dat art. 335, § 3, eerste lid, B.W. bepaalt dat, indien de afstamming van vaderszijde komt vast te staan na de afstamming van moederszijde, de naam van het kind onveranderd blijft en dat de ouders evenwel, samen, of een van hen, indien de andere overleden is, in een door de ambtenaar van de burgerlijke stand opgemaakte akte kunnen verklaren dat het kind de naam van de vader zal dragen;

Dat art. 335, § 3, derde lid, B.W. bepaalt dat die verklaring moet worden gedaan binnen een jaar te rekenen vanaf de dag waarop de personen die de verklaring doen, de vaststelling van de afstamming hebben vernomen en vóór de meerderjarigheid of de ontvoogding van het kind;

Overwegende dat art. 319, § 1, eerste lid, B.W. bepaalt dat, wanneer het vaderschap niet vaststaat krachtens art. 315 of 317, de vader het kind kan erkennen;

Dat art. 319bis, eerste lid, B.W. bepaalt dat, wanneer de vader gehuwd is en een kind erkent dat verwekt is bij een andere vrouw dan zijn echtgenote, de akte van erkenning bovendien bij verzoekschrift ter homologatie moet worden voorgelegd aan de rechtbank van eerste aanleg van de woonplaats van het kind en dat van de echtgenote van de verzoeker in het geding moet worden betrokken;

Dat het laatste lid van dit art. 319bis B.W. bepaalt dat de erkenning definitief wordt vanaf de inschrijving van het vonnis van homologatie in de rand van de akte van erkenning en uitwerking heeft vanaf de datum van het verzoekschrift;

Overwegende dat uit de samenhang van de voorgaande bepalingen volgt dat de in art. 335, § 3, derde lid, B.W. bepaalde termijn van een jaar ingaat de dag volgend op de in art. 319bis, laatste lid, B.W., bepaalde randmelding;

Dat het onderdeel faalt naar recht;

...

NOOT – Zie voor een bespreking van de termijnregeling terzake en een oplossing in de zin van het arrest J. Sosson, «L'article 335, § 3, du Code civil: une disposition légale problématique», (noot onder Rb. Antwerpen, 8 april 1992), *J.T.*, 1993, 188.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

1e KAMER – 20 DECEMBER 1999

Voorzitter: de h. Peeters

Raadsheren: mevr. Bax en de h. Neels

Advocaten: mrs. Van Lith de Jeude en Storme

1. Onrechtmatige overheidsdaad – a) Fout – Belgische Staat – Niet of te laat uitbetalen van pensioen – b) Eigen fout van burger – Vermoeden van kennis van de wet – Parlements-lid – 2. Onrechtmatige daad – Schade en schadeloosstelling – Voordeelstoerekening – Belastingvoordeel – Bedrijfsvoorheffing

1. a) *De Belgische Staat begaat een fout wanneer hij, zonder het bestaan van een rechtvaardigingsgrond aan te tonen, de wettelijke norm miskent die hem oplegt binnen de door die norm bepaalde termijn een pensioen uit te betalen, alsmede wanneer hij dat pensioen wel, maar te laat uitbetaalt.*

b) *Noch de omstandigheid een pensioengerechtigde voordien deel uitmaakte van het Parlement noch de vermoede kennis van de wet vermogen te doen besluiten dat die pensioengerechtigde de juiste toepassing van cumulatieregeling bij rustpensioenen kent of behoort te kennen.*

2. *De bedrijfsvoorheffing is slechts een voorlopige belasting, zodat een door het slachtoffer van een onrechtmatige daad behaald voordeel terzake van de bedrijfsvoorheffing slechts moet worden toegerekend op de verschuldigde schadeloosstelling, indien die bedrijfsvoorheffing na de vestiging van de definitieve aanslag in de inkomstenbelastingen als een blijvend voordeel wordt teruggevonden.*

Belgische Staat, minister van Volksgezondheid en Pensioenen t/ R.

Het bestreden vonnis van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Turnhout van 9 oktober 1997 heeft de oorspronkelijke eis van geïntimeerde gegrond verklaard door appellant te veroordelen tot de betaling aan geïntimeerde van de som van 1.480.949 fr., vermeerderd met de vergoedende intresten vanaf 1 maart 1996 en met de gerechtelijke intresten vanaf de dag van de uitspraak tot op de dag van de volledige betaling. Appellant werd verwezen in de gedingkosten. Het vonnis werd uitvoerbaar verklaard bij voorraad niettegenstaande alle verhaal, zonder borgstelling en met uitsluiting van het recht op kantonnement.

Appellant stelde een naar vorm en termijn regelmatig hoger beroep in bij verzoekschrift neergelegd ter griffie van het Hof op 19 januari 1998.

...

Dat appellant de integrale afwijzing vordert van de oorspronkelijke eis van geïntimeerde; dat hij tevens verzoekt de bijkomende eis van geïntimeerde onontvankelijk minstens ongegrond te verklaren;

Dat geïntimeerde concludeert tot de bevestiging van het vonnis *a quo*;

...

2. De aanspraak op vergoedende intresten

2.1. De quasi-delictuele aansprakelijkheid van appellant

Overwegende dat de eerste rechter de eis van geïntimeerde tot vergoeding van haar schade bij wijze van intresten toe-kende op grond van onrechtmatige inhouding van een ge-deelte van de pensioenen waarop zij gerechtigd was;

Dat de eerste rechter door de quasi-delictuele aansprakelijkheid van appellant te aanvaarden de subsidiair aangevoerde stelling van geïntimeerde toe-kende; dat het ten principale ontwikkelde standpunt van geïntimeerde, dat zij baseerde op art. 1153 B.W., in het bestreden vonnis werd afgewezen;

Dat geïntimeerde in hoger beroep ten principale concludeert tot bevestiging van het vonnis *a quo*; dat zij subsidiair minstens de toekenning vordert van moratoire intresten met toepassing van art. 1153 B.W.;

Dat appellant zijn quasi-delictuele aansprakelijkheid met klem bestrijdt;

Overwegende dat de fout die geïntimeerde appellant aanwrijft erin bestaat dat deze laatste in de periode vanaf januari 1989 tot mei 1995 inhoudingen heeft gedaan op de pensioenen die haar toekwamen, ingevolge de toepassing van een cumulatieverbod op grond van art. 38, 3° en 40bis van de wet van 5 augustus 1978 houdende economische en budgettaire hervormingen;

Dat geïntimeerde aanvoert dat zij, wat haar rustpensioen als senator betreft, niet onderworpen was aan dit cumulatieverbod krachtens art. 2, 4, a) van de wet van 30 december 1982 houdende de begroting der dotatiën voor het begrotingsjaar 1982 waardoor de vermelding «aan de Senatoren, aan de leden van de Kamer van volksvertegenwoordigers» in art. 38, 3° van de wet van 5 augustus 1978 houdende economische en budgettaire hervormingen is vervallen;

Dat appellant blijkens deze brief van 20 april 1995 heeft toegewezen dat het rustpensioen als senator van geïntimeerde ten onrechte in aanmerking werd genomen voor de toepassing van het voormelde art. 40bis;

Dat appellant de achterstallen, meer bepaald de nominaal verschuldigde maar ten onrechte ingehouden pensioenbedragen, in augustus 1995 aan geïntimeerde betaalde, met een afhouding;

Overwegende dat vaststaat dat appellant handelde in strijd met de wet door de wijze waarop hij te deze het verbod van cumulatie van pensioenen toepaste;

Dat de onwettigheid van het optreden van appellant te dezen tegelijkertijd een quasi-delictuele fout in de zin van art. 1382-1383 B.W. impliceerde;

Dat appelllant, zonder het bestaan van een rechtvaardigingsgrond aan te tonen, de wettelijke norm miskende die hem oplegde geïntimeerde, overeenkomstig haar desbetreffend subjectief recht, de pensioenen uit te betalen waarop zij gerechtigd was; dat appelllant te dezen gehouden was door een resultaatsverbintenis uit de wet; dat de loutere niet-nakoming ervan, zonder rechtvaardigingsgrond of enige grond tot vaststelling van aansprakelijkheid, de onrechtmatigheid van het optreden van appelllant aantoonst;

Dat appelllant zijn quasi-delictuele fout weliswaar betwist door aan te voeren dat de wettekst, die hij moest toepassen, voor verschillende uitleggingen vatbaar was en dat zijn optreden in die omstandigheden slechts foutief geweest zou zijn indien hieraan onvoldoende onderzoek was voorafgegaan of indien hij de onzekerheid van het advies niet zou hebben laten blijken;

Dat appelllant evenwel voorbijgaat aan het wezenlijke onderscheid tussen zijn aansprakelijkheid, enerzijds bij het verstrekken van een advies of een inlichting aan een burger, en anderzijds bij de niet-nakoming van een wettelijke norm die de overheid een wel bepaald handelen of onthouden oplegt, zoals te dezen;

Dat appelllant door de verwijzing naar een eventuele problematiek van interpretatie van de wet niet aantoonst dat hij de juiste draagwijdte van de wet niet kende of niet moest of kon kennen; dat hij het bestaan van een onoverwinnelijke dwaling noch van enige andere rechtvaardigingsgrond of grond van bevrijding van aansprakelijkheid bewijst;

Dat appelllant overigens noch in zijn brief aan geïntimeerde van 13 oktober 1988, waarin de toepassing van de cumulatierегeling met schorsing van de uitkering van het overlevingspensioen vanaf 1 januari 1989 werd gemeld, noch in zijn brief aan geïntimeerde van 20 april 1995, waarin de opheffing van de tot dan toe doorgevoerde inhouding op de pensioenen werd aangekondigd, de thans ingeroepen uitleggingsproblematiek vermeld heeft en evenmin de redenen heeft aangegeven waarom eerst de ene en dan de andere uitlegging werd toegepast;

Dat appelllant derhalve een quasi-delictuele fout beging door de pensioenen in de mate dat geïntimeerde hierop gerechtigd was aanvankelijk niet, nadien wel, doch dan laatsttijdig te betalen;

Dat appelllant met toepassing van art. 1382-1383 B.W. gehouden is de schade te vergoeden die uit oorzaak van zijn foutief optreden is ontstaan;

Overwegende dat appelllant ten onrechte inroept dat geïntimeerde zelf door haar fout heeft bijgedragen tot het ontstaan van de schade waarvan zij thans vergoeding vordert;

Dat hij beweert dat geïntimeerde, die als voormalig lid van het Parlement goed geplaatst zou zijn om de wet te kennen, onrechtmatig handelde door zelf nooit te reageren op de onwettige schorsing van haar overlevingspensioen;

Dat geïntimeerde aantoonst dat zij bij brief van 5 januari 1988 aan de Staatssecretaris voor Pensioenen en bij brief van 3 december 1988 aan de V.Z.W. Pensioenkas voor Senatoren inlichtingen gevraagd heeft over de omvang van haar pensioen, inzonderheid over de cumulatierегelen; dat zij aldus is opgetreden zoals ieder normaal voorzichtig en zorgvuldig persoon in dezelfde situatie zou doen; dat zij na het verkrijgen van een ogenschijnlijk deskundige maar onjuiste toelichting van de V.Z.W. Pensioenkas voor Sena-

toren bij brief van 6 december 1988 geen stappen meer heeft ondernomen tegen de door appelllant toegepaste cumulatierегeling; dat deze houding gebaseerd was op het rechtmatig vertrouwen dat de burger mag hebben in het behoorlijk bestuur van de overheid; dat de omstandigheid dat geïntimeerde voordien deel uitmaakte van het Parlement noch de vermoede kennis van de wet, die ieder burger draagt, omwille van de complexiteit en het administratief-technisch en specialistisch karakter van de toepasbare wet te dezen doen besluiten dat geïntimeerde de juiste toepassing van de cumulatierегeling kende of moest kennen; dat niet is aangetoond dat geïntimeerde in strijd met wat zij wist of moest weten op foutieve wijze verzuimde de beslissing van appelllant tot toepassing van de cumulatierегeling aan te vechten noch dat zij zodoende zelf door een inert gedrag heeft bijgedragen tot het ontstaan van de schade in kwestie;

2.2. De schadevergoeding

Overwegende dat geïntimeerde gerechtigd is op compensatie van de schade die zij lijdt door de vertraging waarmee haar pensioenachterstallen ter beschikking werden gesteld;

Dat de schade ingevolge deze vertraging gepast vergoed zal zijn door de toekenning van vergoedende intresten naar rato van de wettelijke rentevoet;

Dat geïntimeerde deze intresten vordert voor een periode van 1 mei 1986 tot 1 juni 1995 ten belope van 1.480.949 fr.;

...

Dat appelllant aanvoert dat hij slechts gehouden kan zijn tot vergoeding van de werkelijk door geïntimeerde uit oorzaak van zijn fout geleden schade; dat hij beweert dat geïntimeerde een belastingvoordeel heeft genoten door de achterstallige pensioenen in een betaling in de loop van 1995 te ontvangen, waardoor de ingehouden bedrijfsvoorheffing geringer zou geweest zijn dan bij gespreide uitbetaling in de loop van daaraan voorafgaande periode van ongeveer zes jaar; dat dit beweerde voordeel, volgens appelllant te ramen op 1.016.875 fr. afgetrokken zou moeten worden van de verschuldigde intresten;

Dat geïntimeerde deze aftrek betwist;

Dat de bedrijfsvoorheffing slechts een voorlopige belasting is; dat een eventueel behaald voordeel terzake van de bedrijfsvoorheffing niet noodzakelijk teruggevonden wordt als een blijvend voordeel na vestiging van de definitieve aanslag in de inkomstenbelastingen; dat appelllant niet beweert, laat staan afdoende aantoonst dat geïntimeerde dit zogenaamde voordeel behouden heeft na de definitieve aanslag;

...

BURGERLIJKE RECHTBANK TE BRUGGE

10e KAMER – 7 APRIL 2000

Rechter: de h. Denolf

Advocaten: mrs. De Zutter en Vander Meulen

Maatschappelijk welzijn – Openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn – Oplegkosten bij opname in een rustoord – Terugvordering bij de onderhoudsplichtigen van de opgenomen persoon – Mogelijkheid om van terugvordering af te

zien – Billijkheidsredenen – Rechterlijke toetsing – Interpretatie van billijkheidsredenen

Wanneer de onderhoudsplichtige familieleden door het O.C.M.W. worden aangesproken tot terugbetaling van de oplegkosten, gedragen door het O.C.M.W., naar aanleiding van de opname van de onderhoudsgerechtigde in een rustoord en zij billijkheidsredenen inroepen die het O.C.M.W., overeenkomstig art. 100bis O.C.M.W.-Wet, hadden moeten doen afzien van een terugvordering, heeft de rechter de macht om de O.C.M.W.-terugvorderingsbeslissing te toetsen. De billijkheidsredenen kunnen bestaan in het feit dat de onderhoudsgerechtigde vader in het verleden zijn opvoedingsplichten tegenover zijn kind niet heeft nageleefd, en het wederzijds contact tussen beiden sinds lang is verstoord.

O.C.M.W. Tielt t/ L. en B.

A. Nopens de procedure

...
Bij conclusies neergelegd op 18 oktober 1999 vordert appellante thans dat de rechtbank, zich onbevoegd zou verklaren bij gebreke aan rechtsmacht om te oordelen over de hoofdvordering. Zij werpt hierbij op dat het beginsel van de scheiding der machten ertoe zou leiden dat de rechtbank niet het plaatsvervangend geweten mag zijn van de O.C.M.W.-Raad, zodat overeenkomstig art. 100bis, § 2, eerste lid O.C.M.W.-Wet de billijkheidsredenen alleen door de O.C.M.W.-Raad dienen te worden geapprecieerd «in eer en geweten», terwijl de rechtbanken niet over de bevoegdheid zouden beschikken om deze appreciatie te beoordelen, en dit bij gebreke aan rechtsmacht dienaangaande.

Afgezien van het gegeven dat appellante zelf lopende de procedure in eerste aanleg, en meer bepaald bij haar conclusies neergelegd op 3 januari 1997, de verwijzing heeft gevorderd van onderhavige zaak naar de bodemrechter, zijnde het vrederecht over het kanton Tielt, die zij als bevoegde rechtbank terzake heeft aangewezen, en waarin zij werd gevolgd door deze rechtbank, eerste kamer, die bij tussenvonnis van 3 juni 1998 de zaak aldus heeft verwezen, kan het huidige standpunt van appellante, die andermaal de onbevoegdheid opwerpt van de rechtbank waarnaar de zaak werd verwezen, niet worden bijgevalen.

Het principe van de scheiding der machten brengt weliswaar mee dat de rechter zich niet kan uitspreken over de opportuniteit van een O.C.M.W.-raadsbeslissing tot verhaal op de onderhoudsplichtigen (Arbrb. Dendermonde, 6 november 1995, *O.C.M.W.-visies* 1996 nr. 2, p. 67), maar de rechtbank heeft wel een toetsingsbevoegdheid om na te gaan of de billijkheidsredenen of enige andere reden nopens de eventuele vrijstelling van onderhoudsplicht juist werden beoordeeld (L. Veny, *O.C.M.W., Overzicht van Rechtspraak 1986-1996*, Gent, Mys & Breesch, 1998, p. 241).

Derhalve is deze rechtbank, uitspraak doende als appèlrechter, bevoegd en heeft zij dienaangaande de rechtsmacht om kennis te nemen van de hoofdvordering van geïntimeerden, in zoverre de eerste rechter dienaangaande heeft geoordeeld dat, in tegenstelling tot de raadsbeslissingen O.C.M.W. Tielt van 24 januari 1995 en 24 april 1996, wel degelijk billijkheidsredenen voorhanden waren om de onderhoudsplicht van geïntimeerden op te heffen.

B. Nopens de grond van de zaak

De initiële hoofdvordering van geïntimeerden strekte tot het horen zeggen voor recht dat zij niet waren gehouden tot het betalen van een onderhoudsbijdrage naar aanleiding van het verblijf van B., vader van tweede geïntimeerde, in het rusthuis Deken Darras van het O.C.M.W. te Tielt.

Terwijl geïntimeerden in wezen niet betwisten dat zij onderhoudsplichtigen waren jegens B., vader van tweede geïntimeerde, noch dat hun inkomsten voldoen aan de criteria bepaald in art. 100, § 1, O.C.M.W.-Wet, beroepen zij zich op de bepalingen van art. 100bis, § 2, van dezelfde wet, volgens welke het O.C.M.W. kan afzien van onder meer de terugvordering of het verhaal der onderhoudsbijdragen om billijkheidsredenen, hierbij verwijzende naar het sociaal en financieel onderzoek dat dienaangaande door O.C.M.W. werd gevoerd overeenkomstig art. 13 van het K.B. 9 mei 1984.

Deze rechtbank, uitspraak doende als appèlgerecht, is na de lezing van betreffend sociaal en financieel verslag tot de overtuiging gekomen dat de door geïntimeerden ingeroepen billijkheidsgronden voldoende ernstig en zwaarwichtig zijn om hen te ontslaan van de onderhoudsverplichting en dit zowel op sociale als op financiële gronden.

Al is het uiteraard zo dat mag worden verwacht dat elk-een, die door het O.C.M.W. wordt aangesproken om bij te dragen in de onderhoudsverplichting, eerder geneigd zal zijn zich zo mogelijk aan betaling te onttrekken (Verslag aan de Koning voorafgaand aan het K.B. van 9 mei 1984, *B.S.*, 24 mei 1984; P. Senaev en D. Simoens, *O.C.M.W.-dienstverlening en bestaansminimum*, Brugge, die Keure, 1995, p. 341, nr. 787), dienen niettemin de door de onderhoudsplichtige aangevoerde billijkheidsredenen *in concreto* te worden beoordeeld. Blijkens het verslag van 19 april 1996 worden de door geïntimeerden ingeroepen sociale omstandigheden, namelijk de ernstige tekortkomingen door de ouders in de opvoeding alsmede de volledige breuk tussen de familie van de onderhoudsgerechtigde en de onderhoudsplichtige, als oprecht en daadwerkelijk bevonden. Blijkens de notulen van de raadsbeslissing van O.C.M.W. Tielt van 24 januari 1995 en 24 april 1996 worden deze vaststellingen niet weerlegd noch tegengesproken, hoogstens wordt bij de laatste raadsbeslissing geoordeeld dat deze vaststellingen op zichzelf geen voldoende bewijs inhouden, hetgeen door deze rechtbank niet wordt bijgevalen.

Bovendien blijken de nochtans pertinente opmerkingen van geïntimeerden nopens de financiële toestand van de onderhoudsgerechtigde en zijn echtgenote niet verder te zijn onderzocht, terwijl zulks ook diende te behoren tot het sociaal en financieel onderzoek overeenkomstig art. 13 van het K.B. van 9 mei 1984. Het is dan ook volkomen ten onrechte dat in de raadsbeslissing van O.C.M.W. Tielt van 24 april 1996 wordt vermeld dat het bestaan van eventuele spaargelden en financiële bevoordelingen van de andere zusters niet bewezen voorkomt, omdat geïntimeerden terzake pertinente opmerkingen hebben gemaakt, die in het sociaal en financieel onderzoek niet verder werden onderzocht.

Het oordeel van de eerste rechter, in zoverre deze stelde dat de gebroken relatie met de ouders, voortvloeiende uit de onheuse behandeling tijdens de jeugd jaren, *in casu* ontegensprekelijk een voldoende billijkheidsgrond uitmaakt om geïntimeerden te ontlasten van de onderhoudsplicht, kan

dan ook in beroep worden bijgevalen en wordt tevens door de nieuwe feiten bevestigd, omdat geïntimeerden na het overlijden van B. op 29 september 1999 diens nalatenschap zuiver en eenvoudig hebben verworpen.

Het aanbod tot verder getuigenbewijs van deze familiale omstandigheden, zoals door geïntimeerden geformuleerd in hun conclusies neergelegd op 8 september 1999, is dan ook terzake niet verder dienstig, en dient dan ook niet verder te worden ontmoet.

Het vonnis *a quo* kan dan ook worden bevestigd in zoverre de eerste rechter de initiële vordering van geïntimeerden dienaangaande gegrond heeft verklaard en gezegd heeft voor recht dat geïntimeerden er niet toe gehouden waren om enige onderhoudsbijdrage te betalen naar aanleiding van het verblijf van B. in het rusthuis Deken Darras te Tielt.

NOOT – Zie in de andere zin wat de macht van de rechter betreft: Cass. 17 april 2000, *R.W.*, 2000-01, 986, met (afkeurende) noot D. Simoens, *J.T.T.*, 2000, 341; alsmede D. Simoens, «Verhaal van O.C.M.W.-hulp op onderhoudsplichtige familieleden: hoe discretionair oordeelt het O.C.M.W.?», *Soc. Kron.*, 2001, 63-69. Vergelijk wat de macht van de rechter betreft ten aanzien van O.C.M.W.-beslissingen, andere dan terugvorderingsbeslissingen: Cass. 27 september 1999, *R.W.*, 2000-01, 726; *J.T.T.*, 1999, 419.

Men merkt dat in het geannoteerde vonnis de rechter de bevoegdheidsvraag verwacht met de vraag naar zijn macht: gesteld dat hij bevoegd is (in de zin van art. 8 Ger. W.), rijst de vraag of hij ook beschikt over de volle rechtsmacht om de O.C.M.W.-beslissing te toetsen (over het onderscheid bevoegdheid/macht van de rechter en over het begrip volle rechtsmacht; J. Put, «Rechterlijk toezicht op socialezekerheidsbeslissingen» in *Het handvest van de sociaal verzekerde en bestuurlijke vernieuwing in de sociale zekerheid*, J. Put (red.), Brugge, die Keure, 1999, 341-359). Trouwens, was terzake in eerste aanleg wel de vrederechter bevoegd? Ja, indien de waarde van de vordering 75.000 fr. niet overschreed (waarschijnlijk was *in casu* dit bedrag overschreden, aangezien de problemen met het O.C.M.W. reeds jaren aansleepten). Maar in geen geval is de vrederechter bevoegd op basis van art. 591, 7° Ger. W., aangezien het bij een verhaal op de onderhoudsplichtige niet om een onderhoudsvordering gaat, maar om de uitoefening door het O.C.M.W. van een eigen recht, overeenkomstig art. 98, § 2, O.C.M.W.-Wet (Cass. 17 september 1982, *R.W.*, 1983-84, 386, noot P.S.).

Dries Simoens

XXXIXE CONGRES VLAAMSE JURISTENVERENIGING TE LEUVEN OP 17 NOVEMBER 2000

ALGEMENE INLEIDING

Door Hans van Houtte en Stephan Parmentier, K.U.Leuven

De laatste jaren is de belangstelling voor mediatie en minnelijke schikking in ons land aanzienlijk toegenomen.

Deze aandacht uit zich niet alleen in een aantal wettelijke initiatieven om mediatie als «alternatieve» vorm van conflictregeling een juridische basis te verschaffen, of in de oprichting en de ontwikkeling van gespecialiseerde instituten voor vorming en opleiding van bemiddelaars voor verscheidene takken van het recht. In de verschillende juridische beroepsgroepen is ook het inzicht gegroeid dat bemiddeling en minnelijke schikking een zinnig alternatief en ook een waardevolle aanvulling kunnen bieden ten aanzien van de «klassieke» gerechtelijke procedures. Sommigen beweren zelfs dat beide methodes cruciale hefboomen zijn om de overbelasting van onze justitie aan te pakken en aldus de crisis in de rechtsbedeling te bezweren.

De omvang en de diversiteit van deze aspecten waren voor de Vlaamse Juristenvereniging redenen genoeg om haar 39ste Wetenschappelijk Congres aan het thema van «Mediatie en minnelijke schikking» te wijden. Het congres vond plaats op 17 november 2000 aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de K.U.Leuven, en de organisatie ervan berustte bij prof. H. van Houtte en prof. S. Parmentier.

De bijeenkomst had een dubbele bedoeling. Enerzijds werd onderzocht welk juridisch potentieel bemiddeling en minnelijke schikking bezitten in relatie tot gerechtelijke procedures. Anderzijds werd, mede op basis van buitenlandse voorbeelden, gezocht naar praktische voorstellen *de lege ferenda* om deze methodes verder uit te diepen. Zes rapporteurs onderwierpen verschillende takken van het recht aan een grondige reflectie, namelijk het familierecht, het fiscaal recht, het handelsrecht, het procedurerecht, het administratief recht en het strafrecht. Elk van deze rapporten, die eerder verschenen in een speciaal nummer van het *Rechtskundig Weekblad* (3 november 2000), vormde het voorwerp van discussie in een aparte werksessie. De verslagen van de zes secties, aangevuld met de inleiding tot en de conclusies van het congres, zijn in dit nummer opgenomen.

MEDIATIE, DE DERDE WEG

Inleiding door Stephan Parmentier, K.U.Leuven

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

Er waait een nieuwe wind door het landschap van de rechtsbedeling. Een decennium geleden bleven de vormen van conflictregeling buiten de rechter om grotendeels beperkt tot een handvol praktijken, zoals de afdoening van strafzaken buiten proces door transactie op parketniveau, de werking van de bemiddelingscommissies voor bijzondere jeugdbijstand, en van de geschillencommissies voor consumenten.¹

Vandaag de dag heeft het domein van de geschillenregeling in ons land een radicale transformatie ondergaan en

¹ Zie: B. HUBEAU en S. PARMENTIER (red.), *De rechter buitenspel. Conflictregeling buiten de rechtbank om*, Tegenspraak Cahier nr. 9, Antwerpen, Kluwer, 1990. Een verslag van de studiedag waarop deze rapporten werden voorgesteld is te vinden bij: S. PARMENTIER, *De rechter ter discussie, verslag van de studienamiddag «De rechter ter discussie, verslag van de studienamiddag «De rechter buitenspel? Conflictregeling buiten de rechtbank om»*, 16 november 1990 aan de K.U.Leuven, *Panopticon*, 1991, 176-182.

kan men het, met enige zin voor overdrijving, als een «groeisector» catalogeren. Mede geïnspireerd door ervaringen in het buitenland, onder meer in Frankrijk, Nederland, Duitsland, Engeland en de Verenigde Staten, hebben de afgelopen jaren talrijke initiatieven en projecten het licht gezien: zij gaan op zoek naar mogelijkheden om juridische geschillen te beslechten, niet door middel van een rechterlijk eindoordeel, maar door middel van een minnelijke regeling van het geschil tussen de betrokken partijen, soms via mediatie, in andere gevallen via minnelijke schikking.

Vormen deze nieuwe procedures een derde weg, die loopt tussen de weg van de loutere onderhandeling over juridische geschillen tussen partijen enerzijds en de weg van de rechterlijke besluitvorming anderzijds? Dat is de centrale vraag die in deze bijdrage wordt behandeld. Hiertoe wordt eerst de diversiteit van de nieuwe procedures belicht. Daarna komen een aantal belangrijke uitdagingen waarvoor de bemiddeling en de minnelijke schikking zich geplaagd zien aan bod, waarna deze worden gesitueerd tegen de achtergrond van enkele grote maatschappelijke trends.

I. DE VLAG EN DE LADING

Opvallend is dat vele discussies omtrent mediatie en minnelijke schikking worden gekenmerkt door een dichotoom discours, dat gevangen lijkt tussen enthousiaste voorstanders enerzijds en rabiate tegenstanders anderzijds; soms zou men zelfs kunnen gewagen van «believers» en «disbelievers». Bij nader toezien echter blijkt de ruime vlag van de mediatie en de minnelijke schikking zeer verschillende ladingen te dekken, die op hun beurt zeer gevarieerde praktijken omvatten, en bovendien teruggaan op zeer diverse uitgangspunten. Het fenomeen deconstrueren is dus geen overbodige oefening.

A. Eerste stap: het begrippenapparaat

De diversiteit aan ladingen uit zich al in de vaak verwarrende terminologie die men zowel in de literatuur als in de praktijk terugvindt. Om misverstanden te voorkomen, definiëren we de kernbegrippen als volgt. Bemiddeling (*médiation*) is het proces waarbij een derde partij de andere partijen assisteert om zelf tot een overeenkomst te komen in een probleemsituatie of een juridisch conflict. Minnelijke schikking (*règlement amiable*) is het proces waarbij twee partijen, meestal een overheidsinstelling en een particulier persoon of entiteit, een juridisch conflict bijleggen door middel van de betaling van een geldsom door de laatste.

Aldus gedefinieerd zijn deze begrippen duidelijk te onderscheiden van twee andere figuren. De eerste is de verzoening (*conciliation*), waarbij de derde partij niet alleen het proces begeleidt, maar bovendien richtinggevend werkt en brengt. De andere modaliteit van conflictregeling is arbitrage (*arbitrage*), waarbij een juridisch conflict tussen twee of meer partijen wordt voorgelegd aan een derde partij die hierin een beslissing neemt, die al dan niet bindend kan zijn.

B. Tweede stap: de grondslag van mediatie en minnelijke schikking

Zowel de nationale als de buitenlandse ontwikkelingen laten er geen twijfel over bestaan dat de zoektocht naar een minnelijke regeling voor juridische geschillen zeer verschillende grondslagen of drijfveren kan hebben.

Voor velen liggen deze in de ontlasting van de burgerlijke en de strafrechtsbedeling. Voldoende empirische indicatoren, ook in ons land, hebben erop gewezen dat het beroep op de rechter de afgelopen kwarteeuw aanzienlijk is toegenomen. Deze toename is nauwelijks toe te schrijven aan demografische factoren, maar houdt vooral verband met een hogere graad van juridisering van de maatschappelijke relaties en met een hogere mate van «juridisering» van geschillen bij de bevolking.² Een groter beroep op de rechter als beslechter van conflicten leidt niet alleen tot filevorming voor de rechtbank en vertraging van de procedures. Het brengt ook rechtsonzekerheid voor de partijen in een geding mee en kan bovendien aanleiding geven tot rechtsongelijkheid, aangezien de sociale en economische draagkracht van deze risico's sterk kan verschillen naargelang de partijen. In deze context vormen mediatie en minnelijke schikking vooral instrumenten om de procedures in de verschillende rechtstakken te versnellen, zodat de burgers hun rechten in een materieel-rationele samenleving (in de bewoordingen van Max Weber) kunnen effectueren. Dit effectiviteitsdenken spoort met de wereldwijde beweging, zoals uitgebreid geanalyseerd door M. Cappelletti en M. Storme,³ om de toegang tot het recht (*access to justice*) te verhogen, zonder dat dit hoeft te leiden tot een frequenter beroep op de rechter.

Talrijke initiatieven inzake bemiddeling en minnelijke schikking kennen echter ook een andere drijfveer, die erop gericht is de betrokkenheid van de partijen bij de afhandeling van hun geschil te vergroten. Hier luidt het argument dat de techniciteit van de gerechtelijke procedures het juridisch geschil eigenlijk aan de partijen ontnemt, dit vaak met behulp van de advocaten.⁴ Als gevolg hiervan vermindert het gevoel van verantwoordelijkheid van de partijen om het conflict behoorlijk af te handelen, dat al sterk is verzwakt in een geïndividualiseerde en geatomiseerde samenleving, nog verder. In deze context steunen mediatie, en in mindere mate minnelijke schikking, op de filosofie die de participatie en het verantwoordelijkheidsgevoel van de partijen centraal stelt, waardoor tevens het sociale weefsel van de gemeenschap kan worden versterkt. In meer algemene termen hebben F. Tulkens en M. Van de Kerckhove deze evolutie aangeduid als de langzame ver-

² O.m.: F. VAN LOON, E. LANGERWERF en Y. WOUTERS, «Procesvoering in burgerlijke zaken. Enkele statistische gegevens», in HUBEAU en PARMENTIER, o.c., 39-57; G. TEUBNER (red.), *Juridification of Social Spheres*, European University Institute Series A Law 6, Berlin/New York, Walter DE GRUYTER, 1986.

³ O.m.: M. CAPPELLETTI en B. GARTH (red.), *Access to Justice, Vol I: A World Survey*, book 1 (General Editor: M. CAPPELLETTI), 4 vol., Milaan, Giuffrè, 1978; M. CAPPELLETTI (red.), *Access to Justice and the Welfare State*, Milaan, Giuffrè, 1981; M. STORME, *Towards A Justice With a Human Face*, Antwerpen, Kluwer, 1978.

⁴ Zie o.m. de klassieke bijdrage van N. CHRISTIE, *Conflicts as Property*, *British Journal of Criminology*, 1977, 1.

schuiving van een «justice imposée» naar een «justice négociée».⁵ Specifiek in het strafrecht zijn deze ontwikkelingen sterk beïnvloed geweest door de theorie van het herstelrecht (*restorative justice*), waarin het overleg tussen dader en slachtoffer, op verschillende niveaus in de strafrechtsbedeling, wordt aanbevolen, om de onderliggende problemen die tussen hen bestaan aan te pakken, en om de schade te herstellen.⁶

Beide perspectieven, zowel de effectiviteitsgedachte als de filosofie van de participatie, bieden uitzicht op vormen van juridische conflictregeling die procesvermijdend werken.

C. Derde stap: zijn mediatie en minnelijke schikking wel nieuw?

Maar is deze idee van procesvermijding eigenlijk wel zo nieuw? Sociologen hebben met name bemiddeling in het verleden wel eens «het tweede oudste beroep ter wereld» genoemd.⁷ Hebben deze procedures bovendien niet een lange traditie in ons recht? Het volstaat te denken aan de figuur van de vrederechter, aan wie sinds mensenheugenis in ons rechtssysteem een verzoenende rol tussen de partijen is toebedeeld, of aan de talrijke procedures in het collectieve arbeidsrecht om conflicten tussen werkgevers en werknemers via onderhandeling en bemiddeling te regelen.

De vraag of de huidige ontwikkeling in de richting van minnelijke regelingen meer is dan het herontdekken van oude schatten op de zolder van het recht, kan wel degelijk affirmatief worden beantwoord. De procedures van bemiddeling en minnelijke schikking blijven immers niet langer beperkt tot het burgerlijk recht en het handelsrecht, maar vinden ook een toepassing in nagenoeg alle rechtstakken.⁸ Bovendien vindt men ze niet langer alleen binnen de klassieke instituties van het gerecht, maar in toenemende mate ook erbuiten. Het gaat dus om een dubbele uitbreiding, zowel inzake het voorwerp als inzake de institutionele context.

II. DRIE BELANGRIJKE UITDAGINGEN VOOR MEDIATIE EN MINNELIJKE SCHIKKING

Deze dubbele uitbreiding brengt, naar onze mening, een drietal belangrijke uitdagingen mee voor de volgende jaren.

⁵ F. TULKENS en M. VAN DE KERCKHOVE, «La justice pénale, justice imposée, justice participative, justice consensuelle ou justice négociée», *Rev. dr. pén.*, 1996, 445-494.

⁶ Over *restorative justice*, zie o.m.: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (red.), *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000; T. PETERS en I. AERTSEN, «Restorative Justice: in Search of New Avenues in Dealing With Crime», in: C. FIJNAUT e.a. (red.), *Changes in Society, Crime and Criminal Justice in Europe*, Antwerpen/Den Haag, Kluwer Rechtswetenschappen/Kluwer Law International, 1995, vol. 1, 311-342; L. WALGRAVE, *Met het oog op herstel*, Samenleving, Criminaliteit en Strafrechtspleging nr. 18, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000.

⁷ Zie: D. KOLB, *The Mediators*, M.I.T. Press, Cambridge Mass, 1983.

⁸ De rapporten ter voorbereiding van het 39ste Wetenschappelijk Congres van de Vlaamse Juristenvereniging over «Mediatie en minnelijke schikking» verschenen in het *Rechtskundig Weekblad* van 3 november 2000.

A. Proceduralisering

Het is duidelijk dat mediatie en minnelijke schikking in ons land het stadium van de geïsoleerde praktijken voorbij zijn en de richting inslaan van volwaardige procedures die op ruime schaal worden toegepast. Om die reden rijzen een aantal belangrijke juridische vragen. Allereerst de vraag of vrijwilligheid een constitutieve voorwaarde kan zijn om tot bemiddeling en minnelijke schikking over te gaan, en zo ja, hoe men vrijwilligheid kan garanderen binnen een dwingende context zoals die van het strafrecht? Een ander punt is hoe belangrijk het is om tussen de partijen een evenwicht en een wapengelijkheid tot stand te brengen, een punt dat niet alleen relevant is in geschillen tussen fysieke personen onderling, maar des te meer aan belang wint bij regelingen tussen fysieke personen en grote organisaties, zoals bedrijven of de overheid?⁹ Voorts wint de vraag aan gewicht of er een externe controle vereist is op de inhoud van de overeenkomst tussen de partijen of op het proces dat zich tussen hen heeft afgespeeld, bijvoorbeeld door middel van een rechterlijke toetsing *a posteriori*? De grote uitdaging inzake proceduralisering bestaat er dus in om een evenwicht te zoeken tussen de flexibiliteit van de procedures van bemiddeling en minnelijke schikking enerzijds, en een aanvaardbare graad van rechtsbescherming voor de partijen binnen de procedures anderzijds.

Tot voor enkele jaren waren er weinig juridische criteria die hierbij van dienst konden zijn. Sinds 30 maart 1998 kunnen we terugvallen op een aanbeveling van de Europese Commissie betreffende de principes die van toepassing zijn op de organen die verantwoordelijk zijn voor de buitengerechtelijke beslechting van consumentengeschillen.¹⁰ Deze zeven principes zijn de volgende: de onafhankelijkheid van de persoon of de instantie die aan geschilbeslechting doet; de doorzichtigheid van de procedure voor de rechtszoekende; het belang van hoor en wederhoor; de doeltreffendheid inzake toegang, kostprijs, en snelheid; de wettigheid, waardoor het niveau van bescherming niet lager mag liggen dan in de nationale wetgeving wordt gewaarborgd; de vrijheid van de rechtszoekende om aan de procedures deel te nemen; en de mogelijkheid voor partijen om zich te laten adviseren of vertegenwoordigen door een derde. Deze criteria, hoewel ontwikkeld voor procedures van arbitrale aard op het vlak van de consumentengeschillen, kunnen een zeer nuttige leidraad vormen voor de procedures van mediatie en minnelijke schikking. Dit vraagt bijkomende creatieve reflectie, zeker door rechtspractici, maar tevens vanuit de academie.

⁹ In dit verband maakt de Amerikaanse rechtssocioloog M. Galanter het klassieke onderscheid tussen «one-shotters» en «repeat players». Deze laatsten maken zeer geregeld gebruik van de gerechtelijke procedures, waardoor ze een grotere expertise kunnen opbouwen en aan risicospreiding kunnen doen; vaak gaat het om grote organisaties, zoals banken, verzekeringsmaatschappijen of de overheid, die over aanzienlijk «juridisch kapitaal» beschikken. «One-shotters» daarentegen stappen zeer uitzonderlijk naar de rechter, en zijn weinig vertrouwd met de procedures en de wereld van het recht; het gaat veelal om fysieke personen. Om die reden delven «one-shotters» vaak het onderspit bij juridische confrontaties voor de rechter. Zie M. GALANTER, «Why the 'Haves' Come Out Ahead. Speculations on the Limits of Legal Change», *Law and Society Review*, 1974-1975, 95-160.

¹⁰ *Publ.B.*, serie L, nr. 115/31 van 17 april 1998.

mische wereld. Even belangrijk is dat beleidsverantwoordelijken in de rechtsbedeling durven experimenteren met nieuwe procedures, en daarna wetenschappelijke evaluaties laten uitvoeren bij de partijen die hun geschillen door bemiddeling en minnelijke schikking hebben opgelost. Het proefproject in Deinze en Marchienne-au-Pont, begin van de jaren negentig, dat de regeling van kleinere consumtengeschillen tot doel had, is hiervan een uitstekend, maar grotendeels alleenstaand voorbeeld.¹¹

B. Institutionalisering

Naarmate de procedures van mediatie en minnelijke schikking doordringen in meer takken van het recht, groeit ook hun graad van institutionalisering: ze worden meer en meer gepercipieerd als het «voorportaal» van de rechtsbedeling, en vaak geaccepteerd als integraal deel van het gerechtelijk systeem. Hiermee vervalt ook het traditionele en radicale onderscheid tussen bemiddeling en minnelijke schikking als buitengerechtelijke vormen van conflictregeling en de klassieke vormen van litigieus rechtspreken binnen de rechtsbedeling. Deze toenemende integratie van procedures geeft aanleiding tot nieuwe vragen van rechtspolitieke aard. Vooraf de vraag of bemiddeling en minnelijke schikking effectief bijdragen tot een grotere toegang tot recht en gerecht, dan wel of ze slechts een alibi vormen, een «tweede klasse-rechtsbedeling», voor hervormingen die al decennialang in ons land worden gepropageerd, maar grotendeels uitbleven?¹² Een ander belangrijk punt is of de vervlechting van informele en formele elementen tot meer gerechtelijk toezicht leidt, en aldus een verhoogde sociale controle («net widening») tot gevolg heeft in de postmoderne samenleving? Ph. Mary omschreef deze evolutie in het strafrecht als liggend tussen «la socialisation du pénal» en «la pénalisation du social»?¹³ Bovenstaande bemerkingen houden in dat, op het vlak van de institutionalisering van bemiddeling en minnelijke schikking, de uitdaging vooral gelegen is in het herdefiniëren van de kernfuncties van de rechtsbedeling in het algemeen, en van de verschillende geledingen in het bijzonder. In de strafrechtsbedeling bijvoorbeeld kan men aannemen dat de kerntaak van het openbaar ministerie erin bestaat om strafbare feiten te vervolgen. Alle andere types van afhandeling buiten proces, waaronder de strafbemiddeling, zijn slechts afgeleide opdrachten die vaak beter door andere actoren kunnen worden uitgevoerd.¹⁴ Ook op het vlak van de institutionalisering zijn experimenten, met wetenschappelijke begeleiding en evaluatie, van cruciaal belang.

¹¹ M. STORME en B. DEMEULENAERE, «Het testproject in het vrederecht te Deinze. Een rechtsexperiment», *R.W.*, 1988-89, 65-78.

¹² Over de Amerikaanse ervaringen in dit verband, zie o.m.: R. ABEL, «The Contradictions of Informal Justice», in R. ABEL (red.), *The Politics of Informal Justice, vol. 1: The American Experience*, New York, Academic Press, 1982, 267-320.

¹³ Ph. MARY en J. SACE, *Travail d'intérêt général et médiation pénale: socialisation du pénal ou pénalisation du social?*, Brussel, Bruylant, 1997; in dezelfde zin: B. DE SOUSA SANTOS, «Law. A Map of Misreading. Towards a Post-Modern Conception of Law», *Law and Society Review*, 1987, jrg. 14.

¹⁴ Hierover in detail: C. FIJNAUT, D. VAN DAELE en S. PARMENTIER, *Een openbaar ministerie voor de 21ste eeuw*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, 219-242.

C. Professionalisering

Bemiddeling en minnelijke schikking zijn niet langer het exclusieve oefenterrein van maatschappelijke werkers en psychologen; ook ander professies en actoren van het recht hebben inmiddels hun intrede gedaan op dit domein, onder wie advocaten en notarissen. Voor sommigen blijft dit een zijdelingse activiteit, anderen echter maken van bemiddeling hun hoofdberoep op deze nieuwe en lucratieve «markt». Hier rijzen enkele pregnante vragen die verband houden met de kwaliteit van de dienstverlening. Een eerste punt betreft de fundamentele criteria waaraan deze dienstverlening moet voldoen, en de vraag of alle practici over het vereiste niveau van deskundigheid beschikken? Daarnaast is er de vraag welke mechanismen aanwezig zijn om vorming en opleiding in dit domein te ondersteunen, en om corrigerend op te treden indien het proces van bemiddeling of minnelijke schikking ondermaats werd uitgevoerd? Voorts is er het probleem hoe de potentiële belangenconflicten tussen de klassieke actoren van het recht die aan bemiddeling doen of willen doen, zoals de advocaat, de notaris, en zelfs de rechter, en de partijen in een geschil kunnen worden aangepakt? De uitdaging van de professionalisering bestaat en met andere woorden in om voor de gebruikers een hoog kwaliteitsniveau inzake bemiddeling en minnelijke schikking te waarborgen, zonder te vervallen in een formalisering die de toegang tot deze activiteit beperkt.

In dit verband kan worden gerefereerd aan de nieuwe wet inzake de proceduregebonden bemiddeling in familiezaken.¹⁵ Hierin zijn een aantal voorwaarden opgesomd waaraan bemiddelaars moeten voldoen, waardoor impliciet wordt verwezen naar enkele belangrijke criteria van professionaliteit en opleiding. Maar adequate systemen voor vorming en kwaliteitszorg zijn ook onontbeerlijk voor bemiddelingsprocedures binnen de rechtsbedeling en tevens op het vlak van de minnelijke schikking. Naast de bestaande beroepsverenigingen lijkt ons hier een belangrijke taak weggelegd voor de academische instellingen.

Doorheen deze drie uitdagingen lopen naar onze mening twee centrale *Leitmotive*: het eerste motief slaat op de drang naar verhoogde effectiviteit en efficiëntie van de procedures van bemiddeling en minnelijke schikking; het andere motief verwijst naar de bekommernis inzake de rechtsbescherming voor de partijen in een geschil, en inzake de legitimiteit van deze nieuwe systemen in een democratische rechtsstaat. Het is duidelijk dat deze twee assen niet in een maatschappelijk vacuüm opereren, maar dienen te worden gesitueerd tegen een bredere achtergrond.

III. ENKELE MAATSCHAPPELIJKE TRENDS ALS ACHTERGROND

Dit ruimer kader houdt verband met een aantal grote trends die al enkele decennia aan de gang zijn en waarvan men mag aannemen dat ze de samenleving van de 21ste eeuw grondig zullen blijven beïnvloeden. We schetsen zeer kort enkele implicaties voor de trend naar bemiddeling en minnelijke schikking bij juridische conflicten.

¹⁵ B.S., 3 april 2001.

A. De gediversifieerde (en multiculturele) samenleving

Dat onze samenleving de laatste kwarteeuw zeer divers is geworden, is een gemeenplaats. Deze diversiteit slaat niet alleen op haar veelkleurig en multi-etnisch karakter,¹⁶ maar tevens op de religieuze en filosofische aspecten.¹⁷

Deze evolutie betekent onder meer dat de procedures van bemiddeling en minnelijke schikking zich in de toekomst niet zullen kunnen beperken tot het oplossen van belangentegenstellingen tussen de partijen in een juridisch geschil. In toenemende mate zal er ook aandacht worden gevraagd voor conflicten over de houdingen en de waarden van partijen met betrekking tot individu en samenleving.

Het lijkt ook waarschijnlijk dat de besproken procedures zich in de toekomst niet enkel meer zullen afspelen op het bipartite vlak, tussen individuen onderling, maar dat men gaat zoeken naar nieuwe mogelijkheden om minnelijke regelingen te treffen bij conflicten tussen collectiviteiten van groepen en segmenten van de samenleving, met andere woorden dat meer procedures op het multipartite vlak zullen worden ontwikkeld.

B. De internationalisering en globalisering

De juridische relaties van publieke overheden en grote economische actoren zijn al geruime tijd grensoverschrijdend geworden, en de economische globalisering heeft dit toepassingsgebied ook tot particulieren uitgebreid.¹⁸ Hiermee is het potentieel aan juridische conflicten exponentieel toegenomen, een potentieel dat de capaciteit van de klassieke gerechtelijke procedures ver lijkt te zullen overschrijden.

De volgende stap in deze logica is de verdere ontwikkeling van grensoverschrijdende en zelfs supranationale procedures inzake bemiddeling en minnelijke schikking, waarin verscheidene partijen, uit verschillende landen, met behulp van een derde, naar oplossingen zoeken voor conflicten of conflictbronnen die uitstijgen boven de grenzen van de nationale staat en zich dus in de internationale ruimte afspelen. Deze conflicten zullen niet enkel op het commerciële domein liggen, zoals dat van de grote zakencontracten, de financiële diensten, en de consumentenangelegenheden. Ze zullen zich ook op het niet-strict-commerciële terrein gaan voordoen, zoals dat van het milieu, van de mensenrechten, van gewapende conflicten, kortom van de «globale publieke goederen».¹⁹

C. De technologisering (meer bepaald ICT)

Wat is de plaats en het gewicht in dit geheel van een andere belangrijke trend, die van de nieuwe informatie- en communicatietechnologieën? Het ligt voor de hand dat de weerslag van deze technologieën reeds zeer groot is en dat zal blijven.²⁰

Voor de procedures van bemiddeling en minnelijke schikking heeft dit verschillende implicaties. Allereerst zullen in deze sector nieuwe conflicten het daglicht zien, bijvoorbeeld tussen producenten en providers van allerlei diensten, en tussen de providers en de gebruikers. Ook hier zal men soelaas zoeken in nieuwe, vaak grensoverschrijdende, procedures van conflictregeling.

Anderzijds is het duidelijk dat de nieuwe technologieën ook technische hulpmiddelen kunnen verschaffen bij de oplossing van juridische conflicten. De tijd lijkt niet veraf waarin op een systematische manier bemiddelingsprocedures op afstand zullen worden georganiseerd, via videoconferencing of zelfs via computerconferencing, met een bemiddelaar in cyberspace en de partijen online achter het toetsenbord.

BIJ WIJZE VAN BESLUIT

Dit overzicht in vogelvucht heeft duidelijk gemaakt dat onder de grote vlag van de mediatie en de minnelijke schikking zeer diverse ladingen kunnen schuilgaan. Om die reden kan over deze procedures niet langer in een verabsoluterende, maar slechts in een contextualiserende vorm worden gesproken.

Lange tijd leek de weg van de mediatie en de minnelijke schikking niets meer dan een vergeten bospad, weggestoken in de schaduw van het dichte kreupelhout. Naarmate de begroeiing meer licht begon te absorberen, rijpte bij velen de idee dat deze weg de lang gezochte derde weg kon zijn om juridische conflicten te regelen, tussen de pure onderhandelingen door partijen enerzijds en het voorleggen aan de rechterlijke besluitvorming anderzijds. De weg van de bemiddeling en de minnelijke schikking blijkt echter geen lineair verloop te kennen, maar volgt veeleer een grillig patroon, dat vaak dicht bij deze andere wegen aanleunt, en ze zelfs geregeld kruist. Dat doet ons besluiten dat de derde weg niet zozeer verwijst naar een onafhankelijk en apart circuit van geschillenregeling, maar veeleer naar een mentale richting die aan de basis ligt van een nieuwe cultuur of een nieuw paradigma om juridische conflicten aan te pakken. In deze nieuwe cultuur staat een andere vraag centraal, namelijk op welke wijze in een democratische rechtsstaat een evenwicht kan worden totstandgebracht tussen twee belangrijke waarden, enerzijds de effectiviteit en efficiëntie inzake conflictregeling, en anderzijds de adequate rechtsbescherming en legitimiteit voor de partijen en voor de samenleving in haar geheel.

Een nieuwe mentaliteit totstandbrengen is uiteraard een werk van lange adem en vraagt de inzet van verschillende partners, met name de beleidsverantwoordelijken van het recht (Minister, administratie), de actoren van de rechts-

¹⁶ O.m.: M.-Cl. FOBLETS, B. HUBEAU en S. PARMENTIER (red.), *Migranten kleuren het recht in. Over de bijdrage van vreemdelingen tot het recht*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1997.

¹⁷ O.m.: K. DOBBELAERE, M. ELCHARDUS, J. KERKHOFS en L. VOYE, in samenwerking met de Koning Boudewijnstichting, *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*, Tielt, Lannoo, 2000.

¹⁸ O.m.: V. GESSNER en A.C. BUDAK (red.), *Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalization of Law*, Onati International Series in Law and Society nr. 5, Aldershot, Dartmouth, 1998.

¹⁹ I. KAUL, I. GRUNBERG & M. STERN (red.), *Global Public Goods. International Cooperation in the 21st Century*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

²⁰ Meer algemeen, zie het monumentale werk van de Spaanse socioloog M. CASTELLS, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, 3 vol., vol. 1: *The Rise of the Network Society* (1996), Oxford, Blackwell.

bedeling (justitie en parajustitie), en de gespecialiseerde instellingen voor conflictregeling uit de privé-sector. Een innovatie van deze aard en deze omvang heeft evenwel slechts kans op slagen indien de kiemen ervan geplant worden tijdens de opleiding van professionelen, zowel de juridische opleiding als die in andere wetenschappen. Hiermee wordt een belangrijke verantwoordelijkheid gelegd bij de instellingen voor hoger onderwijs, en met name bij de academische instellingen. Naar onze mening zien zij zich de komende jaren geplaagd voor een uitdaging van formaat, namelijk om een niet-litigieuze benadering van juridische conflicten te ontwikkelen, vertrekkend vanuit het klassieke juridische paradigma, maar zich openstellend voor de talrijke inzichten en methodes uit andere disciplines.

WAAR NAARTOE MET MEDIATIE?

Conclusies door Hans van Houtte, K.U.Leuven

Bij de keuze van het onderwerp van deze studiedag zijn we uitgegaan van twee gegevens.

1. Allereerst was het niet onze bedoeling om de omvangrijke discussie over ADR die in Amerika en elders hoog oploopt, hier in Vlaanderen over te doen. Ik denk dat de zaak van mediatie en minnelijke schikking beter is gediend wanneer men zo weinig mogelijk refereert naar Amerika met zijn typische toestanden.

Door ellenlange procedures en onberekenbare jury's, waardoor het vonnis een loterij wordt (maar dan voor een supertranche van miljoenen dollars), neemt men in de VS het zekere van een minnelijke regeling boven het onzekere van een vonnis. Zo erg is het in België gelukkig nog niet gesteld. Mediatie is geen gedwongen wegluchten van de rechtspraak.

Evenmin mag een vergelijking met de Amerikaanse ADR ertoe leiden dat mediatie tot een nieuwe procesvorm verglijdt, met zijn formalisme, procedureregels, handleidingen en standaardtechnieken, zoals dit in de V.S aan het gebeuren is. Mediatie moet spontaan en flexibel blijven. Om die reden lijkt het mij geen goed idee dat het wetsvoorstel Fournaux (*Parl. St.*, Kamer 1999-2000, nr. 647) de vrijwillige bemiddeling in detail regelt. Ik kan begrijpen dat, bij een gerechtelijke mediatie in familiezaken of andere aangelegenheden, de rechter enige garanties vraagt van de mediator die hij aanstelt, maar de buitengerechtelijke mediatie die steunt op de wil en de goodwill van partijen moet m.i. zo weinig mogelijk worden gereguleerd.

2. Een tweede gegeven betreft de plaats van de mediatie t.o.v. de rechterlijke beslissing. In zijn zeer interessante bijdrage tot de discussie van de sessie procesrecht pleit J. Laenens tegen de privatisering van de bemiddeling en stelt hij dat de bemiddeling zou moeten geschieden door een «rechter-bemiddelaar». Laenens wil aldus vermijden dat de rechtbank verwordt tot een tweederangsjustitie (*R.W.*, 2000-2001, 406).

Ik ben het met zijn opvattingen niet eens. Mediatie kan de rechtspraak niet vervangen. Zij is in essentie vrijblijvend. De mediator is slechts een vroedvrouw die een eventueel voorstel tot akkoord tussen partijen helpt ter wereld brengen. Uiteindelijk zijn het evenwel de partijen die volledig vrij moeten kunnen beslissen of zij een akkoord sluiten. Hierbij behouden zij op elk moment van het mediatie-proces de mogelijkheid om naar de rechtbank te stappen. De rechter

blijft het vangnet. Trouwens, gedurende de hele mediatie leveren de parameters van het recht de contouren van een eventuele oplossing. Het is m.i. dus verkeerd om de mediatie te zien als een concurrent van de rechtbank en het recht. Eerder is het een hulpmiddel van de rechtbank dat het mogelijk maakt gevallen die minnelijk kunnen worden geregeld, uit de rechtbank te houden, zodat de rechters zich kunnen inzetten voor de zaken waarvoor hun tussenkomst essentieel is. Het is dus niet de rechtbank die subsidiair staat t.o.v. de mediatie, maar de mediatie die complementair is t.o.v. de rechtbank.

3. In feite zijn er twee hoofdwegen om een geschil te beslechten: de rechterlijke weg en het minnelijke akkoord. Wie te veel opstoppen vreest op de weg naar het rechterlijk vonnis of liever zijwegen neemt die aan zijn specifieke interesses beantwoorden, kan de zijweg van de arbitrage nemen, om ten slotte, zoals bij een «bison futé», ter bestemming aan te komen en een arbitraal vonnis te krijgen, dat trouwens nog altijd door de rechtbank kan worden nagekeken.

In dezelfde zin kan, wie moeilijkheden vreest op weg naar het minnelijk akkoord, of het wil bereiken op een aangename en snellere manier, een beroep doen op de «bison futé» van de mediatie.

4. Mediatie kan in België succes hebben wanneer het kan steunen op wat ik de drie «M-pijlers» noem: Mentaliteit, Methode en Mogelijkheden.

a) Allereerst de mentaliteit. Mediatie veronderstelt een mentaliteitswijziging.

Een geschil moet niet zozeer gezien worden als een «Kampf ums Recht», maar als een botsen van tegengestelde belangen, waarbij men een win/win-oplossing nastreeft, waar beide tegenspelers zo goed mogelijk bij varen.

Ook de advocaten moeten minder kempgaan en meer verzoener zijn; zij moeten het minder «goed kunnen zeggen» en beter kunnen luisteren. Hun taak bestaat niet zozeer in het uitwerken van agressieve juridische spijttechnologie, die af en toe afknapt, maar in de «social engineering», nl. de zorg voor het maatschappelijk weefsel.

b) De tweede «M»: Methode. Mediatie veronderstelt ook een methode.

Uiteraard zingt elke mediator zoals hij gebekt is, maar een goede mediatie-techniek is onontbeerlijk; ikzelf, zoals velen hier, heb enkele mediatie-opleidingen gevolgd. Trouwens een heel leuke een leerzame ervaring. Wat ik daarbij heb opgestoken, is dat vraagtechnieken, luistertechnieken, discussietechnieken, vergadertechnieken, de «caucus» waarbij men met elke partij afzonderlijk spreekt, essentieel zijn voor een geslaagde mediatie.

Een mediatie-opleiding, die verscheidene dagen in beslag neemt, is nogal prijzig. Voor een stuk is dit onvermijdelijk, aangezien zij meestal een hotelverblijf onderstelt om voldoende continu door de mediatie-filosofie doordrongen te worden. Ook vereist een degelijke opleiding een intensieve persoonlijke begeleiding. Misschien kunnen in de toekomst, wanneer mediatie nog populairder is geworden, goedkopere leerprogramma's worden opgezet die toch niets aan kwaliteit inboeten.

Bij de mediatie-methode horen ook mediatie-instellingen. Het ontluiken van de talrijke mediatie-instellingen in België, duidt erop dat verscheidene milieus zich ervan bewust zijn dat mediatie moet worden bevorderd en hieraan iets willen doen. Misschien is het jammer dat de krachten terzake niet werden gebundeld. Vele van deze instellingen moeten hun sporen trouwens nog verdienen.

c) Ten slotte de derde M-pijler: de Mogelijkheden.

Welke mogelijkheden voor mediatie en minnelijke schikking bestaan er en dienen er te bestaan in het Belgische recht? Het is vanuit deze invalshoek dat het congres de mediatie heeft benaderd.

In de sectie «Familierecht» vond prof. Casman het wetsontwerp inzake gezinsbemiddeling een stap in de goede richting maar betreurt zij dat deze bemiddeling beperkt is tot een scheidingscontext. Zij pleit ervoor om deze bemiddeling uit te breiden tot de andere gezinsconflicten en om de kwaliteit van de bemiddeling beter te bewaken; voor haar is het noodzakelijk dat de partijen hun zeg krijgen in de selectie van hun mediator en dat ook niet-advocaten en notarissen als mediator in familiezaken kunnen optreden.

In de sectie «Fiscaal Recht» tonen advocaten Tournicourt en Jaecques hoe de fiscus met mondesmaat de schikking aanvaardt, maar dan enkel voor de «uitvoeringsmodaliteiten». Aan de toepassing van de fiscale regelen mag niet worden getornd door een minnelijke schikking. Zou een ruimere schikkingsmogelijkheid sociaal-maatschappelijk niet aangewezen zijn?

Voor de sectie «Handelsrecht» stelt collega Straetmans dat de mediatie van consumentengeschillen in België verder staat dan velen denken. De Geschillencommissie Reizen, de Verzoeningscommissie Tweedehandswagens en de ombudsdiensten van o.m. de Post, de NMBS en Belgacom illustreeren dit. Vergeleken met het buitenland kan er echter nog veel gebeuren. In Frankrijk is de «conciliateur de consommation» incontournable geworden. In Nederland bestaat een pilootproject waarbij rechtbanken consumentengeschillen kunnen doorverwijzen naar een mediator – factuur betaald door het ministerie van Justitie. In Engeland is er de interessante regel dat partijen alvorens een geschil door de rechter te laten beslechten, in een enveloppe hun beste voorstel van minnelijke regeling moeten steken. Eenmaal dat het vonnis is geveld, betaalt de partij die het verst afstand van het bedrag dat door de rechter is toegekend, de aanzienlijke gerechtskosten.

De lege ferenda pleit Straetmans er o.m. voor dat consument en bedrijf die het geschil ter beslechting aan een commissie voorleggen, naar Nederlands model een nakomingsgarantie stellen om de eerbiediging van de beslissing te verzekeren.

Over de voorstellen van prof. Laenens voor de sectie procedurerecht heb ik het al gehad. Ook hij ziet een belangrijk rol weggelegd voor de vrederechter. Voor Laenens zouden minnelijke regelingen ook bevorderd worden wanneer de rechter – naar Nederlands model – vaker de persoonlijke verschijning van partijen zou bevelen.

Voor het Publiekrecht beschrijft ombudsman Hubeau hoe ombudsdiensten en andere instanties meer en meer geschillen met de administratie opvangen en trachten op te lossen, niet alleen om de wrevel bij de burger weg te nemen,

maar ook om de werking van de diensten te verbeteren. Voor hem is het noodzakelijk dat een algemeen kader voor de publiekrechtelijke bemiddeling wordt uitgewerkt en ook wetenschappelijk wordt uitgebouwd. Ook dient het publiek nog meer te worden geïnformeerd over het bestaan van ombudsdiensten. Idealiter zou deze bemiddeling de rechtsprocedure moeten schorsen zodat de bemiddeling een werkelijk alternatief wordt voor de rechtbank.

Inzake «Strafrecht» onderzochten prof. De Ruyver en zijn medewerker Van Impe de werking van de strafbemiddeling waarbij slachtoffer en dader tot een akkoord komen over de vergoeding van de schade. Vaak wordt een dergelijk akkoord belet, omdat een schikking de erkenning van fout betekent en anderzijds omdat vele rechters bij een eerste misdrijf slechts een voorwaardelijke straf uitspreken, zodat er geen motief is om schikking aan te nemen. Ook bleek strafbemiddeling niet efficiënt bij drugs misdrijven of had men bezwaar tegen een te grote machtsoverdracht aan het openbaar ministerie. Het is uitkijken hoe de vernieuwde regeling, die sedert mei 1999 van kracht is, in de praktijk uitdraait.

Mediatie is in beweging in België. Deze studiemiddag bood de gelegenheid om de inventaris op te maken. Veel moet er echter nog gebeuren.

Advocaten, rechters, professoren, bedrijfsjuristen, beleids mensen, allemaal kunnen wij bijdragen om de maatschappij van morgen minder litigieus en meer verzoenend te maken.

VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST VAN DE VLAAMSE JURISTENVERENIGING

Slotrede door prof. dr. Jean Laenens, voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging

Het verleden

Op 14 oktober 1885 – net 115 jaar geleden – werd te Gent de Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden opgericht.

In 1964 werd deze omgedoopt tot Vlaamse Juristenvereniging.

Piëteitsvol gedenken wij vandaag een van de pioniers van onze vereniging, mr. Jaak Van Waeg, die op 11 november 2000 te Brussel overleed. Hij was een onvolprezen bestuurslid die jarenlang inzake de taaltoestanden in zijn stad een stuwende kracht was.

Art. 1 van de statuten van de Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden luidde als volgt: «De Bond der Vlaamsche Rechtsgeleerden heeft voor doel de handhaving van de landtaal voor de rechtbanken van Vlaamsch-België, en wel namelijk de stipte uitvoering en de vollediging der wet van 17 augustus 1873 over het gebruik van het Nederlandsch in strafzaken».

De bekendmaking van de oprichting van de Bond wierp onmiddellijk vruchten af. Hier te Leuven werd onder de rechtsstudenten een Vlaamsch Rechtsgenootschap in het leven geroepen. «De Vlaamsche rechtstaal aanleeren, ons Vlaamsche volk recht doen wedervaren op rechterlijk gebied», dit was het tweevoudig doel.²¹

²¹ H. VAN GOETHEM, «De Bond der Vlaamse Rechtsgeleerden», in *100 jaar Vlaams Rechtsleven 1885-1985*, 1985, 47.

Op 15 juni 1935 – nu 65 jaar geleden – werd de wet op het gebruik van talen in gerechtszaken uitgevaardigd. Deze wet kwam tot stand mede dankzij de taaie en volgehouden strijd van de Bond der Vlaamsche rechtsgeleerden voor de ver-vlaamsing van het gerecht. Zij organiseerde talrijke volks-vergaderingen in verschillende Vlaamse steden en nam de leiding van het krachtdadig verzet tegen een reeks anti-Vlaamse amendementen.²²

De geschiedenis van de Vlaamse Juristenvereniging is ongetwijfeld de geschiedenis van de vernederlandsing van het gerecht in Vlaanderen.²³

HET HEDEN

Mijn illustere voorgangers, mr. René Victor en prof. Marcel Storme, zouden allicht met een grootse feestzitting en een groot banket – zoals in 1935 bij de eindstemming in het parlement – de verjaardag van deze belangrijke Vlaamse verwezenlijking willen herdenken.

Het huidige bestuur van de Vlaamse Juristenvereniging opteerde voor een misschien minder bourgondische, maar evenzeer piëteitsvolle herdenking van al wie in het verleden onverdroten het beste van zichzelf hebben gegeven voor de vernederlandsing van recht en gerecht in Vlaanderen. Zij wenst actief mee te werken aan de oprichting van een Centrum voor wetgeving, regulering en jurisprudentie, dat de (taal)wetgeving als wetenschappelijk focuspunt zal hebben.

Op het eerste gezicht behoort de taalstrijd in gerechtszaken tot het verleden. Waakzaamheid blijft echter geboden. Het huidige bestuur van de Vlaamse Juristenvereniging wil consequent blijven ijveren voor de optimale realisatie van haar oorspronkelijke doelstellingen.

De Vlaamse Juristenvereniging blijft bijgevolg zeer alert op de bres staan voor de taalwet in gerechtszaken. Zij wil zich met klem verzetten tegen elke ondoordachte en Vlaamsonvriendelijke wijziging ervan.

In een memorandum heeft de Vlaamse Juristenvereniging op 29 juni 1999 de federale formateur met aandrang verzocht niet onnodig aan de Taalwet in Gerechtszaken te raken. Een onomkeerbare verzwakking van de thans voor de Brusselse rechtbanken geldende taaleisen is en blijft voor de Vlaamse Juristenvereniging onaanvaardbaar. Brusselse magistraten moeten Nederlands kennen, wat niet eens tweetaligheid veronderstelt. Voor al wie tot de Belgische magistratuur wil toetreden, kan dit kennisniveau van de andere taal redelijkerwijs vereist worden.

Daarom blijft de Vlaamse Juristenvereniging met klem protesteren tegen de geplande drastische verhoging van het aantal toegevoegde magistraten in het rechtsgebied Brussel. Deze maatregel moet het mogelijk maken om de kritische situatie met betrekking tot de achterstand bij het parket en de rechtbank van eerste aanleg te Brussel snel te verhelpen. Tegen deze – zogenaamde tijdelijke – maatregel blijft de Vlaamse Juristenvereniging gekant. De taalwetgeving in gerechtszaken wordt met deze maatregel manifest ontdoken en nagenoeg onomkeerbaar verzwakt.

Ter gelegenheid van een constructief gesprek op 29 december 1999 met minister van Justitie Marc Verwilghen –

²² R. VICTOR, *Een eeuw Vlaamsch rechtsleven*, 1935, 124-125.

²³ M. STORME, «De Vlaamse Juristenvereniging herdenken en herdenken. Ten geleide», *100 jaar Vlaams Rechtsleven 1885-1985*, 1.

wiens afwezigheid wij vandaag ten stelligste betreuren – heeft de VJV-delegatie gemeend nog te moeten wijzen op een ander acuut taalprobleem.

Het lijkt wenselijk dat de thans te Brussel in eerste aanleg geldende regel dat magistraten slechts zitting mogen houden in de taal van hun diploma uitgebreid wordt tot alle zogenaamd tweetalige rechtscollèges, de hoven en in het bijzonder het Hof van Cassatie. Met andere woorden, de Vlaamse Juristenvereniging is van oordeel dat taalgemengde kamers in deze hoven uit den boze zijn.

Mijnheer de Eerste Voorzitter van het Hof van Cassatie die ik hier graag begroet en van harte dank voor zijn aanwezigheid,

Uit statisch cijfermateriaal blijkt overduidelijk dat bij het Hof van Cassatie meer Nederlandstalige dan Franstalige zaken aanhangig zijn. Gelet op de paritaire taalsamenstelling van dit Hof, ontstond een aanzienlijk onevenwicht in de werklast. Als voorlopige oplossing is beslist dat een beperkt aantal Franstalige magistraten die vlot Nederlands spreken, ook in de Nederlandstalige zaken zouden zitting hebben.²⁴ Wij hebben alle begrip voor de moeilijkheden waarmede u als korpschef van ons hoogste Hof geconfronteerd wordt. De vraag rijst echter of aldus de Nederlandstalige rechtzoekende niet op een ongelijke wijze zijn zaak behandeld ziet. Wordt mijn zaak wél behandeld, zoals het E.V.R.M. het voorschrijft?²⁵ Is het trouwens niet opmerkelijk dat de minister van Justitie naar aanleiding van een parlementaire vraag weigerde inlichtingen te verschaffen omtrent het aantal Franstalige magistraten die met het oog op het wegwerken van de achterstand, zitting hebben in Nederlandstalige zaken.²⁶

De Vlaamse Juristenvereniging herhaalt vandaag haar verzoek om de taalkaders in het Hof van Cassatie aan te passen aan de effectieve werklast. Dit betekent concreet dat minstens 60% van alle ambten aldaar moet worden toegewezen aan magistraten met een Nederlandstalig diploma.

De Vlaamse Juristenvereniging vraagt trouwens dat de werklast in het algemeen op een objectieve wijze wordt doorgelicht door middel van een externe audit om nadien de kaders per rechtscollège aan de resultaten ervan aan te passen.

Mevrouw de Voorzitter van de Nederlandse Juristenvereniging, die traditiegetrouw aanvaard heeft vandaag in ons midden te vertoeven, waarvoor onze welgemeende dank,

Onze Vereniging heeft de ambitie om te blijven strijden voor het behoud van het Nederlands als rechtstaal,²⁷ niet alleen in Vlaanderen, maar ook in Nederland en, in het algemeen, in de Europese Unie. Reeds in 1892 deed prof. Julius Obrie een oproep naar de uitstekende juristen in het Noorden en de Nederlandse Juristenvereniging in het bijzonder, om samen te ijveren voor de bevordering van het gebruik van het Nederlands bij de rechtspleging.²⁸ Ik herhaal vandaag deze oproep met des te meer klem, omdat het Nederlands als rechtstaal blijkbaar heeft afgedaan bij onze

²⁴ *Verslag van het Hof van Cassatie*, 1999, 263-265 en 2000, 355.

²⁵ Zie F. DE PAUW, «Het taalgebruik in gerechtszaken. Een brandend vraagstuk», *AdVocare*, 1999-2000, (63), 65, nr. 2.5

²⁶ Parlementaire vraag nr.0185 van 22 maart 2000 (G. BOURGEOIS).

²⁷ F. DE POTTER, *Le Néerlandais est-il une langue juridique?*, Gand, 1897.

noorderburen. Aldaar blijkt het acceptabel dat partijen procederen in een vreemde taal.²⁹ Het lijkt mij hoogstnodig dat de Vlaamse juristen zich nu grondig bezinnen over deze gang van zaken in Nederland. De evolutie bij onze taalgenoten baart ons zorgen, zeker op een ogenblik dat het behoud van het Nederlands als officiële taal in de Europese Unie ernstig in het gedrang komt.

De toekomst

De Vlaamse Juristenvereniging is meer dan louter een drijvende lobby inzake taalwetgeving. Zij wil een luis zijn in de pels van wie ons bestuurt. Zij is een vereniging die de macht wantrouwt.³⁰

De Vlaamse Juristenvereniging wil haar maatschappelijke verantwoordelijkheid opnemen. Zij is de waakhond van onze rechtsstaat. Zij wenst duidelijke standpunten in te nemen, die kritisch en opbouwend zijn. Zij blijft steeds waakzaam en alert. Zij wil, over alle politieke en ideologische vezuilingen heen, mee de kwaliteit van de rechtsbeoefening en de rechtsbedeling in Vlaanderen, in België, ja zelf in de Europese Unie optimaliseren. Het bestuur van onze vereniging heeft beslist actief deel te nemen aan de eerste Europese Juristendag in Nürnberg op 13 tot 15 september 2001. De Europese juristenverenigingen willen tezamen elke vorm van «on-rechtsstaat» in Europa in de komende eeuw bestrijden. Graag begroet ik hier prof. Wolfgang Schön, bestuurslid van de *Deutscher Juristentag* die samen met de *Österreichischer Juristentag* en de *Schweizerischer Juristenverein* het initiatief nam.

Inzake justitiebeleid maakt de Vlaamse Juristenvereniging zich op dit ogenblik ernstig zorgen. Zij vraagt een klare taal van de beleidsverantwoordelijken. Zij eist een duidelijk antwoord op de vraag wanneer eindelijk de beloofde justitiehervorming afgewerkt zal zijn en het nieuwe «Huis van vertrouwen» – minstens voorlopig – kan worden opgeleverd. Er zijn blijkbaar geen zekerheden meer inzake de inwerkingtreding van wetten. Over de verticale integratie van het openbaar ministerie tast eenieder nog volledig in het duister. De nieuwe tuchtwet voor de magistraten moet in werking treden op 1 januari 2001. Werd reeds het nodige gedaan voor de installatie van de Nationale Tuchtraad? Of willen onze politici te elfder ure – zoals inzake de hervorming van de gerechtelijke kantons³¹ – de inwerkingtreding uitstellen?

Mevrouw K. Kloeck,

Al hebben wij inzake justitiebeleid heel wat zorgen, toch kijken wij hoopvol uit naar de werkzaamheden van de Hoge Raad voor de Justitie die U hier als bureaulid en voorzitter

van de Verenigde Advies- en Onderzoekscommissie vertegenwoordigt. We zijn zeer verheugd dat het Bureau van deze gloednieuwe instelling het nuttig achtte op ons congres aanwezig te zijn. In deze Hoge Raad stellen ook wij hoge verwachtingen. Hopelijk kan de Hoge Raad het vertrouwen van de burgers in justitie herstellen. Wel kan betreurd worden dat nog vele vacatures in de rechterlijke orde, opengevallen vóór 2 augustus 2000, zullen worden opgevuld zonder tussenkomst van de Hoge Raad voor de Justitie. Een wetswijziging is hier nodig.

Het huidige bestuur van de Vlaamse Juristenvereniging wil vooral de maatschappelijke discussie over het beleid in het algemeen aanzwengelen. Het blijft onze wens een ware debatacultuur te ontwikkelen in Vlaanderen, waarbij juristen actief en creatief, beleidsgericht deelnemen aan het maatschappelijk gebeuren.

Met de Juristenkrant hebben wij – met de medewerking van een aantal bestuursleden – de ambitie iedere jurist in Vlaanderen en Brussel op een frisse en aangename wijze aan te spreken en te betrekken bij de bredere juridisch-maatschappelijke actualiteit.

Met onze jaarlijkse Vlaamse Staatsrechtconferentie – binnenkort op 8 december 2000 in het Europees Parlement te Brussel over een zeer actueel thema: «Een toekomst voor de gemeente» – willen wij eens te meer eigentijdse klemtonen leggen en verder werk maken van de ontwikkeling van een ware debatacultuur in Vlaanderen.

Met onze tweejaarlijkse jaarvergaderingen willen wij de actuele rol en de eigentijdse taak van de jurist in de kijker plaatsen: in Ieper kwam in 1999 communicatie en recht in de 21^e eeuw aan bod, in Brussel zal in mei 2001 de interdisciplinaire conflictanalyse ter sprake komen.

Aan de vooravond van de 21^e eeuw wil ik melden dat de Vlaamse Juristenvereniging een overlegronde gaat organiseren met de federale en Vlaamse parlementsleden om over het wetgevingsbeleid uitvoerig van gedachten te wisselen. Alle Vlaamse juristen zullen hierbij betrokken worden: wij dromen hardop van een Vlaams Juristenparlement.

In de Vlaamse rechtsfaculteiten willen we met de andere studenten debatteren over actuele maatschappelijke problemen en hen aldus de debatacultuur eigen maken.

Wie met het bestuur of met andere Vlaamse juristen wil debatteren, zal zulks weldra kunnen via het internet; de VJV start zeer binnenkort met een eigen pagina op het net.

Graag lanceer ik nu reeds een eerste debatonderwerp: terwijl op 11 juli in Vlaanderen nagenoeg alle werknemers en ambtenaren vrijaf krijgen ter gelegenheid van de Vlaamse feestdag, blijven onze gerechtsgebouwen in Vlaanderen open en worden er zelfs vakantiezittingen gehouden. Is deze toestand nog verder houdbaar?

VERSLAGEN

VERSLAG SECTIE A: FAMILIERECHT

Het wetsontwerp betreffende gezinsbemiddeling dat in mei 2000 door de Kamer van volksvertegenwoordigers werd goedgekeurd, doorstond inmiddels ook de vuurproef in de Senaatscommissie voor Justitie. Het debat op het 39ste Wetenschappelijk Congres georganiseerd door de Vlaamse Juristenvereniging over mediatie en minnelijke schikking

²⁸ J. OBRIE, «Over een nauwere aansluiting tussen Noord en Zuid op het gebied van taal en recht», in R. VICTOR, *De Nederlandse rechtstaal en andere opstellen van Prof. Mr. Julius Obrie*, 1966, 250-254.

²⁹ G.G. VAN ERP TAALMAN KIP-NIEWENKAMP, *N.J.B.* 2000, 1329-1333.

³⁰ M. STORME, *a.w.*, 5.

³¹ De inwerkingtreding van de wet van 25 maart 1999 (*B.S.* 22 mei 1999) was bepaald op 1 september 2000 (*K.B.* 13 mei 1999, *B.S.* 22 mei 1999). Bij wet van 12 augustus 2000 (*B.S.* 22 augustus 2000) werd deze echter uitgesteld tot 1 september 2001.

concentreerde zich dan ook rond de op stapel staande wet en haar mogelijke knelpunten.

Op basis van haar eerder in het *Rechtskundig Weekblad* gepubliceerde bijdrage (*R.W.*, 2000-2001, 363-370), stelde rapporteur Casman in een algemene inleiding dat het wetsontwerp een oplossing tracht te bieden voor bepaalde gezinsgeschillen. Kernidee is dat de partijen zelf op zoek gaan naar een oplossing en vervolgens zelf tot een overeenkomst komen. Bij dit proces worden ze begeleid, niet geleid, door een bemiddelaar die hoogstens een lijst van mogelijke oplossingen met hen overloopt.

Hoewel dergelijke geschillenregeling reeds lang bestaat bij gezinsgeschillen, bestaat er onzekerheid bij rechters of ze zich, door bemiddeling toe te laten, schuldig maken aan rechtsweigering of delegatie van rechtsbevoegdheid. De bestaande regeling voor een deskundigenonderzoek noch de techniek van voorlopige maatregelen bieden voldoening, zodat een wettelijke regeling aangewezen blijkt. Deze beantwoordt bovendien aan een Aanbeveling van de Raad van Europa van 5 februari 1998.

Toch formuleerde Casman eveneens een drietal bedenkingen bij de nieuwe regeling.

Allereerst worden de gezinsgeschillen limitatief opgesomd, wat zij onbegrijpelijk vindt, daar hierdoor een heel aantal vorderingen over het hoofd wordt gezien, dan wel manifest wordt uitgesloten.

Vervolgens handelt het ontwerp uitsluitend over de proceduregebonden bemiddeling; men is genoodzaakt eerst een procedure te starten voor de rechter, die dan vervolgens verwijst naar een bemiddelaar en na de bemiddeling akte geeft aan de overeenkomst. Een interessante vraag is, of niet eerst een spontane bemiddeling mogelijk is waarna de eventuele overeenkomst voor de rechter wordt gebracht voor bekrachtiging. Een nog verdergaande stelling houdt in dat niet de rechter maar de notaris in bepaalde gevallen (vb. als er geen kinderen zijn) de aangewezen instantie is om een dergelijke akte te bekrachtigen. In deze hypothese komt de rechter helemaal niet meer aan het bemiddelingsproces te pas. In hoeverre beide alternatieve oplossingen aangenomen zullen worden, is vooralsnog onzeker.

Een laatste opmerking betreft de persoon van de bemiddelaar. In het wetsontwerp worden drie categorieën vermeld, namelijk speciaal opgeleide advocaten en notarissen en andere erkende natuurlijke personen. Casman legde er de nadruk op dat een professionele opleiding essentieel is en dat relevante criteria dienen te worden vastgelegd. Bemiddelaars uit de welzijnssector, met psychologische of psycho-therapeutische achtergrond, worden naar haar mening miskend en verdienen verdere aandacht.

Een bemiddelaar kan zijn/haar opdracht weigeren; partijen kunnen echter niet de aangeduide bemiddelaar verwerpen. Hun enige mogelijkheid is een wraking naar analogie met rechters en deskundigen. Casman bracht hiertegen in dat de relatie tussen partijen en bemiddelaar van een andere aard is; een vertrouwensrelatie is hier essentieel, en deze moet mogelijk zijn, zonder al te veel verantwoording te moeten afleggen.

Hieruit vloeit ook voort dat bemiddelaars eigen deontologische regelen moeten hebben wanneer de deontologie van advocaten en notarissen ontoereikend is. Casman duidde dit aan met zgn. meerzijdige partijdigheid of wisselende betrokkenheid: wat is al dan niet vertrouwelijk ten aanzien van de tegenpartij en wat mag/moet de bemiddelaar achteraf

meedelen aan de rechter. Ten slotte stelde Casman dat de vergoeding van de bemiddelaar steeds door beide partijen betaald dient te worden, om te vermijden dat de bemiddelaar van partijdigheid beticht kan worden.

Respondent Brouwers belichtte twee aspecten.

Allereerst bestreed hij het onderscheid tussen de notaris-bemiddelaar, als zijnde een bemiddelaar «van nature uit», gewend aan het onpartijdig en objectief verstrekken van advies, en anderzijds de advocaat-bemiddelaar, als zijnde een belangenbehartiger, ongeduldiger en gewend partij te trekken. Een jurist zal vanuit een kennis van het familierecht sneller zicht krijgen op de zaak, deze zonder veel oog voor emoties rationaliseren en zelf een kritische oplossing zoeken. Dit is echter niet eigen aan een bepaalde beroepsgroep, maar is inherent aan de juridische opleiding. Brouwers meende daartegen dat wel een zinvol onderscheid gemaakt kan worden met respectievelijk de welzijnssector en de niet-familiale sector, waarin dezelfde technieken een andere invulling krijgen.

Ten tweede leken de specifieke juridische kennis en de deontologie hem een pluspunt te zijn, terwijl Casman naar zijn mening te veel de nadruk legde op het bemiddelingsproces eerder dan op het inhoudelijke. Partijen zullen in het begin, als het rationele en emotionele aspect nog een grote rol speelt, eerder opteren voor een bemiddelaar uit de welzijnszorg en naar het einde toe, als zakelijke en juridische aspecten meer op de voorgrond treden, voor een jurist. Een reactie hierop is wel dat de specificiteit van de bemiddeling op die manier te veel verwatert; bemiddeling is niet meer nodig eenmaal dat de emoties zijn weggeëbd. Een loutere «balkonfunctie» voor de bemiddelaar leek Brouwers te theoretisch; na het opbouwen van de vertrouwensrelatie moet de bemiddelaar zijn verantwoordelijkheid opnemen, en inzet en inlevering niet achterwege laten. Juristen hebben een andere benadering dan de sociale sector, en hoewel zij voor hun bemiddelingsopleiding een beroep moeten doen op de sociale en niet-familiale sector, dienen zij die eigenheid niet te verliezen.

Uit de daaropvolgende discussie verdienen twee items bijzondere aandacht.

Allereerst is er het pijnpunt van de bekrachtiging van overeenkomsten door de rechter. Hoewel de meerderheid van de rechters hier positief tegenover staat, bestaat er toch een consensus dat een uitdrukkelijke bepaling in de wet aanbeveling verdient.

Ten tweede werd de nadruk gelegd op een multidisciplinaire benadering. Alle aspecten moeten vanuit verschillende disciplines volwaardig benaderd kunnen worden, eventueel door middel van een co-bemiddeling met twee bemiddelaars van verschillende achtergrond. De tweedelig emotioneel/juridisch kan geen stand houden, zoniet krijgt men een juridische oplossing, maar geen oplossing van het achterliggende probleem.

Tot slot kan gesteld worden dat zowel rechters als advocaten een belangrijke rol te spelen hebben. De vrederechter is vaak al een bemiddelaar, maar heeft niet steeds de tijd en de mogelijkheden. Hem wacht de belangrijke taak om mensen warm te maken voor dit alternatief. Naarmate de opleidingen veralgemeend worden, staan ook steeds minder advocaten negatief tegenover deze nieuwe sector. Ook in hun handen ligt immers een groot deel van het succes van bemiddeling.

R. Torfs
Assistente K.U.Leuven

Verslag sectie B: Fiscaal recht

Mr. Tournicourt gaf een uiteenzetting over de toepassing van de minnelijke regelingen inzake fiscale geschillen, en Mr. Van Heeswijck deed als respondent de nabespreking ervan.

(Voor de samenvatting van de uiteenzetting wordt verwezen naar de tekst R. Tournicourt en D. Jacques in *R.W.*, 2000-2201, 371-379).

De volgende kernpunten kwamen in de bespreking aan bod:

1. Allereerst werd opgemerkt dat de «bemiddeling» *sensu stricto* in fiscale zaken uitgesloten is. Het openbare orde-karakter van de fiscale wetgeving belet dat over de toepassing van de fiscale wet als zodanig in individuele dossiers getransigeerd kan worden.

De administratie mag zelfs door middel van algemene richtlijnen geen afwijking toestaan op de fiscale wetten.

De respondent merkt op dat het openbare orde-karakter tot gevolg had dat de rechterlijke macht zich vaak verzette tegen de tussen partijen gesloten akkoorden.

Volgens een recente tendens in de rechtspraak vereist het vertrouwensbeginsel echter dat, indien de administratie een «onwettig» individueel of collectief akkoord gesloten heeft, hierop niet retro-actief teruggekomen kan worden.

Over de feitelijke gegevens, die de grondslag van de belastingen bepalen, kunnen principieel steeds fiscale akkoorden gesloten worden.

2. Inzake directe belastingen bestaat er geen specifieke wettelijke regeling voor de spontane correctie van de aangifte, die gebeurt door de belastingplichtige zelf, los van enige fiscale controle.

De rechtsonzekerheid die hieruit voortvloeit voor de belastingplichtige, zowel betreffende een eventueel te incasseren belastingverhoging als aangaande een mogelijk op te lopen fiscale boete, is betreurenswaardig.

In het B.T.W.-wetboek en in het Wetboek registratie-, hypotheek- en griffierechten is er daarentegen wel een regeling voorzien voor de spontane regularisatie door de belastingplichtige zelf vóór enige reclamatie van de administratie. In dit geval kan de belastingplichtige een volledige kwijtschelding van de geldboete genieten.

3. Enkel de administratie van douane en accijnzen kan een fiscaal akkoord sluiten met de belastingplichtige, dat meteen ook een verval van de strafvordering garandeert. De andere fiscale administraties, die het uitoefenen van de strafvordering moeten overlaten aan het openbaar ministerie, hebben over het verval van de strafvordering geen onderhandelingsbevoegdheid, wat nochtans wenselijk zou zijn.

Hilde Van Gorp

Verslag sectie C: Handelsrecht

Zoals reeds aangegeven in het preadvies van prof. Straetmans, spitste de discussie in de sectievergadering «handelsrecht» zich toe op de relatie verkoper – consument. (Als consument moet worden begrepen, iemand die handelt buiten zijn/haar beroep of bedrijf om.) De rapporteur zette in met een korte uiteenzetting van de krachtlijnen van zijn preadvies. Volgens hem beantwoorden mediatie en minnelijke schikking aan een behoefte van de consument, die niet de financiële draagkracht heeft om zich te engageren in (vaak dure) arbitrageprocedures. Ook vanuit het oogpunt

van de verkoper kan alternatieve geschillenbeslechting voordelen opleveren, zoals fidelisering van het clientele.

Het uitgangspunt daarbij moet zijn dat bemiddeling niet moet worden voorbehouden aan een specifieke beroeps-categorie. Ook de rechter zou derhalve een rol kunnen spelen in alternatieve geschillenbeslechting, maar dan zou hij/zij, aldus prof. Straetmans, in een ander dan het gerechtelijk kader moeten handelen. Daarbij zou de rechter die in een geschil bemiddelt, later geen recht mogen spreken over dezelfde zaak. Het omgekeerde zou namelijk bij de partijen verwarring kunnen scheppen omtrent de precieze rol van de rechter. Bovendien zouden partijen van bij de aanvang van de bemiddeling reeds gepolariseerd kunnen optreden wanneer zij weten dat de rechter later eventueel op gerechtelijke basis over hun geschil zal oordelen. Tenslotte zou aan de onpartijdigheid van de rechter kunnen worden getwijfeld. In recente Belgische voorstellen inzake mediatie wordt dan ook bepaald dat de rechter die als bemiddelaar optreedt, de zaak na een mislukte bemiddelingsfase zal doorverwijzen naar een andere rechter. Inzake alternatieve geschillenoplossing zag Straetmans een rol weggelegd voor de vrederechter, wiens bevoegdheid zou kunnen worden uitgebreid tot geschillen tot 500.000 frank.

Voorts werd toelichting gegeven bij een aantal types van alternatieve geschillenoplossing, met name bemiddeling, arbitrage, bindend advies en enkele procedures die kenmerken van zowel bemiddeling als bindende derdenbeslissing vertonen. Essentieel bij dit alles is dat de consument steeds de keuze moet hebben tussen gerechtelijke en alternatieve geschillenbeslechting, en dat deze laatste vorm van conflict-oplossing voor elke consument toegankelijk moet zijn. Inzake alternatieve geschillenoplossing moeten problemen als onpartijdigheid van de bemiddelaar en het verzekeren van de nakoming van de beslissing aandacht krijgen. De rapporteur pleitte daartoe voor een wettelijk kader, eventueel met een erkenningsprocedure voor bemiddelaars en dit naar het voorbeeld van de Nederlandse ministeriële Erkennings-regeling Geschillencommissie Consumentklachten, om een wildgroei van bemiddelingsorganismen te voorkomen.

In zijn wederwoord wees respondent P. Van Helmont, voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Hasselt, erop dat als gevolg van een restrictieve interpretatie van art. 573, tweede lid, Ger. W. geschillen tussen handelaars en consumenten slechts zelden voor de rechtbank van koophandel komen. Niettemin ziet rechter Van Helmont een rol inzake alternatieve geschillenbeslechting weggelegd voor de rechter. Waarborgen geboden in het raam van de gerechtelijke geschillenbeslechting mogen niet te snel worden afgedaan als formalisme. Ook de gerechtelijke achterstand mag geen excuus zijn, aangezien de vrederechten en de rechtbanken van eerste aanleg, waar mediatie het meest op haar plaats is, weinig of geen achterstand kennen. Rechter Van Helmont vond ook dat het huidig gerechtelijk kader reeds tal van mogelijkheden biedt voor mediatie en bemiddeling. Zo ervoer hij bijvoorbeeld dat een deskundigenonderzoek in 70% à 80% van de gevallen tot een minnelijke oplossing leidt. De keuze voor de vrederechter als bemiddelaar, zoals voorgesteld door prof. Straetmans, vond hij een uitstekend idee. Het optrekken van het bedrag van de inzet van het geschil voor de vrederechter tot 500.000 frank lijkt hem echter in de praktijk niet realiseerbaar. Voor rechter Van Helmont is het niet noodzakelijk vereist dat de rechter die bemiddelt, de zaak uit handen geeft indien de bemiddelingspoging niet zou sla-

gen. In zijn visie put de rechter uit het feit dat hij later eventueel gerechtelijk over de zaak zal oordelen, een zeker autoriteit tegenover partijen in de bemiddeling. De vrees dat de rechter vooringenomen zou zijn mocht hij later oordelen, is volgens hem een kwestie van deontologie. Als men toch zou opteren voor een doorverwijzingssysteem, vond rechter Van Helmont de handelsrechters in de rechtbanken van koop-handel goed geschikt voor bemiddeling. Daartoe moeten deze rechters echter wel een specifieke opleiding krijgen. Uiteindelijk moeten in elk geschil de betrokken advocaten, magistraten en deskundigen zich afvragen of gerechtelijke geschillenbeslechting wel aangewezen is. Dit vereist op de eerste plaats een mentaliteitswijziging.

*Karen Vandekerckhove
Aspirant F.W.O.-Vlaanderen*

Verslag sectie D: Procedurerecht

Kan de geschillenbeslechting door bemiddeling ook aan de rechter worden toevertrouwd?

Volgens prof. Laenens dient bemiddeling een onderdeel van de rechtspraak te zijn en niet juist een volwaardig alternatief dat zich volledig buiten de gerechten afspeelt. De rechter-bemiddelaar beschikt over een aantal kwaliteiten (gezag en autoriteit, benoeming op grond van objectieve criteria, permanente vorming, ervaring met conflicterende partijen, enz.) die in theorie kunnen bijdragen tot een rechtvaardige oplossing van het conflict.

De rechtszoekende heeft immers recht op een behoorlijke geschillenbeslechting zowel in traditionele als in alternatieve procesvormen. Een privatisering van de alternatieve geschillenoplossing zou echter, aldus Laenens, ertoe kunnen leiden dat de rechter als mediator enkel «tweederangsjustitie» verleent, wat in een rechtsstaat onaanvaardbaar is.

De praktijk toont aan dat het schikken als zodanig niet in de huidige rechtstraditie ligt. Professor Taelman merkte terecht op dat een mentale ommezwaai van de magistratuur vereist is om de rechterlijke bemiddeling te promoten. Waarschijnlijk beschikken niet alle Belgische rechters over de extrajuridische kwaliteiten die noodzakelijk zijn om in de bemiddelingsopdracht te slagen. Ook worden de bemiddelingsmogelijkheden in de bestaande procedures niet optimaal benut, omdat het burgerlijk procesrecht niet voldoende plaats biedt voor openhartigheid. Hier rijst telkens de vraag naar de mogelijkheid voor een rechter om het beginsel van de strikte vertrouwelijkheid en onpartijdigheid te garanderen.

De bemiddeling door de rechter dient alleen overwogen te worden indien ze kosten en tijd bespaart. Een wetgevende interventie is wellicht wenselijk om de slaagkansen van de geschillenbeslechting via bemiddeling te vergroten.

*Marta Partegas
Assistente K.U.Leuven*

Verslag sectie E: Publiekrecht

Bemiddeling kan ook in het publiekrecht een grote rol spelen, maar in dat geval is zeker een afgebakende begripsvorming nodig. Het is niet omdat zich een «horizontaliseringsproces» in de verhouding burger-bestuur voordoet, dat de bemiddeling ook onverkort toegepast kan

worden in het publiekrecht. Vanuit praktisch oogpunt kan het invoeren van de bemiddeling nuttig zijn, in de zin dat het een middel van geschillenbeslechting is dat een jurisdictionele geschillenbeslechting voorkomt.

De bemiddeling introduceren in het publiekrecht, noopt dan ook tot een herdenken van de rechtsbescherming in haar geheel. Meer bepaald moet men zich afvragen welke de verhouding zal zijn tussen een bemiddeling en het administratief beroep: zal ze er bijvoorbeeld complementair aan zijn of in de plaats ervan komen? Voorts moet duidelijk zijn dat de bemiddeling geen vorm van preventieve rechtsbescherming is. De bemiddeling zou ook in geen geval een beroep op de rechter mogen uitsluiten. Hierdoor kan echter gevreesd worden dat de geschillenbeslechting voor de administratieve rechter groter zal worden. De bemiddeling is bedoeld om bepaalde problemen en conflicten op een andere, buitengerechtelijke manier op te lossen. Door de mogelijkheid om zich tot de rechter te wenden open te laten, dreigt men de problemen alleen maar te verschuiven. Een soortgelijk verschijnsel blijkt zich immers voor te doen naar aanleiding van het uitbreiden van de gevallen waarin administratieve sancties kunnen worden opgelegd.

Men moet ook het nut van het invoeren van de bemiddeling in het publiekrecht durven in vraag stellen. Zo zou men tot de vaststelling kunnen komen dat de bemiddeling niets meer kan toevoegen aan de bestaande rechtsbescherming, die al heel wat garanties biedt.

Bij het invoeren van een bemiddelingssysteem in het publiekrecht kan ook gepleit worden voor een duidelijkere definiëring van publiekrechtelijke concepten en het aanpassen van een bepaalde terminologie. Bepaalde begrippen zorgen voor verwarring. Zo kan men bijvoorbeeld talrijke vormen van overleg en adviesinwinning beschouwen als «bemiddeling in de ruime zin van het woord». De bemiddeling die hier bedoeld wordt, is evenwel een vorm van conflictoplossing in individuele gevallen. Tevens moeten systemen, die op het eerste gezicht op bemiddeling lijken, er duidelijk van onderscheiden worden. Zo bijvoorbeeld de transactie in het stedbouwwrecht, die eerder een – eenzijdig besliste – sanctie is dan een tussen partijen bemiddelde oplossing.

Bij bemiddeling gaat het om het beslechten van een geschil buiten de rechter. Ook de repercussies van een bemiddelingsprocedure op de procedure van de administratieve en jurisdictionele beroepen, meer in het bijzonder naar de termijnen toe, zullen geregeld moeten worden.

De verhouding tussen de burger en de overheid is een «ongelijke» verhouding, en dat is ook zo bij conflictsituaties. Een aantal specifieke conflicten zullen als gevolg daarvan niet voor bemiddeling in aanmerking komen. Ook wegens deze ongelijkheid zal de rol van de publiekrechtelijke bemiddelaar zeer delicaat zijn. Hij zal als «neutrale actor» een evenwicht moeten zoeken in een in wezen onevenwichtige, ongelijke situatie. Het lijkt dan ook aangewezen dat de bemiddelaar over enige vertrouwelijkheid met het overheidsapparaat beschikt. Onder meer de ombudsman zou aldus een aangewezen bemiddelaar kunnen zijn. De bemiddeling in het publiekrecht mag zich echter niet tot de ombudsfunctie alleen beperken. Andere vormen van bemiddeling dan door de ombudsman zijn eveneens denkbaar.

*Jan Gekiere
Wetenschappelijk medewerker K.U.Leuven*

Verslag sectie F: Strafrecht

De rapporteur zette eerst uiteen wat bemiddeling in strafzaken inhoudt, en waar het vandaan komt. De bemiddeling is een alternatieve behandeling van strafzaken, waarbij het parket gebruik maakt van het opportuniteitsbeginsel. Bemiddeling is de institutionalisering van de verschillende mogelijkheden van de pretoriaanse probatie. Verschillende factoren hadden een invloed op het ontstaan van de bemiddeling, namelijk de idee van resocialisatie, de aandacht voor slachtoffers en de roep om een snellere gerechtelijke afhandeling. Deze drie ideeën zijn ook terug te vinden in de wet van 10 februari 1994. De «core» van de bemiddeling moet opnieuw op de voorgrond treden, namelijk de meerwaarde naar dader en slachtoffer toe, niet zozeer de snelheid van de procedure. De circulaire rond het strafrechtelijk beleid, het opsporings- en vervolgingsbeleid zijn onvoldoende, en hiervoor moet een oplossing worden gevonden. Meer actoren dan enkel het openbaar ministerie kunnen een rol spelen bij het invullen van die «core», zoals de advocatuur en de politie.

Respondent Carmen legde meer de klemtoon op het feit dat er als zodanig geen beleid is. Het openbaar ministerie is goed geplaatst om overleg te plegen, eerder dan om te polariseren. De bemiddeling geeft aan de partijen de kans om het conflict zelf te regelen, maar ook de relatie tussen het openbaar ministerie (samenleving) en de dader is belangrijk, en op dat niveau rijst een probleem. Met de Wet Franchimont probeerde men een inhaalbeweging door te voeren door het slachtoffer in een systeem te duwen dat er geen methodiek voor heeft. Er zijn maatregelen mogelijk op verschillen niveaus. Op het niveau van de politie kan men seponeren (cf. Engeland) en op het niveau van het parket is een minnelijke schikking mogelijk. Als tweede stap, wanneer het voorgaande niet plaatsvond, is de strafbemiddeling een oplossing voor afgewogen maar belangrijke feiten, waarbij moet worden vervolgd wanneer de bemiddeling mislukt. Een derde stap, voor zeer zware misdrijven, is de herstelbemiddeling: daders zijn meestal aangehouden, maar worden onmiddellijk aangesproken om de schade te herstellen. Het slachtoffer krijgt volledige aandacht en is niet langer enkel een middel om de dader te vinden. Hiermee worden de kritieken zoals geuit door De Ruyver opgevangen: de bemiddeling vindt plaats met oog voor de «core», namelijk de meerwaarde naar de partijen toe; de rechter beslist, aangezien de strafrechtelijke procedure gewoon voortloopt; en er wordt toch gestraft indien nodig (wanneer de bemiddeling mislukt).

In de discussie kwam vooral de relatie tussen de bemiddeling en de advocaat naar voren: hoe kan de raadsman worden betrokken, zonder het proces weer over te nemen van de verschillende partijen? De advocaat heeft een minimum aan informatie nodig, zeker wanneer het gaat om de schade-eis. De rol van de advocaat is verduidelijkend, niet verdedigend of polariserend. De advocaat moet zeker op de hoogte worden gesteld van de resultaten van het bemiddelingsproces. De eigenlijke aanwezigheid op de bemiddeling zelf is voor discussie vatbaar.

Daarnaast werd gesteld dat het herstelgericht karakter van het proces dient te worden verhoogd en dat de begripsverwarring rond het woord «bemiddeling» dient te worden uitgeklaard.

Tot slot werd de herstelbemiddeling als zeer positief ervaren, en vond men dat deze praktijk aan te raden was.

I. Vanfraechem

Wetenschappelijk medewerkster K.U.Leuven

BOEKEN

B. TILLEMAN, I. CLAEYS, Ch. COUDRON en K. LOONTJENS, **Dading**, in A.P.R., Antwerpen, Kluwer, 2000, 563 p.

De werkkraft en het publicatieritme van prof. Bernard Tillemans schijnen niet te stuiten.

Het gerecenseerde boek verschenen in de A.P.R.-reeks is het werk van een vierkoppig team dat onder de leiding stond van Bernard Tillemans. Het team bestaat uit B. Tillemans, I. Claeys, Ch. Coudron en K. Loontjens.

In het woord vooraf wordt aangeduid wie wat voor zijn rekening nam.

Het gerecenseerde boek is het meest volledige werk dat ooit over de dading geschreven werd. Het behandelt gewoonweg alle aspecten van de dading doorheen de verschillende rechtstakken (contractenrecht, personen- en familierecht, huwelijksvermogensrecht, verzekeringsrecht, sociaal recht, socialezekerheidsrecht, strafrecht, fiscaal recht).

Allereerst wordt de dadingovereenkomst omschreven en de essentiële bestanddelen ervan bestudeerd, teneinde de dading te onderscheiden van andere rechtsfiguren, zoals de vaststellingsovereenkomst, de kwijting, de afstand van recht, ...

Daarop volgt een zeer diepgaande studie aangaande de bekwaamheid en onbekwaamheden (de minderjarige, de geestelijk gestoorde, wettelijk onbekwamen ingevolge het Strafwetboek) om een dading aan te gaan, met inbegrip van de mogelijke vertegenwoordiging (lasthebber, orgaan) bij het sluiten van een dading. Tevens wordt de nodige aandacht besteed aan de toestand van de afwezige en de (on)mogelijkheid een dading met betrekking tot zijn rechten te sluiten.

Aansluitend bij de bekwaamheid en onbekwaamheden wordt een belangrijk hoofdstuk gewijd aan de huwelijksvermogensrechtelijke aspecten van de dading. De dading tussen echtgenoten wordt bestudeerd. Vervolgens wordt voor elk huwelijksstelsel en naargelang het goed waarop de dading betrekking heeft (gezinswoning, beroepsgoederen, depositiorenkening, zekerheid, ...) onderzocht in welke mate een echtgenoot de bevoegdheid behoudt om een dading met een derde te sluiten.

Het spreekt vanzelf dat naast de bekwaamheid ook de andere wezenlijke bestanddelen, die voor de rechtsgeldige totstandkoming van een overeenkomst vereist zijn, uitgebreid behandeld worden: de toestemming, het voorwerp en de oorzaak.

Met betrekking tot de toestemming is het hoofdstuk dat gewijd is aan de wilsgebreken bijzonder lezenswaardig, inzonderheid voor de practici, omdat dit wellicht de meest voorkomende problematiek is waarmee zij worden geconfronteerd, maar ook omdat dit deel geïllustreerd wordt met van talrijke uit de rechtspraak geplukte concrete voorbeelden.

Het voorwerp van de dadingovereenkomst wordt op zeer duidelijke wijze uiteengezet en goed onderscheiden van de oorzaak. Hierover bestaat wel eens verwarring in de rechtspraktijk. Het betreft een bijzonder verhelderend stuk, te meer daar systematisch wordt onderzocht welke rechten en goederen het voorwerp kunnen uitmaken van een dading. De auteurs hebben de bijzondere verdienste deze vraag doorheen de verschillende rechtstakken te hebben onderzocht. Deze zoektocht doorheen het personen- en familierecht, sociaal recht, socialezekerheidsrecht, fiscaal recht en strafrecht biedt een schat aan informatie.

Vervolgens worden het bewijs en de gevolgen van de dading zowel tussen partijen als ten aanzien van derden behandeld.

De gevolgen tussen partijen betreffen het declaratoir karakter van de dading en de dadingsexceptie.

In het deel over de gevolgen ten aanzien van derden worden onder meer de rechtsopvolgers onder algemene en onder bijzondere titel, de schuldeisers en de medeschuldenaars behandeld.

Overtuigend en lezenswaardig zijn de hoofdstukken over de borg en de verzekeraar, omdat het gevallen van driepartijenverhoudingen betreft die steeds aanleiding geven tot interessante en vaak ingewikkelde rechtsproblemen. In dergelijke verhoudingen gaan twee van de drie betrokken partijen een dading aan. De vraag rijst dan welke invloed deze dading heeft op de rechtspositie van de derde partij die niet rechtstreeks bij de dadingsovereenkomst betrokken is. Deze delicate materie wordt op verhelderende wijze uitgekniemd met, voor wat aansprakelijkheidsverzekeringen betreft de nodige aandacht aan de incidentie met het (heilig) beginsel van de leiding van het geschil (nrs. 1093-1116). Dit deel van het boek zou verplichte lectuur moeten zijn voor elke verzekeringsjurist!

De lezer zal het intussen begrepen hebben. Dit werk is door zijn juridisch multidisciplinair karakter, zijn volledigheid en de verwerking van een fenomenaal bronnenmateriaal een unicum. Het verdient en kan niet anders dan een juridische bestseller te worden.

Het boek bestaat uit een tiental titels, die zo grondig uitgewerkt zijn dat vrijwel elk ervan als een afzonderlijke monografie gepubliceerd zou kunnen worden. Het is zodanig rijk dat het in het raam van deze bespreking zelfs onmogelijk was een inventaris op te maken van de talrijke scherpzinnige en genuanceerde analyses die het bevat.

Aanschaffen zonder aarzeling is de boodschap!

Philippe Colle

Ch. BACKES m.m.v. H.F.M.W. VAN RIJSWICK, **Bedrijfsinterne milieuzorg en vergunningverlening in Nederland en Duitsland**, Deventer, Tjeenk Willink, 1998, 82 p.

Dit werkje vormt de Nederlandse vertaling van het rapport dat in opdracht van de Euregio Rhein-Maas-Noord is opgesteld in het raam van een onderzoek naar bedrijfsinterne milieuzorg en vergunningverlening. Doel van de studie was een analyse van de mogelijkheden en juridische randvoorwaarden voor een vermindering van de gedetailleerdheid van milieurechtelijke vergunningen en voor wijzigingen in de taakverdeling bij de controle en handhaving van milieurechtelijke normen in gevallen waarin bedrijven een milieuzorgsysteem toepassen dat ten minste voldoet aan de eisen van de ISO-14001-normen.

In hoofdstuk 1 worden de aanleiding en het doel van de studie uiteengezet. Handig is dat in paragraaf 1.2 enkele belangrijke begrippen worden verduidelijkt, wat de studie ook voor iemand die niet dagelijks met bedrijfsinterne milieuzorg in aanraking komt, toegankelijker maakt.

In hoofdstuk 2 staan de bedrijfsinterne milieuzorg en vergunningverlening in Nederland centraal. In paragraaf 2.1 wordt een korte uiteenzetting gegeven van de ontwikkeling van de bedrijfsinterne milieuzorg in de praktijk. Hierbij valt op dat de introductie van bedrijfsinterne milieuzorgsystemen in Nederland nauw samenhangt met de deregulering in het milieurecht. Paragraaf 2.2 schetst de juridische randvoorwaarden voor vergunningen op hoofdzaken, waarbij met name aandacht wordt besteed aan de artikelen 8.11 en 8.12 van de Wet milieubeheer. Paragraaf 2.3 probeert een antwoord te geven op de vraag of de vergunning op hoofdzaken een grotere mate van flexibiliteit in de bedrijfsvoering mogelijk maakt. Volgens de auteur verdient een restrictieve interpretatie van art. 8.1, eerste lid, Wet milieubeheer de voorkeur, waardoor een grotere mate van flexibiliteit mogelijk is bij de bedrijfsvoering. In paragraaf 2.4 komt ten slotte de controle en handhaving van vergunningen op hoofdzaken aan bod.

Hoofdstuk 3 is de Duitse pendant van hoofdstuk 2; de Eco-Audit en vergunningverlening in Duitsland staan centraal. In de uiteenzetting over de ontwikkeling van de Eco-Audit in Duitsland in paragraaf 3.1 valt op dat de totstandkoming van de Eco-Audit in Duitsland, in tegenstelling tot de Nederlandse situatie, niet zozeer is ingegeven door de wens tot deregulering over te gaan. Paragraaf 3.2 geeft de juridische voorwaarden weer voor vergunningen op hoofdzaken, waarbij onder meer aandacht wordt besteed aan belangrijke rechtsbeginselen als het *Bestimmtheitsgebot* en het *Verhältnismässigkeitsprinzip*. Ook wordt aandacht besteed aan de manier van koppeling tussen milieuvergunning en milieuzorgsysteem.

Paragraaf 3.3 tracht voor de Duitse situatie een antwoord te geven op de vraag of minder gedetailleerde vergunningen een grotere mate van flexibiliteit tot gevolg hebben, terwijl paragraaf 3.4 een uiteenzetting geeft over controle en handhaving van vergunningen op hoofdzaken.

Hoofdstuk 4 besteedt aandacht aan de EG-rechtelijke randvoorwaarden. Centraal in dit hoofdstuk staat de behandeling van de IPPC-richtlijn, die immers met name in artikel 8 en 9 veel informatie bevat omtrent de mogelijkheden en grenzen tot deregulering in milieuvergunningen.

In het laatste en wellicht meest interessante hoofdstuk wordt het Nederlandse recht met het Duitse recht vergeleken. Opvallend is het verschil in discussie omtrent milieuzorgsystemen in Nederland en Duitsland. In Nederland concentreert de discussie zich vooral op een vermindering van de gedetailleerdheid van milieurechtelijke voorschriften in vergunningen en algemeen verbindende voorschriften, terwijl de discussie in Duitsland zich vooral toespit op een verkorting van de procedures voor vergunningverlening. Wat ook opvalt, is dat de discussie in Duitsland nauw samenhangt met de toepassing van de EMAS-verordening, terwijl dit in Nederland een veel minder grote rol speelt. In paragraaf 5.3 wordt het recht met betrekking tot de toelating van inrichtingen vergeleken, terwijl paragraaf 5.3 de juridische randvoorwaarden voor de mate van gedetailleerdheid van milieuvergunningen onder de loep neemt. In paragraaf 5.4 komen de mogelijkheden voor koppeling van milieuvergunning en milieuzorgsysteem aan bod. Paragraaf 5.5 bespreekt kort de gevolgen van milieuzorgsystemen voor de bestuurlijke controle en handhaving. Ten slotte wordt het hoofdstuk in paragraaf 5.6 afgesloten met een conclusie.

Kortom, dit boekje biedt veel informatie over eenieder die geïnteresseerd is in bedrijfsinterne milieuzorg.

Stefan Ubachs

MEDEDELINGEN

Doctoraat Rechten – U. Gent

Op vrijdag 15 juni 2001 om 17u. zal de heer Hans De Wulf in de Academieraadzaal van de Universiteit Gent, Voldersstraat 9, 9000 Gent zijn proefschrift verdedigen met het oog op het behalen van de graad van doctor in de rechten.

De titel van het proefschrift luidt: «Taak en loyaliteitsplicht van de bestuurder in de naamloze vennootschap».

Promotor is prof.dr. E.Wymeersch.

Doctoraat Rechten – K.U.Leuven

Op maandag 25 juni 2001 om 17u. zal mevrouw Amaryllis Verhoeven-Van Lembergen in de Promotiezaal van de Katholieke Universiteit Leuven, Naamsestraat 22, 3000 Leuven haar proefschrift en bijgevoegde stellingen verdedigen met het oog op het behalen van de graad van doctor in de rechten.

De titel van het proefschrift luidt: «The European Union in search of a democratic and constitutional theory».

Promotor is prof.dr. K. Lenaerts, co-promotor is prof.dr. R. Focqué.

Doctoraat Rechten – U. Maastricht

Op vrijdag 29 juni 2001 om 17u. zal de heer Tom Vanden Borre in de Aula van de Universiteit Maastricht, Minderbroedersberg, Maastricht zijn proefschrift verdedigen met het oog op het behalen van de graad van doctor in de rechten.

De titel van het proefschrift luidt: «Efficiënte preventie en compensatie van catastroferisico's – het voorbeeld van schade door kernongevallen».

Promotor is prof.dr. K. Lenaerts, co-promotor is prof.dr. R. Focqué.

Het statuut van de beschermde werknemer. Een stand van zaken in het nieuwe millennium

ED.: J. GOEMANS

AUTEURS: C. DE GANCK, J. HERMAN, I. VAN PUYVELDE, A. VAN REGENMORTEL
2Q01; ISBN 90-5095-182-1; 124 BLZ.; 1.200 BEF; 66 NLG

Algemeen wordt aangenomen dat bepalingen die de bescherming van het algemeen belang beogen, behoren tot de openbare orde. Evenwel blijft onduidelijkheid bestaan over de criteria op basis waarvan kan worden uitgemaakt of een bepaalde wetgeving al dan niet de bescherming van het algemeen belang nastreeft. Daarbij is het noodzakelijk te weten hoe het begrip "algemeen belang" moet worden ingevuld.

Is het vereist dat een bepaling "de bescherming van het algemeen belang op zich" beoogt, of volstaat het dat een bepaling "het algemeen belang raakt" d.w.z. door bekommernissen van algemeen belang is ingegeven? Deze problematiek blijft in de rechtspraak volledig afwezig, hoewel diverse rechtscollages zich toch herhaaldelijk over de aard van sociaalrechtelijke bepalingen dienen uit te spreken.

Dit hiaat wordt ingevuld door het referaat van Anne Van Regenmortel. Zij onderwerpt de aard van de bepalingen inzake de sociale verkiezingen en ontslagbescherming, en de daaraan gekoppelde rechtsgevolgen aan een grondige en kritische analyse. Een dergelijke analyse is tevens van groot belang voor de rechtspraktijk.

Bij de toepassing van de Wet Ontslagregeling Personeelsafgevaardigden wordt de praktijkjurist vaak geconfronteerd met diverse problemen, waarvan de oplossing soms niet voor de hand ligt.

- Wanneer vangt de bescherming aan en wat houdt ze juist in?
- Hoe en wanneer neemt het mandaat een einde?
- Wat bij cumulatie van verschillende beschermingsstatuten?
- Wat is de draagwijdte van de bescherming van de vakbondsafgevaardigde in een onderneming zonder comité?
- Wat zijn de implicaties van een verzoek tot herplaatsing?
- Welke zijn de voorwaarden tot het bekomen van een bijzondere ontslagvergoeding?

Het antwoord op deze (en uiteraard nog vele andere) vragen wordt de lezer aangereikt aan de hand van goed gesystematiseerde en rijkelijk met rechtsleer en met de meest recente rechtspraak gedocumenteerde teksten.

Dit boek mag niet ontbreken in de bibliotheek van de praktijkjurist van het arbeidsrecht.

Bestel nu!

bel
03/680 15 50

fax
03/658 71 21

mail@intersentia.be

stuur onderstaande coupon in een voldoende gefrankeerde envelop naar Intersentia uitgevers
Churchillaan 108 - 2900 Schoten

Antwoordcoupon

☐ Ja, ik bestel ... ex. van het boek *Het statuut van de beschermde werknemer* (ISBN 90-5095-182-1) aan de prijs van 1.200 BEF per exemplaar. Ik betaal pas na ontvangst van de factuur, die mij samen met mijn bestelling bezorgd wordt.

Uw persoonsgegevens worden opgeslagen in de databank van Intersentia uitgevers en uitsluitend door Intersentia uitgevers gebruikt voor eigen commerciële doeleinden. Ze worden niet doorgegeven aan derden. Conform de wet op de persoonsgegevens van 8/12/90 hebt u recht op inzage en correctie van deze gegevens.

Dhr./Mevr. (schrappen wat niet past)

Naam, voornaam

Firma

BTW-nr.

Functie

Straat + nr.

Postcode + Gemeente

Tel.

Fax

E-mailadres

Datum

Handtekening

Het statuut van de preventieadviseurs in interne en externe diensten Le statut des conseillers en prévention dans les services internes et externes

ED.: VEERLE DE SAEDELEER

AUTEURS: V. DE SAEDELEER, M. BECQUEVORT, K. DE MEESTER, W. DONCEEL, F. LADRIÈRE, J.-M. LAMOTTE, J. MARCHAL, B. MELCKMANS, F. MELIS, W. RAUWS, O. VANACHTER, R. VANDEN EEDE, A. VAN REGENMORTELE

2001, ISBN 90-5095-172-4; 233 blz., 1.950 BEF; 110 NLG

De Welzijnswet Werknemers is intussen een vijftal jaar van kracht. Interne en externe diensten zijn bijna twee jaar operationeel. Tijd om stil te staan bij de personen die "Welzijn" in de praktijk moeten waarmaken: de preventieadviseurs.

Dit handboek schenkt aandacht aan het statuut van deze preventieadviseurs.

In het handboek worden drie grote thema's vanuit juridisch oogpunt benaderd.

Het eerste thema betreft een vergelijkende analyse van het statuut van preventieadviseurs in interne en externe diensten, toetsing aan het gelijkheids- en discriminatiebeginsel.

Het tweede thema behandelt de aansprakelijkheid van de preventieadviseurs.

Het laatste thema handelt over de impact van de overlegorganen op de aanstelling, het doen en laten van de preventieadviseurs.

Naast een juridische benadering, bevat het handboek ook per thema het standpunt van twee of drie praktijkmensen. Verantwoordelijken van de externe diensten, werkgevers, werknemers enz... brengen vanuit hun praktijkervaring, hun reactie op de behandelde thema's.

Bestel nu!

bel
03/680 15 50

fax
03/658 71 21

@
mail@intersentia.be

stuur onderstaande coupon in een voldoende gefrankeerde envelop naar Intersentia uitgevers Churchillaan 108 - 2900 Schoten

Antwoordcoupon

☐ Ja, ik bestel ... ex. van het boek *Het statuut van de preventieadviseurs in interne en externe diensten (ISBN 90-5095-172-4)* aan de prijs van 1.950 BEF per exemplaar. Ik betaal pas na ontvangst van de factuur, die mij samen met mijn bestelling bezorgd wordt.

Uw persoonsgegevens worden opgeslagen in de databank van Intersentia uitgevers en uitsluitend door Intersentia uitgevers gebruikt voor eigen commerciële doeleinden. Ze worden niet doorgegeven aan derden. Conform de wet op de persoonsgegevens van 8/12/90 hebt u recht op inzage en correctie van deze gegevens.

Dhr./Mevr. (schrappen wat niet past)

Naam, voornaam

Firma

BTW-nr.

Functie

Straat + nr.

Postcode + Gemeente

Tel.

Fax

E-mailadres

Datum

Handtekening